

tárgyai különösen a szentségek voltak. A T. az üldözések korán túl tartott és csak midőn a pogányság eltűnt, a VI. sz.-ban szűnt meg.

Titralás, I. Kémiai analízis.

Titre (franc., ejtsd: títr) a. m. titulus, cím; okirat; a pénzérem finomsága, a selyem finomsági foka.

Titrimetria, I. Kémiai analízis.

Tittoni, Tommaso, olasz államférfi, szül. Rómában 1854. Atyjának 1859. el kellett hagynia Rómát és csak 1870. térhetett vissza. T. Oxfordban és Berlinben végezte tanulmányait. 1886-tól 1897-ig a képviselőházban foglalt helyet, 1897—1900. perugiai, 1900—92. nápolyi prefektus volt. 1902-ben a szenátusba nevezte ki a király, 1903 nov. pedig külügyminiszter lett *Giolitti* 2. kormányában s e tárcáját a *Fortis*-kormányban is megtartotta 1906 febr.-ig. Ezután Londonba ment nagykövetségnek, de már 1906 máj. újból elvállalta a külügyi tárcát *Giolitti* 3. kormányában s azzal együtt lépett vissza 1909 dec. Mint külügyminiszter színlag a hármasszövetség hívének vallotta magát, de valóban francia- és angolbarát politikát követett. 1910 ápr. Párisba neveztek ki nagykövetnek s a világháború kitörése után ő is előmozdította Olaszország politikai fordulását. 1916 okt.-ben lemondott a nagykövetségről. Ezután Nitti kormányában ismét külügyminiszter lett, de rövid idő múlva lemondott. Olaszország képviselőjévé tette a Népszövetségben, de 1920. erről a megbízatásról is lemondott, azután a szenátus elnöke lett. Műve: *Sei anni di politica estera* 1903—9. (1912).

Titularis (lat.) a. m. címzetes, valamely hivatal címével bíró, de funkciót nem végző egyén.

Titulo lucrativo (lat.) a. m. ellenszolgáltatás terhe nélküli ingyenes, nyereszkező jogszerzés; ellentétbe a *titulo oneroso*, melynek esetében a jogszert ellenszolgáltatást ad v. ígér, visszerthes jogszerzés.

Titulus (lat.) a. m. cím; a jogban a. m. jogcím. *T. justus* érvényes jogcím, *T. verus* ugyanaz; ezzel szemben *T. putativus* vélt jogcím, amely t. i. valójában hiányzik s csak menthető tévedésből tekintették érvényesnek; *T. acquirendi* a tulajdonjog megszerzésének vm. törvényesen elismert jogcíme; *T. coloratus* (egyházjogban) látványos jogcím; *T. sine vitulo* cím fizetés nélkül, t. i. ami a konyhára semmit sem (tehát borjut sem) hoz.

Titulus bibendi (lat.), az ivásra alkalmat szolgáltatatók.

Titulus mensae (lat.) I. *Asztalcím.*

Titulus ordinationis, felszentelési cím. Régen a klérusba való felvétel, illetve a felszentelés csak akkor történhetett meg, ha a jelölt igazolta, hogy ellátását biztosító javadalma van. Ezért a felszentelés (ordinatio) mindig csak valamely egyházi javadalomra történhetett (*javadalomról cím, titulus beneficii*). Később azonban javadalommal nem bíró egyének is felszentelhetők voltak s a mai egyházban értelmében is felszentelhetők a következő címek valamelyikének igazolása esetében: 1. *saját vagyon* v. biztos és elegendő évi *jövedelem címe* (*Titulus patrimonii seu pensionis*); 2. *szerzetesi fogadalom* v. *sze-*

génység címe (*Titulus professionis seu paupertatis*); 3. *asztal címe* (*Titulus mensae*), ha valamely harmadik személy vagy testület, különösen az állam v. az uralkodó (fejedelmi asztal címe) a felszentelendőnek ellátását biztosítja; 4. *hittérítés címe* (*Titulus missionis*), amelyre magukat hittérítésre kötelező jelöltek szenteltettek fel, kik aztán a római misszió-intézetektől nyernek ellátást. Magyarországon világi papjelöltek a *püspök-megye címére* (ad *Titulus dioecesis*), a szerzetesek pedig a *szerzetesi fogadalom* v. *szegénység* címére szenteltettek fel.

Titulus sine vitulo (lat.), I. *Titulus.*

Titurel, a Grál-monda hőse (I. *Grál*), a szent Grál első királya, ő építette annak templomát. A német irodalomban két költemény viseli nevét: a *régibb T.*, Eschenbachi Wolfram eposzának remek töredékei és az *újabb T.*, az előbbinek folytatása és hosszadalmas kidolgozása, amelyet egy ismeretlen Albrecht írt. A nehézkes műnek legjobb része a Grál-templom fényes leírása.

Titus Flavius Vespasianus, római császár, Vespasianus császár idősebb fia, szül. Kr. u. 41., ifjúságát Claudius császár udvarában töltötte, ahol Neróval és Britannicusszal együtt nevelkedett. A zsidó háborúban 67. atyját Palesztinába kísérte s ennek trónralépte után 70. ő hódította meg és pusztította el Jeruzsálemet. Mint atyjának uralkodótársa, sokszor volt kicsapongó és kegyetlen, de midőn 79. atyja halála után a császári trónra lépett, teljesen szakított múltjával. Felső-szertési pöröket nem tűrt, halálos ítéletet nem írt alá. Az uralma alatt történt nagy csapásokban (a Vezuv kitörése 79 aug. 24., mely Pompeit, Herculaneumot és Stabiat elpusztította, Róma tűzvésze, egy pestis) a nép nyomorát lehetőleg enyhíteni igyekezett és Rómában gyönyörű gőzfürdőt építtetett, ennek maradványai ma is láthatók. Finom modoráért, jó szívéért és nagy műveltségéért a néptől «az emberiség szeretete és gyönyöre» (amor et deliciae generis humani) nevet kapta. Meghalt 81 szept. 13. V. ö. *Beulé*, T. et sa famille (Paris 1870).

Titus, Szt. Pál apostol tanítványa és segítő-társa. Pogányból valószínűleg Pál térítette meg, akit Jeruzsálembe kísért az apostoli zsinatra és Bfezusba. Pál reá bízta Kréta szigetének egyházi vezetését. Dalmáciában is járt, miért ez ország védszentjéül tiszteli. A régi hagyományok egyhangúlag őt emlegetik Kréta első püspöke gyanánt. Emléknapja a lat. jan. 4., a gör. aug. 25.

Titus-fej, fej rövid fürtös hajjékkal.

Titus-iv, Rómában, a Palatinus BK.-i lejtője mellett ma is fennálló egyenylású diadalív (I. o.), melyet Titusnak a zsidókon aratott győzelmé emlékére emeltek (Kr. u. 81.); erre vonatkoznak az átjáró két oldalát díszítő reliefek.

Tityos, mesés óriás Eubea szigetén, Gaia fia, Leto ellen elkövetett vakmerőségéért annak gyermekei, Apollon és Artemis lenyilagták. Az alvilágban pedig úgy bűnhődött, hogy 9 holdra elterült testének folyvást újra kinövő máját két keselyű tépdeste.

Titz Antal, kegyesrendi teológus és főgimnáziumi hittanár, egyházi író, szül. Szabadkán 1867 ápr. 29. Pappá szentelték 1890 jún. 21. Tanár

volt Budapesten, Selmeczbányán és Léván. 1894—1895. a kegyesrendiek kolozsvári hittudományi és tanárképző intézetében teológiai tanár és tanulmányi felügyelő, 1895 óta a rend budapesti hittudományi és tanárképző intézetében teológiai tanár és főgimnáziumi hittanár. Önálló művei: *De divina traditione* (Léva 1894; spanyol fordítását a Madridban megjelenő *Revista Calasancia* c. folyóirat 1895. egész terjedelmében közölte); *Kat. vallástan* (a középiskolák felső osztályai számára, 3 részben).

Tivadar (*Theodoros*), két pápának neve. I. T. 642—649. erélyesen küzdött a monotheizmus (l. o.) ellen. II. T. csak húsz napig uralkodott, 897 dec. Valószínűleg meggyilkolták.

Tivadar (*Tódor*), I. *Abesszinia királya* (1855—68), szül. 1820 kör., megh. 1868 ápr. 14. Miután *Gondár* és *Tigré* királyait (rasz) legyőzte, 1855 febr. 11., mint Etiópia királya, felvette a *negus-negeszti* (királyok királya) címet. 1886-ban összehívta a birodalomban juttat az angolokkal *Rossam* követ elfogatása miatt, miérett is 1867. egy angol sereg ment ellene Wellesley lord vezetése alatt. T. Magdala sziklavarába vonult, de miután ez is az angolok kezébe került, főbelátte magát. V. ö. *Littmann*: *The chronicle of King Theodore of Abyssinia* (London 1902, I. köt.).

2. T., *Korziika királya*, I. *Neuhof* Theodor.

Tivadar, kisk. Bereg vm. tiszaháti j.-ban, (1920) 286 magyar lak.

Tivadarfalva, kisk. Ugocsa vm. tiszántúli j.-ban, (1910) 423 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tiverton (éjtsd: tivertm), város Devonshire angol countyban, (1910) 10,205 lak., csipkekészítéssel, csinos épületekkel.

Tivisco, l. *Tibiscum*.

Tivoli, város és püspöki székhely Róma olasz tartományban, az Aniene balpartján, a Sabini hegylejtőjén, (1911) 14,871 lak., gyapjúfonás és szövés, papirosgyártás, sodronykészítés; az Aniene vízének erejével villamos telepön Róma világítására szükséges villamos erőt fejleszti. Rómával a fővasúton kívül villamos vasút köti össze. Fekvésének szépsége és ókori épületmaradványai miatt látogatott hely. Középkori épületei közül legkiválóbb az 1549. Estei Hippolit által alapított Este-villa. Ókori épületeire nézve l. *Tibur*.

Tivornya vagy *dözsölés*, társas összejövetel, a célja szeszes italok élvezése. A *görögöknél* a T. (symposion) evés után történt és a T. vezetőre főnököt (simposiarch) választottak. A *rómaiak* a görögök mintájára rendezték a T.-kat. Különösen a halotti torok olyan kicsapongásokra vezettek, hogy ezt a régi szokást később külön törvényekkel betiltották. A *törököknél* a T.-t vacsora előtt rendezik, pálinkát eleinte hígított, később kevésbé hígított állapotban szolgálnak fel. A *siita perzsák* bort isznak vacsora után, a T.-kat nyilvános kertekben, sőt temetőben is rendezik. A régi *németek* vallási alapon rendezték a T.-kat. A középkorban törvények rendezték a T. rendjét; a XV. és XVI. sz.-ban érte el az iszákosság legmagasabb fokát. *Magyarország* történelmi multjában megemléndök az Anjouk és Mátyás király fényes udvaraján tartott lako-

mák. A XVII. sz.-ból még ma is fennmaradt magyar bordalok mutatják, hogy akkor is virágoztak a T.-k.

Tíz, a tizedes számrendszer alapszáma. E számrendszerünkben minden *Negész* alapot ilyen alakban állítunk elő: $N = a 10^n + b 10^{n-1} + \dots + 1$, ahol a, b, \dots, l a 0, 1, ... 9-értékekkel bírhattak. Így pl.: $3206 = 3 \cdot 10^3 + 2 \cdot 10^2 + 0 \cdot 10^1 + 6$. A pythagorasi iskola tudta, hogy a 10 a 4 első szám összege; amiért is tíz pontot úgy lehet háromszög alakban elhelyezni, hogy az első sorba 1-et, a másodikba 2-t, a harmadikba 3-at és a negyedikbe 4-et teszünk, mindig egyenlő távolságra helyezve a szomszédos pontokat; azért nevezték háromszög számnak és mint ilyenek, nagy jelentőséget tulajdonítottak.

Tíza (ásv.), a m. *Hayesin* (l. o.)

Tíz bűnbánati nap, l. *Engesztelő nap*.

Tized (lat. *decimae*), az úrbéri bírtok terményéből (nálunk csak a gabonafélékből és a borból) az egyháznak járó szolgáltatás. Rendszerint a megyés püspököt illette, más egyházi személyek a T.-jogot csak királyi adománnyal v. elbírtoklással szerezhették meg. Az idők folyamán számos T.-jog a kincstár tulajdona lett (királyi T.). Ezeket a földesúr vehette haszonbérbe. Örök időkre is lehetett haszonbérleti szerződést kötni. Az 1848. XIII. t.-c. a papi T.-t, amelyről az egyházi rend minden kárpótálás nélkül: «a haza oltárára letett áldozat» gyanánt lemondott, megszüntette. Kárpótlat a törvény csupán a kisebb papságnak és magán családoknak ígért. A kárpótálás módját az 1853-iki nyílt parancs állapította meg.

Tizedelés (*decimálás*), katonai büntetési mód, különösen egy csapatostály gyávasága esetén, amikor büntetésből minden tizedik embert kivégeznek. Átvitt értelemben: nagy veszteségeket okozni az ellenséges csapatnak.

Tizedes v. káplár (caporal), a katonaságnál a második altiszti fokozat, aki eredetileg 10 ember fölött állt, ma rendszerint egy szakasz negyed-résznének, egy rajnak parancsnoka.

Tizedes mérleg, l. *Mérleg*.

Tizedes mértékrendszer, l. *Mértékrendszer*.

Tizedes számrendszer, az a számrendszer, amelynek alapszáma tíz (l. o.).

Tizedes tört, olyan törtszám, amelynek nevezője 10, 100, 1000 s f. t., szóval 10 valamely hatványa. A számolásban lényeges a T.-eknek a helyértéken alapuló felírási módja, ez abban áll, hogy az egyesektől jobbra az első helyre a tizedrészeket, a másodikra a századrészeket stb. írjuk. A helyérték elvének eme kitégítése folytán a T.-ekkel éppen úgy számolhatunk, mint az egész számokkal. A T.-eket *Stevin* Simon alkalmazta először a számításban. 1585-ben flamand nyelven, később pedig franciául is megjelent *La disme* című könyvecskéjében bevezeti a tizedrész, századrész stb. írásmódját a helyérték alapján. *Stevin* művecskéje nem terjedt el eléggé. Innen eredt, hogy *Keppler* az ő munkatársának, *Bürginnek* tulajdonítja a T.-ek felírását. Bürgi tényleg alkalmazta a T.-eket sinustáblázat készítésénél. A T.-ek felírását lényegesen megkönnyítette a tizedes komma, amelyet legelőször *Keppler* alkalmazott. *Grammateus* tanította a közönséges tört-

„Tizian“ cikkhez. — XVIII.

Révai Nagy Lexikona —

TIZIAN: A PESARO-CSALÁD MADONNÁJA
(VELENCE, FRARI TEMPLOM)

nek T.-té való átalakítását és *Ludolf* alkalmazta a T.-eket kamatszámolásnál. De sokáig tartott, míg elterjedtek, mert a mértékek nem voltak tizedes rendszerbeliek.

Tizedjog, l. Tized.

Tizek, l. Ifjú Magyarország.

Tizek tanácsa (*Consiglio dei Dieci*), a velencei köztársaságban a Nagy Tanácsnak (Signoria) kisebb bizottsága, amelyet *Tiepolo* (l. o.) összeesküvése után 1310. állítottak fel az oligarchikus alkotmány és közrend fenntartására. A T. később minden hatalmat magához ragadott és valóságban ő intézte Velence külső politikáját és belső kormányzatát.

Tizengezer szűz, l. Szűzek.

Tizenhárom szám, a legbabonásabb számok egyike, amelyet a legtöbb ember szerencsétlenséget hozónak tart és gondosan kerül.

Tizenhárom aradi vértanu, l. Aradi vértanuk.

Tizenhárom szepesi város, l. Szepes (története).

Tizenhatodré, könyvalak; egy-egy ívének 16 lapja, vagyis 32 oldala van.

Tizenhat szepesi város, l. Szepes (tört.).

Tizenkét éj, a december 24-ikét követő 12 éj, amelyeknek titokzatos, misztikus tisztelete, olykor babonás formákban, különösen Észak- és Közép-Németországban van elterjedve. E babonák valószerűleg maradványai a germánok ősi pogány vallásának, amely szerint a Julíusnap után az istenek, Wodannal az élükön, 12 napig tartó körútjukat végzik.

Tizenkétporzósak (αἵν.), l. *Dodecandria*.

Tizenkét tábla (*Dodecim tabulae, leges dodecim tabularum, δωδεκάδικτος*), annak a tizenkét táblának a megjelölése, amely a római jognak Kr. e. 450—451. létrejött első írásbafoglalását, rendszeres és szerves kodifikálását tartalmazta. Tartalma, mely a köz- és magánjog valamennyi ágára kiterjed (fons publici privatiue iuris), nagyrészt a régi szokásjogon alapszik, ámbar a görög jognak is igen lényeges befolyása alatt. A T. létrejöttét C. Terentilius Arsa néptribun kezdeményezte azzal az indítványával, hogy a konzulok hivatali hatalmára nézve bizonyos írott szabályok alkottassanak (Kr. e. 462.). E törekvés mélyebben fekvő gyökere azonban a patriciusok és plebeiusok közötti ellentétnek nagyfokú kiélekedése volt. A plebeiusok panasza szerint a tisztán patriciusokból álló bíróságok, közhivatalok pártosan jártak el. Nem lévén törvény, amelyhez kötvé legyenek, a saját önző osztályérdekeiket elgítették ki, amit ép ezért nem lehetett megakadályozni. Ezért követelték a plebeiusok a *törvényjogot*, ami azután a T. alakjában létre is jött (v. ö. *Wenger*, *Antikes Richterkönigtum* 1911) a patriciusok minden ellenállása dacára. A T. szerkesztői az ú. n. decemvir-ek (αἵν. férfiu) voltak (decemviri legibus scribundis), akik megbízást nyertek az egész jogrendszer följegyzésére. Ezt két év alatt végre is hajtották (előbb 10, utóbb még 2 táblát írtak meg); a kész mű azután a fórumon kiállítatott. A T. eredetiben nem maradt ránk s így szövegét csupán egyes iratok szétszórt közléseiből és ismertetőseiből (melyek részben a Digestákban is található) lehet rekonstruálni. A

T.-hoz ugyanis Róma legjelesebb jogtudósai közül írtak kommentárokat (S. Aelius, Catus, Antistius Labeo, Servius Sulpicius, Gaius és mások), mert joganyaga a római jog egész történelmi fejlődése folyamán — úgyszólván Justinianusig — érvényben lévőnek tekintett. (V. ö. *Sohm*, *Institutionen* 1911, 66—67. old.)

Tizenkettőtáblás törvény, a római jognak tizenkét táblára (l. o.) írt egyik alaptörvénye.

Tizenkettödér, (duodec), olyan ív, amelynek 12 lapja, vagyis 24 oldala van.

Tizenkét törzs, l. Zsidók.

Tizennégy pont, l. Wilson tizennégy pontja.

Tizennégy szent, azok a szentek, akikől a néphit különféle bajokban segítséget vár. Ezek: Ákos, Egyed, Borbála, Balázs, Kristóf, Cyriakus, Dénes, Erasmus, Eustachius, György, Katalin, Margit, Pantaleon és Vitus. Helyi okokból a nevezett szentek helyett más szentet tesznek.

Tizennyolcadré, olyan ív, amelynek 18 lapja vagyis 36 oldala van.

Tizenötös, kártyajáték, amelyet négyen játszanak 32 lapú kártyával. Nevét onnan kapta, hogy legalább 15 pontot kell szereznie a játékosnak. Atú nines, a lapok értéke: disznó 5, király 4, felső 3, alsó 2, tizes 1 pont.

Tizes, régebbi ezüstpénz a konvenció pénzrendszer idejében; a pengő forint $\frac{1}{6}$ része, vagyis $\frac{1}{6}$ huszas = 10 pengő kr. Az o. é. pénzrendszerben később a 10 krajcáros váltópénzt, majd a 10 forintos bankjegyet nevezték T.-nek.

Tizes számrendszer az, melynek 10 az alapszáma.

Tizezer volt a száma annak a görög zsoldoseregnek, amely ifj. Kystrot Artaxerxes ellen való hadmenetében kísérte s a kunaxai csata után (Kr. e. 401) Xenophon igen nagy nehézségek közt vezetett eddig fel nem derített utakon Mezopotámián át a Fekete-tengerhez. Ezt az utat ismerteti Xenophon «Anabasis» c. művében. V. ö. *Treuenfeld*, *Der Zug der Zehntausend Griechen* (Naumburg 1890).

Tizezer vértanu, azok a római katonák, akiket Hadrianus és Antonius császárok a bálványoknak való áldozásra akartak kényszeríteni, de eredmény nélkül, mire hosszas kínzások után Ararat hegyén keresztre feszítették őket.

Tizhimesek (αἵν., *decandria* és *decandrus*), oly növények, melyeknek tíz porzók van. Linné rendszerében a tizedik osztály.

Tiziano, tkp. T. Vecellio vagy Vecelli, festő, szül. a friauli Pieve di Cadore-ban 1477., megh. Velencében 1576 aug. 27-én. Giovanni Bellini tanítványa, majd Giorgione hatásán fejlődött. Élete nagy részén Velencében, rövidebb ideig Paduában (1511), Rómában (1545—46) és V. Károly császár meghívására Augsburgnban (1548, 1550—51) működött. Benne éri el a velencei festészet legpompázóbb kifejlését. Sugárzó formaérzéke, ragyogó, meleg színezése, nagyszerű képfelegyarázó, mély szellemisége a festészet legkülönbözőbb fajaiban: a vallásos, történelmi, mitológiai és arcképfestészetben egyaránt remekműveket alkotott. Szindis festőisége egészséges, duzzadó formai szemlélettel, megkapó harmóniaérzékkel és fölényesen biztos benső kifejezéssel pá-

rosul. A csaknem száz évet elért művész rengeteg alkotott s munkaereje késő korában sem lankadt, ha művészi felfogása ekkor át is alakult; kiegyensúlyozott derűjét az ellenreformáció új korzzellemének nyugtalan pátosza, változatos, ragyogó színeit sötétre hangolt, bár nem erőtlen egységes tónus váltotta fel. Hosszú és külsőségekben is pompás pályát futott be, nagy házat vitt, fejedelmek versengtek érte s V. Károly nemesi rangra emelte. Legkiválóbb alkotásai a vallásos tárgyú képek közül az ú. n. Cigány- és Cseresnyés-Madonna (bécsi volt udv. muzeum); fiatakori alkotásai, az Adógaras (drezdai képtár; 1508 körül), Mária mennyemenetele, az ú. n. Assunta (Velence Frari-templom; 1518), a Pesaro-család Madonnája (u. o., 1526; l. a. képmelléklet), Mária templomba menetele (Velence Accademia 1540), a Krisztus tövissorozása (müncheni képtár; késő korából); allegorikus és mitológiai képei közül az ú. n. Mennyei és földi szerelem (Róma, Borghese-képtár; 1510. körül), Flóra (Firenze Uffizi), Vénuszai (Firenze, Madrid, Pétervár, Berlin), Vénusz- és Bacchus-ünnep (Madrid 1519); arcképei közül V. Károly és II. Fülöp spanyol király (Madrid, München stb.), III. Pál pápa (Nápoly, Pétervár), Pietro Aretino Pitti (1545) s többször megfestett leánya, Lavinia, (a leghíresebb Berlin 1550 körül). V. ö. *Crove-Cavalcaselle*, T. (1. német kiad. Leipzig 1877); H. *Knackfuss*, T. (Bielefeld 1897); G. *Gronau*, T. (Stuttgart 1906); G. *Lafenestre*, T. (Paris 1906); *Farkas L.*, T. (Budapest 1914); *Hourfiq Louis*, La jeunesse de T. (1920).

Tízkarúak (*Decapoda*, állat), l. *Lábasfejűek*.

Tizlábú rákok (*Decapoda*), l. *Rákok*.

Tizparancsolat (tkp. *tíz szef* vagy *görögül dekalogosz*, azok az utasítások, melyeket az ó-testamentum előadása szerint Isten a Sinai hegyen Mózesnek adott az izraelita nép vallási és politikai életének alapjaként. A T. az egyiptomiak szokása szerint két kőtáblára (a törvénytáblákra) volt felírva, amely táblákat a szövetséglárában őrizték az izraeliták és még Salamon király idejében is (Kr. e. mintegy 1000 évvel) megvoltak (I. Királyok könyve 8, 9). A későbbi korra két v. három bővített egymástól több helyütt eltérő szövegezésben maradt fenn (II. Móz. 20, 2—17; 34, 11—26; V. Móz. 5, 6—18). A keresztény egyházak mint általában az egész ó-testamentomot vallásuk alapjául elfogadták, úgy átvették a T.-ot is és a gyóntatás körül való eljárásnál, majd az ifjúság katechetikai vallásos oktatásánál ezt veszik alapul.

Tizsény (*Tesinee*), kisk. Sáros vm. felsővízközi j.-ban, (1910) 138 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tizsite (*Tizutice*), kisk. Sáros vm. lemesj.-ban, (1910) 272 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tizszemélyes ítélőtábla (*iudicium decemvirale*), a római jog szerint a királyság korszakában (Servius Tullius idejében) felállított bíróság, mely főként ú. n. *statusperekben* (szabadság állapota, polgári és családi helyzet körül viták) járt el.

Tíz szobor. *Ferenc József* király 1897 szept. 25. *Bánffy* Dezső báró akkori miniszterelnökhöz kéziratos bocsátott ki, amelyben elrendelte, hogy a magyar fővárosnak erre alkalmas terein oly kisebb méretű szoborművek állíttassanak fel,

amelyek a nemzeti élet egyes kiváló alakjait örökítik meg. A király udvartartásának költségére szobrot állítottak *Szt. Gellértnek*, *Pázmány Péternek*, *Bocskay Istvánnak*, *Bethlen Gábornak*, *Hunyadi Jánosnak*, *Zrínyi Miklósnak*, *Pálffy János grófnak*, *Anonymusnak*, *Werbczy Istvánnak* és *Tindái Sebestyénnek*. L. *Budapest* (Emlékművek).

Tizszög, oly sokszög, amelynek 10 szöge és 10 oldala van.

Tja, koreai hossz mérték 37—52 cm. értékben. Tjalk, az Északi-tengeren használatos kis vízi jármű, egy árboceal és azon egy nagy ágvitörővel; a hajóto felhúzható és lebecsátható pallosokkal van ellátva, amely a szél által való leterelést csökkenteni és egyúttal a stabilitást fokozni van hivatva.

Tjempaka (növ.), l. *Michelia*.

Tjendana, hátsóindiai sziget, l. *Szumba*.

Tjumen, 1. az 1921-ben Tobolszk volt orosz kormányzóságból kiszakított terület 1.223.300 km² területtel, 1.177.374 lak. — 2. T., ugyane területnek fővárosa, a Tjumenka és Tura összefolyásánál, vasút mellett, (1920) 34.400 lak., szőnyegszövel, bőrgyártással, vasöntéssel, jelentékeny tranzit-forgalommal; folyami kikötővel, 13 templommal és többféle iskolával.

Tjutcsev (*Tjucsev*), *Ejodor Ivánovics*, orosz költő, szül. Brjanszkban (Grodnoi korm.) 1803 dec. 5. (nov. 23.), megh. Cárskoe Szelóban 1873 jún. 27. (15.). Életének nagy részét külföldön töltötte diplomáciai szolgálatban. A szláv nyelv szerete, formatökély és gondolatok mélysége jellemzik költeményeit. Sokat fordított német költőkből. Összes művei (Sočinenija) Szont-Pétervárott jelentek meg 1900.

T-kötés, T-alakú kötést, amelyet az ortás, nemiszervek, végbél stb. behatására v. borogatására használnak. Vízszintes szárát a derék körül mint övet kötik meg, függélyes szárát pedig a combok között vezetve végéin az övhöz erősítjük.

Tkvibuli, szénbányatelep Georgiában, Kautaisz volt orosz kaukáziai kormányzóságban, a transzkaukázusi vasút mentén; 12—15 m. vastag szénletelei vannak.

Tl., a *tallium* (l. o.) kémiai jele.

Tlalpam (*San Antonio de las Cuevas*), város (1831-ig főváros) Mexikó T. államában, (1911) 4700 lak.; kedvelt nyaralóhely. Pünkösdkor sok ezer zarándok keresi fel.

Tlaxkala (ejtsd: tlaszkala), 1. *Mexikó* legkisebb állama, 4132 km² terül., (1921) 180.188 lak. Felszíne fensík, ezen emelkedik a Malinche vulkán, É.-on és ÉK.-en pedig kisebb magaslatok. Egyedüli jelentékenyebb folyója a Zahuapan-Atojak. Talaja nagyjából mindenütt termékeny; búza, kukorica a fő termékei. Ásványi kincsekben (vas, ezüst, ólom, rézércék, szén) felette gazdag. Szövőipara van. — 2. T., fővárosa T. államnak, mintegy 3000 lak., vaseregyekkel és kohókkal; székesegyházzal, egykori püspöki palotával és Mexikó legrégibb Ferencendi-kolostorával, régi mexikói város romjaival.

Tlemszen (*Tlemcen*), az ugyanily nevű járás székhelye Oran algériai départmentban, a T. vagyis Vadi-Bend és vasút mellett, termékeny

síkság szélén, (1921) 48,090 lak., achát-, ólom- és rézhányával, szőnyeg-, takarászövéssel és élénk kereskedéssel, különösen Marokkó felé. A körfalakal ellátott város nagyobbára elhanyagolt külsejű; egykori nagyságáról csak néhány épület és rom tesz tanúságot. Legjelentékenyebb épülete a nagy, az Abul-Hasszen-mecset és az Ulad-el-Imam egykori mecset tornya. 1240 körül alapította itt Jagmuraszben-Ziján a zijánidák hatalmas országát és tudósok és költők gyülekező-helyévé tette; ekkor 100,000 volt a lakóinak a száma. 1670-ben Dei-Hasszán feldúlta és 1836. Clausel francia marsal elfoglalta.

Tlepolemos, Herakles és Astyoche fia, Telephos testvére. Argosban megölte nagybátyját, Likymniost s Ródus szigetére menekülvén, ott Lindos, Jalyos és Kameiros városokat alapította. Trója alatt Sarpedon kezétől esett el.

Tlinkit, indiánus törzs, l. *Csilkat*.

Tlinkit-szigetek, a tlinkit (v. thinket) indiánus törzsheliék lakta északamerikai *Sarolta királyné* és az *Alexander-szigetek* közös gyűjtő neve.

Tmetoceros v. *Tmetocorax* (állat), a Szarvascsőrű madarak (*Bucerotinae*) egyik neme. Az illetartozó fajokat ma a *Bucorax* nembe sorozzák. Legismertebb faja az *abessziniai szarvasvarjú* (*T. abyssinicus* Bodd., újabb néven: *Bucorax abyssinicus* Bodd.). l. *Szarvascsőrű madarak*.

Tmetocorax (állat), l. *Tmetoceros*.

Tó, japáni ürmérték = 18'148 l.

Tó, állandóbb partvonalú, mélyebb állóvíz a szárazföld belsejében. Eredetére nézve a tó lehet 1. *tektonikus*, ha a tó medencéje földcsúnyedás, árkos vetődés vagy hegygyűrődés következtében állott elő. Ilyenek pl. a keletafrikai nagy tavak, a kanadai öt nagy tó, a Bajkál-, Kaspi-tó stb. 2. *Kémieltelt* medencéjű tónak a helyét a gleccserek, szél, folyó stb. vájta ki s ebben gyűlt meg a víz, pl. a Genfi-, Thuni-, Brienzi-, Zürichi- stb. tavak. 3. *Törmelékkúpokkal* és *deltákkal elzárt* tavak a hegységek szélein, ill. a tengerpartokon keletkeznek, utóbbiakhoz tartoznak az ú. n. *lagunák* (l. o.). 4. A tavakat földuzzasztatja glaciális törmelék is, ezek az ú. n. *moréna-tavak*, amelyeknek igen szép példája a Csorba-tó. 5. Végül megakadályozhatja valamely helyről a víz lefolyását és tóvá duzzasztatja fel valami *homokbuckasor*, lokális *hegycsuszamlás*, zárt, kialudt *vulkáni kráter*, stb. s ezek szerint a tavaknak ismét sokféle változata lehet. A *lefolyástalan* tavak leginkább a száraz éghajlatú pusztákon keletkeznek, ahol a víz nagy fölszaporodását ellensúlyozza a pusztaságban levő erős elpárolgás. Ezeknek a víz-szint ingadozása rendszerint igen nagy s vizük a bennük lassanként főlhalmozódó só miatt többé-kevésbé sós, pl. a Holt-tenger. Szabályozásának célja többféle lehet: a viznek bizonyos szinten való tartása ki- és bevezető csatornák és zsilipek segítségével; a víz egézségesebbé tétele, a partok biztosítása stb. Közgazdasági haszna sokféle; öntözésre, halgazdaság berendezésére (l. *Halastó-gazdaság*), hajózó csatornák táplálására, közlekedésre, fürdői célokra stb. lehet használni, a Holt-tengerből még aszfaltot is lehet nyerni, sok tó vizéből meg sót nyernek. — Archeológiai szempontból l. *Cölöpépítmények*.

Tóalmás, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. nagykatái j.-ban, (1920) 3179 magyar lak.

Toast (ang., ejtsd: tóaszt), tulajdonképen piritott kenyérszelet, amelyet Angliában a tea-hoz adnak; azonban általában felköszöntést jelent, mert Angliában szokás volt annak, aki a felköszöntőt mondotta, egy poharat piritott kenyérszelettel adni.

Tóba, kisk. Torontál vm. zombolyai j.-ban, (1910) 1693 magyar és német lak. (Tr. SZHSz.)

Tobago, l. *Tabago*.

Tobaj, kisk. Vas vm. németújvári j.-ban, (1920) 596 német lak. (Tr. A.)

Tobák, a dohány régi neve. l. még *Tubák*.

Tobák. Az argentinai Gran-Chaco indiánus törzse a guayana-ágból. A rokon pélogákkal együtt bírják a Pilcomayo vidékét. Skalpvadászok, foglyaikat feláldozzák vagy halottisorban tartják.

Tobarra, város és fűrdő Albacete spanyol tartományban, vasút mellett, (1910) 8000 lak., hideg kén- és ásványvízforrással.

Toba Sőjő (ejtsd: szódszó), eredeti nevén Kaknyu, buddhista pap és japáni festő, a Tosa néven ismert japáni festőiskola megalapítója (1053—1140). Rendkívül nagy hírnevet szerzett humoros, azaz satirikus állatképeivel, amelyek látszólag kora eseményeit parodizálják.

Toba-tó, Szumatra keletindiai sziget legnagyobb tava 780 m. magasban, területe 1300 km², valószínűleg vulkánikus eredetű.

Tobelbad (*Dobelbad*), fűrdőhely Graz mellett, két 25—28°-os ásványvízforrással (Ferdinánd- és Lajos-forrás), amelyek vizét idegbajok ellen használják.

To be or not to be, that is the question, l. *Lenni vagy nem lenni*.

Toberentz, Robert, német szobrász, szül. Berlinben 1849 dec. 4., megh. Rostockban 1895 júl. 31. A berlini műv. akadémián tanult, majd Drezdában Schillingnél dolgozott, 1879-től Boroszlóban tanította a szobrászatot, 1891. Berlinben telepedett le. Művei közül, amelyek Begas festődekoratív irányához esatlakoznak, kiemelendő a görli tzi díszkút. Otto szobrász halála után ő fejezte be a berlini Luther-émlékszobrot.

Tóbiás, az ótestamentomi könyvek egyike, amely könyv valódi romantikus családi képet tár elénk, benne a fő személyek T. és ennek atyja, a görögösen ú. n. *Tobit*. A könyv valószínűleg a Kr. e. 1. sz.-ból való. Ezt a könyvet több-féleképen átdolgozták. Az eredeti szöveg bizonyosan rövidebb volt a mostaninál.

Tóbiáshal (állat), l. *Ammodytes*.

Tobinbronz, 59 réz, 2'16 ón, 0'31 ólom, 38'40 cink és 0'11 vas ötvénye. Csapágyfém.

Toblach, falu Tirolban, a *T-i mezőn*, a Rienz és Dráva közti vízváltáston, vasút mellett, 1659 lak., klimatikus gyógyhely; innen indulnak a turisták az Ampezzo-völgy megtekintésére. A világháborúban összelőtték. Most Olaszországhoz tartozik.

Tobler, l. *Adolf*, román filológus, szül. Hirzelben (Zürich kanton) 1835 máj. 24., megh. Berlinben 1910 márc. 18. 1867-től haláláig a berlini egyetemen tanította a román nyelveket. Számos

ófrancia és olasz szöveg kiadásán kívül főbb munkái: Vom französischen Versbau alter und neuer Zeit (Leipzig 1880, 4. kiad. 1903); Vermischte Beiträge zur französischen Grammatik (1—4. sor. u. o. 1886—1908).

2. *T., Gustav*, svájci történétíró, szül. Ilanzban (Graubünden) 1855 jan. 2. A berni egyetemen a svájci történet tanára lett 1896. Művei: Die bernischen Chronisten und Geschichtschreiber (Bern 1891); Diebold Schillings Berner Chronik 1468—1484 (u. o. 1897—1901, 2 kötet.).

3. *T., Titus*, svájci nyelvész és Palesztina-kutató, szül. Steinben (Appenzell kanton) 1806 jún. 25., megh. Münchenben 1877 jan. 21. Mint orvos működött, emellett svájci néprajzzal és Palesztina-kutatásokkal foglalkozott, miért is 1835, 40, 57 és 65. keleti utakat tett. Főbb művei: Appenzellerischer Sprachschatz (Zürich 1837); Topographie von Jerusalem und seinen Umgebungen (Berlin 1853—54, 2 kötet.); Bibliographia geographica Palaestinae (Leipzig 1867); Descriptiones terrae sanctae ex saeculo VIII, IX, XII et XV (Leipzig 1884). V. ö. *Heim*, Titus T. (Zürich 1879).

Tobolino, tóroló, l. *Vezzano*.

Toboggan (ang., ejtés: tobogán), a prairie-indiánusok és a Kanada Ny.-i részén lakó indiánusok szánya, amelyet Kanadából hoztak át az angolok sportelokra. Ma elterjedt eszköze a téli sportnak. Hosszú talpa, amely kissé felkunkorodó orrban végződik, egész terjedelmében síklík a havon.

Tobol, az Irtis 1290 km. hosszú bal mellékfolyója. Bred az Ural D.-i ágaiban, a Tura torkolatától kezdve gőzhajókkal is hajózható, balról fölvéve az Uj, Isszet, Tura és Taoda mellékfolyókat, Tobolszk közelében torkollik.

Tobolié, adók. Modrus-Fiume vm. slunini j.-ban, (1910) 1522 horvát-szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Tobolszk, 1. volt kormányzóság Ny.-Szibíriában, most nagyrésze a tjuenai kerületet alkotja. Tengerpartján nincs forgalom, mert csaknem állandóan be van fagyva. Hegyek csak a Ny.-i részén vannak, máskülönben egész területe É. felé lejtősödő síkság, néhol száraz, mint pl. az Isim és Baraba steppén, másutt mocsaras és bozotos, mint a vaszjugani mocsarakban, legészakibb része fáttalan tundra. Folyói az Ob, Irtis, Tobol, hajózhatók, Berezov és Kurgan. Ásványokban igen szegény, még építéshez való kőve és mesze sincs. Éghajlata szélsőséges és hideg. A folyók 6—7 hónapig át be vannak fagyva, a csapadék igen kevés. Lakossága szibíriák és orosz, van még kevés tatár, osztyák, szamojéd, vogul, leginkább földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoznak, halásznak a prémes állatokra vadásznak. Területéből megmívelhető 11.463,918 ha., de csak 2.579,000 ha.-t művelnek meg tényleg s leginkább búzát, burgonyát, zabot, rozst, árpát, lent, kendert termelnek. Állattenyésztésük sokat szenved a gyakori takarmányhiány, hóvihar s állatbetegségek miatt. Területének több mint 25%-a erdő és sok fát szolgáltat. Iparuk legnagyobb részét háziipar, csak DNy.-on tudott kevés gyáripár kifejlődni.

2. *T.*, város az Irtis partján 3 km.-rel a Tobol torkolata fölött, (1920) 14,798 lak., leginkább fából épült. Felsővárosa 1589-ben épült a meredek folyópartra, az alsóváros a folyó árterületén fekszik s

így gyakori elöntéseknek van kitéve. T. felett állt Szibir vára, amelyről Szibíria nevét nyerte. A város a kozákoktól feldúlt Bielik-Tura helység helyén épült, aradás és tűzvész sokszor elpusztította. 1708-ban Szibíria fővárosa lett, de amióta a közigazgatás Omszkba költözött (1838) s a szibíriai vasút is elkerül, állandóan hanyatlak. A forradalom után 1918, a csehekkel alakított monarchikus csapatok a vörös csapatok legyőzése után rövid időre elfoglalták, de csakhamar ismét a szovjet-esapatok kezébe került. Rövid ideig itt őrizték II. Miklós cárt és családját, mielőtt Jekaterinburgba vitték, ahol meggyilkolták.

Toborffy, 1. *Géza*, geológus, szül. Budapest 1885. Abudapesti egyetem ásványtani intézetében, majd a m. kir. földtani intézetben működött. Számos földtani értekezést írt.

2. *T. Zoltán*, mineralógus, T. 1. testvérbátyja, szül. Budapest 1876. Az egyetemi ásványtani intézetben tanárségéd volt, ezután fővárosi főreáliskolai tanár lett. 1912-ben a kristálymorfológia magántanára lett a budapesti egyetemen. 1919. a Szent István Akadémia tagjává választotta. A csillámról írt munkáját a Természetudományi Társaság a Bugát-díjjal, a Földtani Társaság a Szabó József emlékéremmel tüntette ki. Számos kristálytani és ásványtani munkát írt szakfolyóiratokba.

Toborzás, a hadsereg kiegészítése újonccal, kik bizonyos felpenz átvétele mellett önként lépnek a katonai szolgálatba. Az újoncot rendszeren meghatározott szolgálati időre fogadják és szerződést, ú. n. *kapitulációt* kötnek vele. A trianon, békeszerződés értelmében Magyarország is kizárólag csak önkéntes toborzás útján egészíthet ki 35,000 főben megállapított hadseregét.

Toborzó, 1. *Magyar táncok, Verbunkos* és *Bacchius*.

Toboz (*conus*, vö.) 1. *Coniferae*.

Tobozbogyó (*galbulus*), a Juniperusok toboza, amelyen a magvakat meghúsozott pikkelyek veszik körül.

Tobozmirigy (*glandula pinealis, corpus pineale*), az összekötővel (dicencephalon) felső hátulsó végén fekvő világos barna kúp alakú agyrészlet, amelyet a két fék (habenulae c. p.) köt a látótelephez. Elülső szélén gyakran agyvelőhomok lerakódások találhatók. Descartes (Cartesius) a lélek székhelyének tartotta. Objektív morfológiai vizsgálatok alapján a csenevész agyvelőrésekhez sorozandó. Rajta kívül e tájékon több ilyen függelék jelenik meg a különböző állati embriók agyvelejében, így pl. a 6. érzékszervek tekintett ú. n. *oculus parietalis*, amely aránylag igen jól fejlett a Hatteria punctata nevű gyékfajtán. Jelentősége az emberi szervezetben ismeretlen. Megbetegedése rendszeren a szűrőzet rendellenes erősödésével jár.

Tobozolaj, 1. *Templinolaj*.

Tobozpikkely, 1. *Termőpikkely, Coniferae*.

Tobozrosta, a fenyőmagvak pergetésekor használt eszköz, mellyel a magpergetés után a tobozokban még bennekedt magvakat is kihullatják.

Toboztermők (vö.), 1. *Coniferae*.

Tobzás a m. nyvesvölgy lapvagy enyvesztő dűce, amelyet az asztalos a fa enyveszésénél, de főképen

a funerozásnál melegítve az enyvezendő rész és a szorító között alkalmaz (l. *Enyvezés* és *Funerozás*). Azt a vasból vagy bőrből való karikás tárcsát is jelenti, amit egyszerű ajtóknál az ajtó emelése céljából a pánt alatt a csapra szoktak felfűzni.

Tobzosak (növény), l. *Coniferae*.

Tobzoska (*Manis*, állat), a T-félék (l. o.) családjába tartozó emlősállatnem. Fajai Közép-Afrika és Dél-Ázsia pusztáit és erdős vidékeit lakják. Igen lassú, békés természetű állatok; egyenként élnek, önásta gödrökben laknak és csak éjjel járnak ki zsákmányuk után. Táplálékuk rovarokból, főleg hangyákból és természetből áll, melyeket nyelvükkel szednek föl. Csak hátulsó lábaiton járnak, ügyetlenül ugranak, de a fákra is felmásznak. Érzékszerveik tompák, hangjuk nines. Húsnak ehető; pikkelyeiket dísz tárgyak készítésénél használják. A *hosszúfarkú* v. *négynyjú* T. (*M. longicaudata* Shaw. = *M. tetradactyla* L.) 1 3/4 m. hosszú nő, ebből farkának 80 cm. esik. Pikkelyei feketés-barnák, közöttük szőrök nincsenek. Hazája Nyugat-Afrika. A *kurtfarkú* v. *bengáliai* T. v. *pangolin* (*M. laticaudata* Ill. = *M. pentadactyla* L.) 65 cm. hosszú, ugyanily hosszú a farka is, amely tövén igen széles. Kelet-Indiát és Cejlont lakja. Már *Aelianus* megemlíti és *Phalagennék* nevezi. A *tömpefarkú* T. (*M. Temminckii* Smuts) 50 cm. hosszú, farka hirtelen kerekített, pikkelyei világos sárgás-barnák. Afrikának természetben gazdag térségeit lakja.

Tobzoska-félék (*Mamidae*, állat), a Foghíjasok (*Edentata*) rendjébe tartozó Ó-világi foghíjasok (*Nomarthra*) egyik családjá, fajaira nézve legjellemzőbb, hogy testüknek hátoldalát fenyőtoboz pikkelyeinek módjára egymásra boruló pikkelyalakú nagy szarulemezek fedik. Másik szembetűnő bolygójuk meglehetősen hosszú, fereg-alakú, kiölthető nyelvük, amely ragadós anyaggal vonódik be, úgy hogy a táplálékukul szolgáló rovarok, különösen hangyák és természetek, mint a lépvesszőn tapadnak meg rajta. Afrikában, Dél-Ázsiában és a hozzátartozó szigeteken honosak. Éjjeli állatok. Hat fajuk ismeretes, amelyek mind a *tobzoska* (*Manis*) nembe tartoznak. L. *Tobzoska*.

Tocantins (*Tokantinsz*), Brazília egyik legnagyobb, 2640 km. hosszú folyója. Ered a São João de Araguaya erőd közelében az Araguaya és felső T. egyesüléséből, innen lefelé 300 km.-nyire 222 km. hosszú öböllé szélesedik, amely az Atlanti-óceánba nyílik 63 km. szélességben, ezt a részét Rio Parának is szokták nevezni. A T. az Amazonasz óriási torkolatának déli, kisebb tölcsérébe torkollik, de majdnem több vizet visz ebbe a torkolatba, mint a főfolyó. 1800 km.-nyire hajózható, de csak a Porto Imperialig járnak, vízterülete 979,000 km.² V. ö. *Coudreau*, Voyage au Tocantins-Araguaya 1896—97 (Paris 1897).

Toccare (olasz, a. m. érinteni), a festésnek az a módja, amikor a színeket nem keverik össze egymással, de a festéket élénken megkülönböztethető esetvonásokkal rakják föl.

Toccata (ol. *toccare*, franc. *toucher*, a. m. érinteni) igéből), billentyűs hangszerekre — orgonára és zongorára — írt kompozíciók legrégibb

neve. A legelső T.-k (Gabrieli A.) rendszerint akkordokkal indulnak meg, majd különböző futamok, tört hangzatok után kisebb fugata következnek bennük, de nem olyan szabályos formában mint az akkori ricercariban. Inkább szabad fantázia jellege van a kompozícióknak. Bach T.-i, valamint az újabb irodalom T.-i (Czerny, Schumann, stb.) mozgékony, futamokkal és díszítésekkel telt szabad dalformák.

Toccatto, a régi trombitafanfároknál a basszusnak neve; ezt a szótalmot rendszerint üstdobokon játszották.

Tocce (ejtsd: tocsa, *Toggia*, *Tosa*), 80 km. hosszú folyó É.-Olaszországban; ered Tessin svájci kanton határán, a Formazza völgyön alul 3 szép vízesése van. Domo d' Ossolánál a Lago Maggiore-ra ömlik.

Toché, *Raoul*, l. *Blum*.

Tocogonia vagy *szülősnemzés* (gör.-lat.), *Haeckel* szerint a szülőktől való keletkezés, szemben a szülek nélkülivel v. ösnemzéssel, az *archigoniával* (generatio aequivoce). L. *Szaporodás*. **Tocophrya** (állat), a Szívó ázálékállatok (*Suctoría*) osztályába tartozó véglény-nem. Legismertebb faja a *T. quadripartita* Cl. et L.

Tocqué (ejtsd: tokó), *Louis*, francia festő, szül. Párisban 1696 nov. 19., megh. u. o. 1772 febr. 10. Nattiernek volt tanítványa, majd veje, korának egyik legkedveltebb arcképfestője, aki Erzsébet cárnó meghívására Szentpéterváron részt vett az ottani akadémia megalapításában, majd Kopenhágában a kir. család tagjait festette le. Képei, amelyek egész sora látható a Louvreban és a versaillesi muzeumban, a rokokó-kor vonzó termékei közé tartoznak.

Tocqueville (ejtsd: tokvill), *Charles Alexis Henri Clével de*, francia politikus és publicista, szül. Verneuilben (Seine-et-Oise) 1805 júl. 29., megh. Cannesban 1859 ápr. 16. A februári forradalom után a nemzetgyűlésbe választották, ahol a monarchista párthoz csatlakozott; 1849-ben a külügyi tárcát vállalta el és ebben az állásában nem merte Kossuth Lajos és az emigránsok ügyét felkarolni, a keleti kérdés újabb kitérésétől tartván. Fő művei: *La démocratie en Amérique* (2 köt., Paris 1835, magyarra ford. *Fábián Gábor*, Buda 1841—43). *Histoire philosophique du règne de Louis XV* (2. kiad. 1847); *Coup d'oeil sur le règne de Louis XIV* (1850) és *L'ancien régime et la révolution* (1856); *Oeuvres complètes* (9 köt. 1860—66). V. ö. *Jaques*, Alexis de T. (Wien 1876); *Eichthal*, Alexis de T. et la démocratie libérale (Paris 1897); *Trefort*, Emlékbeszéd és tanulmányok (1881); *P. Marcel*, Essai politique sur Alexis de T. (Paris 1910).

Tócsa, kisebb, könnyen kiszáradó állóvíz.

Tócsagaz, *T-félék* (növény), l. *Ceratophyllaceae*. **Tod**, súlymérték a pamutkereskedelemben = 12.7 kg.

Toda (*tuda*, *tudavar*), kihalt dravida nép Dél-Indiában. Régi hagyományaik szerint endogamiás polyandriában éltek. Vallásuk állatkultusszá fajult. Számuk évről-évre fogy. Egy férfi képét l. az *Ázsia* cikkhez csatolt színes képmellékleten.

Todan, l. *Tudan*.

Toddy v. *toddi*, l. *Borassus*.

Todea Willd. (növ.), a Páfrányfélék Osmundaceae családjába tartozik; 4 faja Ausztráliában és Afrika déli részén él. A *T. barbata* Moore falakú páfrány, törzse 3 m. hosszúságot is elér; levele kétszer szárnyalt. Új-Hollandiában, Új-Zélandon és Afrika déli részén terem, ritka üveg-házi dísz.

Todi, város és püspöki székhely Perugia olasz tartományban, háromszoros, nagyrészt etruszk eredetű fallal körítve, (1911) 17,434 lak., olaj és selyemtermeléssel. Etruszk és római régiségekkel, egy bazilika romjaival, a Palazzo Cicchitelliben egy firdó maradványai, színház, amfiteátrum és viztartó romjai. Székesegyházában Spagnafreskók vannak; a (XVI. sz.) Santa Maria della Consolazione búcsújáró-temploma. Todi az etruszk *Tuder* és a római *Tuder*, egyike Olaszország legrégibb városainak. V. ö. *Ceci*, T. nel medio ovo (T. 1897).

Todi, *Luiza Rosa* (leánynevén *de Aguiar*), a legkiválóbb portugál operaénekesnő, szül. Setubalban 1753 jan. 9., megh. Lisszabonban 1833 okt. 1. A férje T. Francisco Saverio olasz hegedűművész volt. Első nagy sikerét 1777. aratta Madridban. 1783-ban Párisban művészi mérközése a híres Maravál nagy hullámokat vert (Todisták és Maratistákra oszlott a közönség). Egész Európa tünneplte; szerepelt Bécsben, Szt.-Péterváron és Berlinben. Élete végén megvakult.

Todi (*Todus*, állat), a Szalakóta-alakúak (*Coraciiformes*) rendjébe, a Motmot-félék (*Momotidae*) családjába tartozó madárnem. Eddig ismeretes öt faja a legfeljebb madarak közé tartozik, különösen szembetűnő bélyege egyenes és anynyira lapított csőre, hogy inkább két vékony, tompa lemezből, mint kávból állónak látszik; azonfelül nyelvík föven húsos, egyebtől toleszevhez hasonlóan áttetsző, szaruszerű lemezcsekéből áll. Nagyságuk a mi ökörszemünk méreteivel egyezik meg. Szárnyuk és farkuk rövid. Tollazatuk lágy. Csőrük tövésterték veszik körül. Színezetük élénk; rendszeren felül zöld, a torok táján vörös. Nyugat-Indiában honosak. Fajai közül gyakoribbak a zöld *T. (Todus viridis* L. = *Todus todus* L.) és a tarka *T. (Todus multicolor* Gould).

Todieben, orosz tábornok, l. *Tolteben*.

Todmorden, város Jorkshire angol countyban, (1910) 25,455 lak., szövőiparral, vasolvasztókkal és gépgyártással.

Tódor, l. *Tivadár*.

Todoreszku Gyula, könyvgyűjtő, földbirtokos, szül. 1867., megh. Budapesten 1919 nov. 28. Ritka áldozatkészséggel gyűjtötte a magyar ősnymtatványokat s a nagyértékű gyűjteménnyel végrendeletileg a Magyar Nemzeti Múzeumot ajándékozta meg. A minisztertanács elismerésül az Orsz. Széchenyi-könyvtár tiszti igazgatójának nevezte ki min. tanácsosi ranggal, de e kitüntetését már elhalálózása miatt nem vehette át. A gyűjteményt özvegye, *Horváth Aranka* adta át a magyar kormánynak.

Todorioza (Toderița), kisk. Fogaras vm. sárkányi j.-ban, (1910) 901 román lak. (Tr. R.)

Todorov, Georgij, bolgár hadvezér, szül. Volgradban (Bessarábia) 1858. Orosz katonai iskolában tanult s 1879. bolgár tisztt lett. Kitént

1885. Szlivnicánál. Az 1912—13.-i balkániháborúban hadosztályparancsnok volt s *Bulairnál* győzött a törökökön. 1915 okt. a *második* (macedóniak) bolgár hadsereg főparancsnokává nevezte ki. Ezzel a sereggel gyorsan megszállotta a Vardar-vonalat s elvágta a szerb sereget a Szaloniki felől Dél-Macedóniába nyomuló angol-francia seregtől. Ez utóbbival szemben a *Cserna* (Karasz) folyó mellett védekező állást foglalt el, míg többi csapataival északra nyomult. Leskovác vidékén megakadályozta a szerb sereg áttörési kísérletét. Nagy része volt a rigómezői döntő győzelem kivívásában. *Prizren* vidékén pedig megsemmisíté csapást mért a menekülő szerbekre. Azután *Monasztirt* szállotta meg, a déli szerb sereg roncsait Albániába űzte s végül hatalmas támadással az angol-francia sereget vetette ki Dél-Macedóniából. 1915 dec. 12-re egész Macedóniát felszabadította az ellenséges hadaktól. 1918-ban a bolgár hadsereg főparancsnoka lett, de a hadsereg felbomlását nem tudta meggátolni.

Todos Santos (Bahia de T.), öböl Alsó-Kalifornia mexikói félsziget Ny.-i partján, azonos nevű halászkikötővel.

Todtesgebirge, hegység, l. *Álpok*.

Todus (állat), l. *Todi*.

Topleer, August, fizikus, l. *Töppler*.

Tóérc, l. *Limonit*.

Tóerisz, egyiptomi istennő, hátsó lábain álló vizilónak ábrázolják, amelynek háta madárfarkban végződik.

Toesa, spanyol hossz mérték, l. *Estado*.

Tofaeus (Dobos) Mihály, ref. püspök, szül. Székelyhídon 1624 szept. 29., megh. Gyulafehérváron 1684 okt. 23. Iskoláit Debreczenben végezte, honnan külföldre ment, 1646 a franekeri egyetem hallgatója lett s Coccejus elnökelete alatt nemsokára disputációt tartott, járt még az utrechti, harderwijki s a leideni egyetemeken, ez utóbbin 1649 júl. teológiai doktori oklevelet szerzett. Hazájába visszatérve, több helyen volt lelkes s végre 1664 tavaszán Apafi Mihály udvari papja s 1679 jún. erdélyi püspök lett. Irodalmi művei: *De translatione imperii a graecis ad francos* (Utrecht 1647); *De actuali dei providentia* (Leiden 1649); *De perseverantia sanctorum* (2 részben, Nagyvárad 1650—51); *A szent zsoltárok reszlutója* (név nélkül, Kolozsvár 1683).

Tófalu, nagyk. Heves vm. egri j.-ban, (1920) 1152 magyar lak.

Tofana, Monte, a déltiroli Dolomit-hegység 3241 m. magas csúcsa az Ampezzo-völgy fölött.

Tofana di Adamo, l. *Aqua Tofana*.

Tófej, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1920) 876 magyar lak.

Toffana, l. *Aqua Tofana*.

Tófi, kisk. Baranya vm. hegyháti j.-ban, (1920) 296 német lak.

Toga (lat.), a római polgár ruhája a tunica felett, amelyet békés időben viselt, úgy hogy a *togati* a polgárokat jelölte a katonákkal vagy idegenekkel szemben. Gyapjuszövetből készült, hossza 5 m., szélessége 3 m. volt; egyik felső végét a bal vállnál előre vetették s úgy vették fel a hátra; a másik felső végét a jobb kar alá húzták és azután a bal vállra vetették vissza. A

mellen így keletkezett nagy redőt (sinus) zseb gyanánt használták. A T. színe férlaknál fehér volt, gyászban és vádlottak padján sötét (*T. sor-dida*); a legelőkelőbb tisztviselők T.-ja bíbor-szegélyű volt (*prae-actela*), melynek *trabea* is volt a neve, szintúgy a fiúké, amíg a 16. évüket elérve férfi-T.-t (*virilis*) nem kaptak. A győztes hadvezér T.-ja a diadalmenetben biborszínű (*purpurea*) volt és aranyos pálmalevelek voltak rajta kihímezve. A hivatalért pályázók T.-jukat ragyogó fehérre kegyőző férfire ményítették ki (*T. candida*, innen a *candidatus* szó).

Toga.

tésére alkalmas helyeken a völgyet T.-tal elzárják, hogy a nedves évszakban összegyűlt részét száraz időben a gépek hajtására felhasználhassák.

Togata (a voguloknál és osztjákoknál *Tagat, Tangal, Taut*), az Irtyis folyó régi magyar neve.

Togata fabula, l. *Fabula*.

Tógátus vagy **tógás deák**knak neveztek 1848 előtt a reformátusoknál a főiskola növendékeit, mert még a XIX. század első évtizedeiben is, midőn az ifjak a gimnáziumi hat osztályt bevégezve, felsőbb tanfolyamra léptek, reverendát, vagyis tógát kellett öltöniök s a debreczeni és áraspataki főiskoláknak mindazon ifjai, kik a főiskola lakószobáiban laktak, tógát viseltek; e nélkül tilos volt akár a tanteremben megjelenniök, akár a városba kimenniök.

Toga virilis (lat.), l. *Toga*.

Tógazdaság, halastavakban üzött óltudatos haltermelés. L. *Halászat*.

Tojean-szigetek (*Tadzsa-szigetek*, hollandus neve *Schildpad-Eilanden*), szigetcsoport Celebesz K.-i partján a Tomini-öbölben, 844 km², 1000 lakossal, akik szágót, halakat, teknősbékát és trepangot hoznak kereskedelembé.

Toggenburg, St. Gallen svájci kanton egy részének neve a Sentis-csoport, a Churfürsten, Speerlancok és Kreuzegg között. T. grófjai a késő középkorban Svájc leggazdagabb és leghatalmasabb dinasztiái voltak.

Togo, volt afrikai német gyarmat Nyugat-Afrikában, a Rabszolgaparton, összes területe 87,200 km²; 1913-ban 1.032,000 lak., 70 km. hosszú partvidéke sík, e mögött a Togo-tó laguna, belsejében halmos, az Aposso-hegy 990 m. magasságra emelkedik; É.-on steppés, D.-en erdő. Lakossága mintegy 50 nyelvszálához tartozik. A németek több vasútvonalat építettek (gócpontjuk Lome) összesen 329 km. hosszúságban. 1884-ben lett német gyarmat. A világháború kitörése után

1914. nov.-ben franciák és angolok foglalták el s az ott levő német gyarmatosokat kiűzték. A békekötés után felosztották a franciák és angolok közt. A franciák a parti résszel 52,000 km² területet kaptak 800,000 lakossal (köztük 150 európai), az angolok 32,760 km²-t 188,265 lakossal. Kivétel a palmaolaj, pálmamag, kakao, koladió, gyapot.

Togo, *Heihachiro*, japáni tengernagy, szül. Kagosimában 1847 dec. 22. Az 1867—68.-i polgárháborúban a mikádó mellett harcolt. Miután megtanult angolul, 1871—78. Angliában élt és jeles tengerésztisztte képezte magát. Az 1894—95. kínai háborúban mint a *Naniva* páncélos cirkáló parancsnoka tűntette ki magát. 1898-ban altengernagy lett, az orosz háború kitörésekor pedig, 1904 febr. az egyesített flotta főparancsnokának nevezték ki. Meglepo támadással beszorította az orosz flottát a port-arthuri kikötőbe s ezáltal biztosította a japáni hadsereg zavartalan átszállítását Mandzsuriába. 1904 aug. 10. visszaverte a Port-Arthurból kitérő orosz flottát s azt harc képtelenné tette. Legnagyobb győzelmét a *csusimai* tengerszorosban vívta ki 1905 máj. 27—28. a *Rozsdesztvenszkij* tengernagy vezetésével a jövő orosz balti flottán, amelyet megsemmisített s ezzel eldöntötte a háború sorsát is. A háború után a tengerészeti vezérkar főnökévé nevezték ki. V. ö. *A. Lloyd*, Admiral T. (Tokio 1905, London 1906.)

Togyér (*Togier, Toghír*), nagyk. Torontál vm. módosi j.-ban, (1910) 1152 román és magyar lak. (Tr. R.)

Tohány (*Tuchyna*), kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 567 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tóhát (*Taure*), kisk. Beszterce-Naszöld vm. naszöldi j.-ban, (1910) 772 román lak. (Tr. R.)

Tohjanlahti, a *Botteni-öböl* (l. o.) finn neve.

Tóhu vahóhu (héb.), kietlen és üres; Móz. I. k. 1. e. szavakkal jellemzi az éppen teremtett, még sötét és vízzel borított földet; a zűrzavar (kaosz) kifejezésére szokták használni.

Toilette (franc., ejtsd: toalet), az öltözet egyes részei, valamint az öltözködés maga mint cselekmény, továbbá a férfiak és nők öltözködéséhez szükséges mindennemű készülék, úgyszintén az öltözőszoba. T.-nek hívják pl. a tisztálkodó szerekkel ellátott s tükörrel felszerelt asztalkát, mert a nők asztalkái takaróval (T.) voltak bevonva, mielőtt t. i. ezek az asztalkák rózsá- és citromfából, mahagoniból és paliszanderből készültek.

Toilette-szerek, l. *Szépítőszerek*.

Toise (ejtsd: toáz), a francia ölneve, a régi francia hossz mérték egysége. A régi francia T. = 6 láb = 1.949 m. Az új T. (T. usuelle, T. metrique) = 2 m. és a régi mértékrendszerből az új mértékrendszerbe való átmenet számára lett bevezetve.

Toison d'or, l. *Aranygyapjas rend*.

Tojama, az ugyanilyen nevű ken (kerület) székhelye Nippon japáni szigeten, (1920) 61,812 lak., élénk orvosság- és borkereskedelme van.

Tojás (*ovum*), általában nagy, sokszikű pete, különösen a madaraké és a hüllőké. Kivált a futó madarak petéje valóságos óriási nagyságú. Legnagyobb a kihalt Aepyornis maximusé, ennek T.-a 9 lit. irtartalmú, így 8 struc-, vagy 240 tyúk-, illetőleg 50,000 kolibri-T. fér bele. Ilyeneket Madagaszkár szigetén a homokban találtak

és egy eredeti példány a Nemzeti Múzeumban is látható. A T.-nak több része van. Legkülsőbb részét mészburoknak hívjuk, közvetlenül alatta látható a kettős mészhártya, amely a T. tempóbb végén szétválik és a légkamrát alkotja. Ezen belül foglal helyet a T. fehérje, illetőleg legbelül a T. sárgája, amelyen levő csira (kakas-hágás, cicatricula) sötétebb vagy világosabb kerek folt alakjában látható. A T. sárgáját két oldalán elhelyezett spirálisan összecsavart jégzsimór (chalyasa) erősíti a T. két végéhez, hogy ily módon a csira mindig föltul legyen. A mészhéjban 94—95% szénasavas mész, kevés szénasavas magnézium, foszforsavas magnézium, vasók és egyéb szerves gyűjtetek vannak. Lehet fehér, vagy színes. Színe a vértől és bélsártól származik, de nevezetes, hogy ugyanazon fajú madárnál egyforma és állandó. A vízi madarak T.-héjában még zsíradék is található. Ha a tojónak nincsen mésztartalmú tápláléka, akkor a T. lágy héjú lesz. A légkamra a T. úrtartalmának mintegy 23 $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$ -át teszi és különösen oxigén-tartalma által tűnik ki. Általános szabály, hogy a kis madár kevesebbet, a nagyobb többet rak; különben a T.-ok számát még egyes körülmények nagyban befolyásolják, mint a tojó állapota stb. A tyúk pl. 40—50, strucc 20, galamb 2, kolibri 3—4 tojást tojik egyhuzamban. A T.-ban gyakran található férgek, vagy más idegen anyagokat. Ezek mind még akkor jutottak beléje, midőn még nem volt héjjal körülvéve, tehát a petevezeték felső részében. Ha benne sárgája nincs, akkor *vak T.-ról* beszélünk. Sokan T.-oknak nevezik a rovarok lerakott keményhéjú petéit is. L. még *Madarak és Pete*.

A madarak T.-aival foglalkozó tudományát *oológiának* nevezzük. Az oológia a madarak T.-ait minden irányban teljesen megismerni iparkodik. Az oológia a fészektannal (*kaliológia*) karöltve nagy szolgálatokat tesz a madártannak.

Emberi táplálékul leginkább a madarak T.-ait használják; legfontosabb szerepe a tyúk-T.-nak van, ezenkívül a lúd, kacsa, fácán, pulyka, páva, bibic, sirály, alka, fecske, strucc, nadu, emu stb. madarak T.-ait is fogyasztják, nemkülönben egyes hullók (tekősbéka) és halak (l. *Halikra*) T.-ait is.

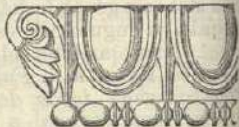
A tyúk-T. átlagban 55—60 gr. súlyú; 14% -át a héj, 54% -át a T. fehérje és 32% -át a sárgája teszi. A T. belseje 73-7% vizet, 12-6% fehérjét, 12-0% zsirt, 0-6% nitrogénmentes szervesanyagokat, 1-1% hamut és egy T. 77 kalóriát tartalmaz. Egy kg. marhahús tápláló értéke kb. 30 tyúktojásnak felel meg. A T. fehérjedús, lassan emésztendő táplálék. Az a hiedelem, hogy a nyers T. könnyebben emésztődik meg, mint a keményre, vagy lágyra főtt T., téves. Gyomorbagosak a lágy T.-t emésztik meg legkönnyebben. A T.-t technikai célokra is alkalmazzák, így festékek, derítőanyagok, szappan, albuminpapír stb. előállítására. A T. hosszabb-rövidebb idejű állás közben megromlik, ezt baktériumok okozzák. A friss, ép héjú T. belsejében is gyakran található baktériumok, amelyek a közöslés alkalmával jutnak a T.-vezetékbe, illetőleg a még meszes héjjal körülvett T.-ba. Ez az oka annak, hogy a párosodás időszakából származó T.-ok romlkonyak. A baktériumok a T. ép héján át be tudnak

nőni a T. belsejébe, legkönnyebben pedig az apró, esetleg szabad szemmel nem is látható repedéseken keresztül jutnak be. A T.-romlás három alakját különböztetik meg, ú. m. a *zúplást*, a *penészedést* és a *bűzös rothadást*. A T. konzerválása céljából héját zsirral, vazelinval, paraffinnal stb. anyaggal be szokták vonni, továbbá konzerváló szerek odatával is kezelik a T.-okat, pl. mész-, só- vagy vízveg-oldattal. A meszes T. héja fénytelen, főzés alkalmával megrepedezik, az ilyen T.-nak lúgos íze van és fehérből nem lehet habot verni. Legjobb a T.-ok eltartására a hideg (0 C°), jól szellőztetett helyiség (hűtőház), melyben a T.-ok 6—7 hónapig romlatlanul eltarthatók. Száritással is lehet konzerválni és ilyenkor sárga port, az ú. n. *T.-lisztet* nyerik, ez vízben emulziós oldatot alkot.

A T.-okat, mint tenyész-, vagy konzum-T.-t szokás értékesíteni, utóbbiakat rendszerint osztályozzák nagyságuk, frissességük és a T.-héj színe szerint. E célra 36—42 mm. átmérőjű fémgyűrűket, továbbá az átvilágításra T.-vizsgáló lámpát használnak. A friss, barna héjú, nagy T.-okat mint *tea-T.-t* hozzák a forgalomba. A konzum-tojásokat ládákatban szállítják, egy-egy láda 1440 T. befogadására szolgál.

Tojáscsucor (növény), l. *Solanum*.

Tojásdíszítmény, a görög építészetből származó parkánydíszítő tag, $\frac{1}{4}$ pálcából (echinus tag) kifaragott tojásalakú sorozat, közbéltatott levél v. lándzsalakú díszítéssel, alul rendszeren gyöngyosorral összekötve. L. az ábrát.

Tojásdíszítmény.

Tojássevő siklók (*Dasypeltinae*, állat), l. *Siklófélék*.

Tojásfog (áll.), különböző állatok embrióinak az a szerve, amely a peteburkok (tojáshéj) áttörésére való. Előfordul sok rovar, szárlábú és pók embrióin a fej különböző helyein kis, de rendkívül kemény chitines kiemelkedés alakjában. A gerinces állatok körében különösen a hullók és a madarak körében gyakori a T., amely az állkötői állkapcsi részen szárus fogszerű kiemelkedést alkot. Az emlős állatok sorában a hangyászú (Echidna) embrióin találtak T.-et. A T. később nyom nélkül eltűnik.

Tojásfutás v. *tojáshajigálás* (német *Eierlaufen*), sváb népnévp, amely husvét másodnapján szokott lefolyni hazánk és Németország némely vidékén. Abban áll, hogy a nagyhét folyamán a falubeli legények sühancok által az egyes házaknál összekoedált tyúktojásokat kb. egy-egy lábnyi távolságra a fútea mentén lerakják. A fiatalság két pártra oszlik; ezek egyike sorshúzás útján a maga kebeléből szedő, a másika futó választ. A futónak többször végig kell szaladnia a tojások sora közt s egy jelvényt elhoznia az utca tulsó végéről. Ezalatt a szedőnek a tojásokat kell felszednie s egy csomó szalmára dobni. Vigyáznok kell, hogy tojást ne törjenek, mert bírságpénzt kell fizetniük, amit aztán a játék bevégeztével elmulatnak. V. ö. *Bartha Gyula*, Érmelléki néprajzi adatok, Ethnographia 1991.

Tojásfű (növény), Baumgarten így nevezi a Cameliniát, mert a termés fordított tojásalakú, a magva olyan sárga, mint a tojás széke. Olajnak természetlik.

Tojásahajigálás, l. *Tojásfutás*.

Tojásahal (állat), l. *Díszhalak*.

Tojásisme (oológia), l. *Tojás*.

Tojásjósítás, l. *Oomantia*.

Tojaskő a. m. *oolit*. Zay mineralógiájában használja e nevet. L. *Okrakő* és *Méskő*.

Tojásliszt, l. *Tojás*.

Tojásolaj, leginkább keményre főtt és szárított tojássárgájából kivont élénk sárga és sűrű folyó olaj, dermedési pontja 15°. A kozmetika s élelmiszeripar feldolgozza.

Tojás (sárgája, iparilag nyér alkalmazást, főleg a cserzőiparban. 5% $\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3$ -mal jól eltartható. L. *Tojás*).

Tojássor, l. *Tojásdtszűtmény*.

Tojástánc, olasz népies tánc, amely a földön elhelyezett tojások közt történik akként, hogy a tojások el ne törjenek. Olaszországi komédiások más országokban is ismeretessé tették; innen e szállóigék: T.-ot jár; mintha tojás (helyesen: tojások) lépkedne.

Tojó állatok, l. *Ovipara*.

Tojócső (*ovi positor, terebra*), a peték lerakására alkalmas cső-v. tüskealakú szerv sok nőstény rovar potrohának végső részén. Rendszerint hat pálcikaalakú, elchitinesedett darabból (a Thysanuráknál négyből) áll. Leglényegesebb része a legbelül fekvő s fűróhoz hasonlóan szerkesztett két pálcikaalakú rész, amely némely fajknál fűrészhez hasonlóan fogazott s amelyet a többi részekből kialakult vezetővályú és hüvely vesz körül. A T. vagy szabadon kiáll a potroh végén (pl. sáskáknál, fadarazsaknál stb.), vagy pedig a potrohba visszahúzható. Hossza igen tetemes is lehet; pl. a fűrészeknél néha jóval hosszabb a testnél. Legfejlettebb a T. azoknál a rovaroknál, amelyek petéiket a földbe (pl. sáskák), más állatokba (pl. fűrészek), vagy fákba rakják (pl. fadarazsak). A Hártyás szárnyú rovarok (*Hymenoptera*) egy részénél (pl. méhek, darazsak, hangyák stb.) a T. másodlagosan a méregmirigyek kivezetőcsővével lép összeköttetésbe és *fulánkká* alakul át.

Tojócsővesek (állat), l. *Hártyás szárnyúak*.

Tojohasi, japáni város Nippon sziget D.-i partvidékén, az Omari-öböl egyik ága mellett, (1920) 65,158 lak., kikötővel.

Tok (ném. *Kapsel*). Tűzálló, chamottos agyagból készített, rendszerint hengeralakú edények, melyekbe a finomabb agyagárukat (fayence, porcellán) égetéskor elhelyezik. L. *Fayence* és *Porcellán*.

Tok (*toktermés, capsula*, növ.), a felnyíló, száraz termések fajtája. Pélnyílása kopácsos, amikor a termőlevelek a tok csúcsától az aljáig elválnak; fogas, amikor a T. csúcsán a termőlevelek számának megfelelő vagy kétszerannyi fogacska keletkezik (szegfűfélék), vagy kupakos,

csalmás (l. *Kupakos tok*); likacsos, amikor a T. csúcsán lyukak keletkeznek, amelyeken át a magvak kiszóródnak (pl. mák); végül szabálytalan, amikor a felhasadás iránya határozatlan (*Chenopodium*). Néha (*Malvaceae*) a T. részekre oszolva válik szét. L. *Termés*.

Tok (*Lophoceros erythrorhynchus* Temm. — *Rhynchoceros erythrorhynchus* Temm.), lásd *Szarvascsőrű madarak*.

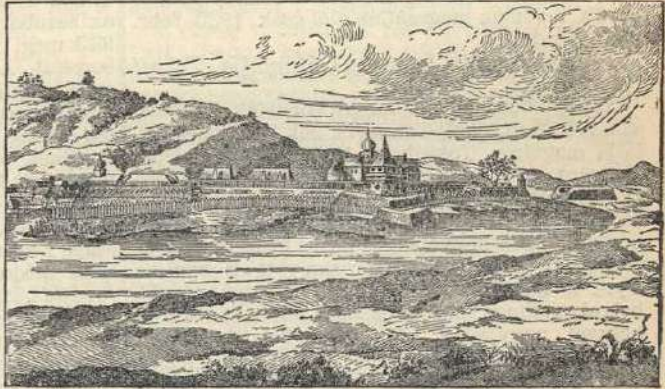
Tok (állat), l. *Tok-félék*.

Tok (*Toc*), kisk. Arad vm. máriaradnai j.-ban, (1910) 902 román lak. (Tr. R.).

Tóka, kisk. Vas vm. szentgotthárdi j.-ban, (1920) 430 német lak. (Tr. A.)

Tokaido (a. m. keleti hadi-út), Tokiótól Kiotóig vezető út Japán legnagyobb szigetének déli oldalán.

Tokaj, nagyk. Zemplén vm. T.-i j.-ban, a Bodrog és Tisza összefolyásához közel, (1920) 5073 magyar lak.: a járási szolgabírói hivatal széke, van szép, új kat. temploma, járásbíróháza, köz-

A tokaji vár 1698-ban.

jegyzősége, adóhivatala, cognac- és gyufagyára, folyammérnöki hivatala, továbbá vasút, posta- és távíróhivatala és telefonállomása. T. a T.-i Nagyhegy tövében fekszik, amely a hozzáférhetetlen Hegyaljával a világhírű T.-i bort (l. o.) termi.

Története. T. állítólag szláv telep volt, nevét a *sztokaj* szótól (két folyó egyesülése) nyerte. Vára csakugyan a Tisza és Bodrog képezte félszigeten, melyet ma is Várnak neveznek, állott. *Anonymus* szerint T. várát (Himesudvar) és vidékét *Turzoll* vezérnek adományozta Árpád (l. *Tarcsal*). *Bonfinius* szerint T. vára 1074 körül tanuja volt a Salamon király és unokatestvérei (Géza, László, Lambert) között dúlt véres harcoknak. Fénykora a várnak 1514-gyel kezdődik, midőn a Dózsa vezérelte pórlázadás alkalmával 40,000 főnyi paraszt eredménytelenül ostromolta. Szapolyai János, a fölfegyverezett nemzeti párt vezére, T. várban tartotta főhadiszállását. A mohácsi vész után (1526 okt. 14.) a T.-i nemzetgyűlésen választották Szapolyai Jánost királlyá és a szent koronát és a hozzá tartozó királyi jelvényeket T. várában őriztette

Szapolyai. 1627 máj. 19. Bethlen Gábor fejedelem itt kötötte meg az országos békét. 1646-ban I. Rákóczi György erdélyi fejedelem rendeletére belga és velencei hadmérnökök megerősítették a várat. III. Ferdinánd alatt ismét német sereg foglalta el, amely ellen I. Rákóczi Ferenc sikertelenül küzdött (1670). Később (1683) Thököly Imre foglalta el, míg Petneházy volt kuruc tábornok Lipót kezére nem jászotta. 1703-ban a II. Rákóczi Ferenc vezérelte szabadságharc kezdő évében Bercsényi Miklós kuruc hadvezér visszafoglalta és Rákóczi fejedelem T. várában bontotta ki a szabadság zászlaját. Két év múlva boszúból Lipót iránt, hogy ez Patak várát elpusztította, Rákóczi fejedelem leromboltatta a Lipóttól visszavett T.-i várat, s hogy soha többé német ott úr ne lehessen, még a köveit is szőjjel-hányatta. Mint stratégiai nevezetes pont T. 1849 jan. 31. szerepelt *Schlick* ellen a Tiszántúl birtoklásáért vívott győztes csatában. 1919-ben az előnyomult románok T.-t is megszállták; júniusban a vörös csapatok elfoglalták ugyan, de rövid idő múltán ismét a románok kezére került, a román megszállás alól csak 1920 febr. 25. szabadult.

Tokaj-Hegyalja, hegység, l. Hegyalja, Tokaji bor.

Tokaji bor. A T.-t termő borvidék Zemlénym.-nek 30 és Abaúj-Torna vm.-nek 1 községét foglalja magában. Tokajhegyalja a magyar bortörvény intézkedése szerint zárt terület, ahová más borvidékről származó bort csak az ottani helyi fogyasztás céljára szabad külön engedély mellett bevinni. Tokajhegyalja szőlővel beültetett területe kerekén 5000 ha. A szorosan vett «Hegyalja» Ny.-i kezdőpontja, a kívül eső jelentéktlenebb helyeket elhagyva, Abaújszántó, ahonnan a szőlőhegyek nagyjában DK.-i irányban húzódnak Bodrogkeresztúrig, illetőleg a különálló tokaji Nagy-hegyig, ez a borvidék legdélibb része; innét azután ÉK.-i irányban húzódnak Sátoraljaújhelyig, illetőleg Szőlőskéig. Tokajhegyalja szőlőtalaja részint vulkánikus kőzetek, trachit, riolit s ezek tufáinak és járulékaiknak málladéka, részint pedig, főleg Tokaj és Tarczal községek határában, lösz. A lösztalajok jobbára szénkénegezésre vannak beültetve, míg amazok oltványokkal. A lösztalajoknak népies elnevezése sárga föld, míg a vulkánikus kőzetek málladékat nyiroknak, ill. kőpornak nevezik. Tokajhegyalja éghajlata száraz és enyhe. A nyár meleg, az őszerőfényes és hosszú, ami a szőlő érésének és aszúsodásának főfeltétele. Fő szőlőfajtája a furmint, mellette jóval kisebb arányban a hárslevelű és a sárga muskotály. Mind a három fajtának a termése Hegyalja kedvező éghajlata alatt október közepére jól megéri s ha az időjárás megfelelő, szüret idejére többé-kevésbé megaszik. A szüret régi szokás szerint október vége felé (Simon Juda napján) kezdődik s néha november végéig, decemberig is elhúzódik. A T.-ok kintű pecsenye- és csemegeborok. A termés minősége és a készítési módszerint többféle T.-t kell megkülönböztetnünk. Ha aszúsodás nincs vagy az aszuszemeket külön szedik, a közönségesen érett bogyók feldolgozása után nyert bort *közönséges T.-nak* (ordinarium)

nevezik. Ez rendszerint testes, tűzes és kemény pecsenyebor, silányabb évjáratokban asztali bor, amely teljes kifejlődéséig 3—4 évi ászokolást követel. Ha a firtők részben aszottak s azokat válogatás nélkül dolgozzák fel, a belőlük szűrt bor lesz a *szamorodni*. Ez magas cukortartalmánál fogva lassan erjed és néha éveig édes marad s ha kiejert, alkoholtartalma nem ritkán 15—16 térfogatszázalékot is elér. Teljes kifejlődéséhez néha 4—6 év is kell, amikor a világ legjobb pecsenye- v. csemegeborai közé sorolhatjuk. A kiválogatott és külön összegyűjtött aszubbogyókból készítik a tokaji *aszubort*. Az összegyűjtött aszuszemekből saját súlyuknak nyomása alatt kiszivárgó szűrpsűrűségű mézédés lé az *esszencia*, ennek magas cukortartalma teljesen sohasem erjed ki. Az aszuszemeket kisebb kádakban péppé tapossák s bizonyos arányban közönséges hegyaljai bort öntenek rá. Az aszubbogyók cukortalmát így kiáztatva, a törkölyt zsákokban kitapossák s az így nyert lőből lesz az aszubar. Aszerint amint egy *gőnci* hordó (136 l.) közönséges T.-hoz 1, 2, 3, 4, 5 puttony aszuszőlőt vesznek, az aszubar minőségét a puttonyok számával jelölik meg, vagyis készítenek 1—5 puttonyos aszubarokat. A puttonyok nagysága kb. 25 liter. Az aszubarok lassan és soká erjednek és cukortartalmuk lényeges része megmarad. Kifejlődésük szintén éveig tart s rendszerint pasztörözés mellett kerülnek palackokba. Édességük mellett egyéb tartalmuk finom illatánál és zamatjánál fogva a legjobb csemegeborok sorában foglalnak helyet. Ha a kitaposott aszuszőlő törkölyre újra közönséges hegyaljai bort öntenek s az előbbihez hasonló módon feldolgozzák, az így nyert bor lesz a *fordítás*, ha pedig az aszubarok seprőjére öntenek fel közönséges hegyaljai bort, ez lesz a *másolás*. Tokajhegyalja főbb bortermőhelyei: Tállya, Mád, Bodrogkeresztúr, Szegilong, Erdőbénye, Olaszliszka, Tolesva, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tokaj és Tarczal. Borkereskedelmi főbb helyei: Sátoraljaújhely, Sárospatak, Tolesva, Mád, Tállya, Abaújszántó, Tokaj és Szerencs. Híres Tarczalon és Tolesván a magyar királynak nagy kiterjedésű szőlőtelepe és pincégazdasága. Tarczalon egy évfolyamú vincellériszola, Sátoraljaújhelyen áll. közpince szolgálja a hegyaljai borok helyes kezelésének és értékesítésének ügyét. A tokajhegyaljai borokra nézve különös rendelkezéseket tartalmaznak az új bortörvény (1924, IX. t.-c.) 18—29. §-ai.

Tokaji hegy, magányosan, elszigetelten álló kialudt andezitvulkán, az Eperjes-Tokaji-hegység kezdő tagja Tokaj községtől Ny.-ra, 316 m.-ig emelkedik. Kúpalakú hegy, oldalain az andezitot vastag löszréteg fűdi, andezitjét az É.-i oldalán bányásszák, maga a hegy szőlővel van teleültetve s bora a Hegyalján is a legkiválóbbak egyike, erről van elnevezve a Hegyalja bora tokajinak.

Tokaji hiúz-zafir (4sv.) a. m. obszidián (l. o. és *Trachit*).

Tok-alakúak vagy *Porcoqós vértések* (*Chondrostei*, állat), a Vértés halak (*Ganoidae*) rendjének egyik alrendje. Az ide tartozó most élő halfajok egy régi, a Föld középkorában viruló halcsoporthoz utolsó maradványai. Testük hosszúra nyúlt, arcuk ormányszerűleg előrenyúlik a többé-

kevésbé hegyes. Termetük a cápákéra emlékeztet. Gerinchúrjuk (*Chorda dorsalis*) egész életen keresztül megmarad. Vázuk porcos. Csigolyáik esigolyatete nem fejlődik ki, csak a felső és alsó ívszárak vannak meg, melyek porcosból állanak és a gerinovelőt és az aortát veszik körül. Koponyájuk szintén porcosból áll, kívülről azonban nagy bőresontok vértetik. Bőrtüket vagy rhombus alakú pikkelyek, vagy sorokba elrendezett csontvérték páncélozzák. Belső szervezetükben is számos ősi, a cápákéra emlékeztető jellemvonást őriztek meg. Az északi mérsékelt égöv lakói. A nagy folyamokban élnek, de időnkint a tengerbe is vándorolnak. Általában nagytermetű halak. Ide tartoznak: 1. *Lapátorru tokfélék* (*Polyodontidae*), melyeknek legismertebb faja a Mississippiben honos és mintegy 2 méter hosszúra megnövő *lapátorru tok* (*Polyodon spathula* Walb.). Másik ide tartozó faj a *kardorru tok* (*Psephurus gladius* Mart.), mely Kinában: a Jangeekiangban és a Hoanghóban él és 6 méter hosszúra is megnő. 2. *Igazi tok-félék* (*Acipenseridae*). E családnak közönséges fajai a *kecsge*, a *tok*, a *síma tok*, a *vágó tok*, a *sőreg* és a *viza*. L. Tok-félék.

Tokantinsz, braziliai folyó, l. *Tocantins*.

Tokát, török szandzsák (9800 km², 202,800 lak.) főhelye Szivasz kisázsiai vilajetben, nem messze a Jesil Irmaktól, 620 m. magasban. Régi vára, összedőlt kastélya, több hídja és mecsetje maradt fenn a szeldzsukok idejéből, egyébként érdektelen község, sok iskolája, medreszéje van, egy derviskolostor és több keresztény templom is található benne, örmény érseki székhely. Régebben mint karavánállomásnak jelentékeny kereskedelme és ipara volt, lak. 29,890. Az ókorban tőle 6 km.-nyire fektűt Comana pontica város. 1397. elfoglalták a törökök.

Tokelau-szigetek (*Union-szigetek*), kis korallszigetes csoport Polinéziában, a Főnix- és Szamoaszigetek közt.

Tok-félék vagy *igazi tokok* (*Acipenseridae*, állat), a Vértoshalak (*Ganoidei*) rendjébe tartozó Tok-alaktiak (*Chondrostei*) egyik családjá. Testük hosszúra nyúlt, cápaalakú. Arcorru orrmány-szerűleg meghosszabbodott s többé-kevésbé hegyes. Szájniflúskájuk kicsi, harántfekvésű és csőr-szerűleg előre nyújtható. Előtte négy bajuszszál nyúlik ki. Bőrtük nem pikkelyes. Koponyájukat bőresontok fedik, testük hosszában pedig öt sor esontos vért húzódik, még pedig egy a hát mentén a fejtől egészen a nagyon hátrahúzódott háti úszóig, egy pár a test két oldalán a farki úszóig és egy pár a has szélén a válllővtől a hasúszó tájáig. Úszóik jól fejlettek; hát- és hasúszójuk felülmen nagyon közel áll a részaránytalan farkúszóhoz. A Föld É.-i mérsékelt övében honosak. A tengerekben vagy a nagy beltengerekben élnek, de az év bizonyos szakában néhány hónapra a nagyobb folyókba hatolnak föl. Valamennyi falánk, ragadozó. Nagyon szaporák, de esztelen halászatuk következtében számuk mégis fogyóban van. Húsuk izletes és keresett piaci cikk. Ikrájukból kaviárt, szóshártyájukból vizahólyagot készítenek. Fajaik közül fontosak:

1. *Kecsge* (*Acipenser ruthenus* L.). Arcorra hosszú, hegyes elől homorúan fölfelé görbül;

felső ajka a közepén kissé nyerges, alsó ajka a közepén kettéosztott, de a végek közel esnek egymáshoz; bajuszszálai a belső oldalukon rojtosak s hátrahajlítva a felső ajkat elérik; minden hátravért horgas esúcsa a vért hátsó végén fekszik; az oldalvérték száma 60–70, aprók és széleikkel egymást érintik. Színe felül sötétbarna, vörtejl világosszürkék, úszói szürkék, de a mell- és a farkalatti úszók vörhenyes árnyalatúak. Kelet-Európa és Szibíria nagyobb vizeit lakja. Hazánk összes nagyobb és közepes folyójában él, amelyekben feljebb hatol, mint a nagyobb tokfajok; a Dunában nem ritkaság; a Tiszában Máramaros-szigetig, a Drávában Varasdig, a Szávában Steinbrückig fogják. A kecsge édesvizeink állandó lakója, mert az újabb megfigyelések szerint tengerekben nem él s azokban legfeljebb a még túlnyomólag édesvízi torkolatokig hatol le. Májusban v. június elején mély vízben ívik. Húsan nagyon izletes. Kerítő hálával fogják. Leggyakoribbak a 30–40 cm. hosszú példányok, ritkábbak az 50–60 cm. hosszú és 2–3 kg.-os súlyúak. Kedvező körülmények között 1 méter hosszúra is megnő.

2. *Sőreg* v. *csillagos tok* (*Acipenser stellatus* Pall.). Teste a kecsgenél sokkal nyulánkabb. Jellemző tulajdonsága, hogy bajuszszálai simák, rövidék s hátrahajlítva is messze elmaradnak a száj-tól, továbbá hogy bőrén a vértörök között szabálytalanul elhittelt csillagszerű csontlemezek vannak. Színe felül vörhenyes árnyalatú kékesbarna, oldalai s hasa fehér, arcorra alul testszínű, vértjei szennyes fehérek. Részint édesvízi, részint tengeri hal, amely kora tavasszal, a jégzajlás eltűntével a Fekete-tengerből felvonul a belső ömlő nagyobb folyamokba, így a Dunába és ennek nagyobb mellékvízeibe is, ahol állandóan is megmarad, mert egész éven át különböző nagyságú egyénei kerülnek hálóba; de rendszerint visszatér a tengerbe, sőt ívik a Duna és kétségtelenül a többi folyam torkolatának félig sós, sekély vizeiben is. A Dunában Pozsonynál nem hatol feljebb; a Tiszában Tokáig, a Drávában Légrádig fogták; ismert továbbá a Száva, Maros, Körös és a Zagyva alsó szakaszából. Hazánkban soha sem volt gyakori, ma már ritkaság, úgyiszlóván csak az Al-Dunából fognak néha egy-egy 15–20 kg.-os példányt. Legfeljebb 2 m. hosszúságot ér el, amikor 25 kg.-ot nyom, de leggyakrabban 1'20—1'40 méteresek kerülnek hálóba. Máj-ban és jún. elején ívik; ikráját sebes folyású, homokos vagy köves aljzatú, mély vízbe rakja. A kikelt ivadék rövidesen a tengerbe tér, ahol körülbelül két éves koráig marad. Húsa csaknem oly becses, mint a kecsgeé; a halásznép *dunai pisztrángnak*, *királyhalnak* és a *halak királyának* is mondja.

3. *Síma tok* (*Acipenser glaber* Marsigli.). Bajuszszálai belső oldalukon finoman rojtosítottak s hátra hajlítva megközelítik, de nem érik el a száját. Háta vörösseszürke, oldalai világosabb vörhenyes szürkék, hasa fehéres. 2—2.5 méter hosszúra is megnő és súlya eléri a 40 kg.-ot is. A Fekete- és az Azóvi-tengerben, valamint a beljéig ömlő folyókban honos. Édesvizeinknek állandó lakója. A Dunában és nagyobb mellék-vizeiben az év minden részében megtalálható, ellenben a Duna torkolata táján nagyon ritka.

A Tiszában Szolnokig fogták. Máj. közepétől jún. derekáig terjedő időben ivik. Húsa jóízű s mint «tok» kerül a piacra.

4. *Vágó tok (Acipenser Güldenstädti Brandt)*. Az előbbi fajokkal ellentétben arcorra rövid és tompán elkerékített. Oldalvértjeinek száma csak 27—37. Hossza 2—4 méter. Háta kékeszürke, oldalai világosszürkek kékes árnyalattal, hasa fehér. A Fekete-tengerben és a Káspi-tóban honos, de az itt élők egy része tavasszal, ivásra, a beléjük ömlő folyamokba (így a Dunába és nagyobb mellékfolyóiba is) bevándorol. Apr. végétől jún. közepéig ivik. Az édesvízben fejlődött nemzedék csakhamar a tengerbe vándorol s az ivarérettségig, vagyis hároméves korig a folyam-torkolatok félig sós vízben tartózkodik, ellenben az anyahalak egyrésze egész éven át is az édesvízben marad. A Dunában Pozsonyig—Bécsig, a Tiszában Veszényig fogták. Leggyakoribb az Al-Dunán és a Duna torkolata táján, ahol éventekint 3000—4000 mázsát fognak. A halpiac «tok»-jának legnagyobb részét a vágótok szolgáltatja. A *fajtok (Acipenser schyba Güld.)*, amely hazánkban gyakori, *Antipa* szerint nem külön faj, hanem csak a vágó-toknak változata, vagy pedig a vágó és sima-tok koreasa.

5. *Viza (Acipenser huso L.)*. A kifejlett példányok arcorra feltűnően rövid s hegyes küpöz hasonló. Szája félhódalakú s feje egyik szélétől majdnem a másikig terjed. Bajszszálai laposak s hátrahajlítva a szájig érnek. Háta és oldalai hamuszürkek, hasa szennyes fehér, arcorra sárgás. 5—9 méter hosszúra is megnő. A Fekete-tengerben és a Káspi-tóban honos, de elvéve mutatkozik a Földközi-tengerben is. Vándorhal, mert ivarérett egyéneinek nagyrésze, a tavaszi jégzajlás befejeztével, ivásra a folyóvizeket keresi fel. A Dunában fogták Pozsonyig, a Tiszában Szolnokig, a Körös középső szakaszában, továbbá a Vág, Dráva, Száva, Maros és Olt alsó folyásain. Az édesvizek köves-kavicsos vagy homokos aljzatú, gyorsabb folyású, mély helyein máj-ban v. jún. elején ivik, de ivik a tengerben is és ott ikráját a torkolatok félig sós vízében a homokaljazatra rakja. Úgy az édesvizekben kelt ivadék, mint az anyahalak az ivás után is csakhamar a tengerbe vonulnak. Az ivadék ivarérettségig a tengerben marad s különösen a folyam-torkolatok félig sós vízében tartózkodik. A magyar vizekben azelőtt ez volt a legközönségesebb tokfaj, de ma már annyira megfogyatkozott, hogy éventekint alig néhány darab kerül hálóbá. Az Al-Dunán és a Fekete-tengerben rendszeren 100—250 kg. a súlya; a feljegyzések szerint fogtak már 1300 kg. súlyú is; de a Dunából a háló leginkább csak 50—60 kg.-osokat vet a halpiacra. A Duna deltájában éventekint 2000—3500 q. vizát fognak s ezekből 120—200 q kaviárt termelnek. Húsa jóízű, de kevesebbet ér a többi tokfajénál.

6. *Vörös- v. tavi tok (Acipenser rubicundus Les.)*. Egész életét édesvizekben tölti el. Észak-Amerika nagy tavaiiban honos. Életmódja és gazdasági jelentősége megegyezik az európai T.-kal.

Tokio (a. m. keleti főváros, 1868 előtt neve *Jeddo* volt), Japán fővárosa, 1869 óta a mikádó székhelye, a róla elnevezett öböl (Tokiovan) part-

ján. Környéke igen termékeny és mintaszertben van megművelve, hátterében emelkedik a híres Fuzsijama vulkán kúpja. Lakosainak száma (1922) 2.173.162 volt. A Szumidagava-folyó és több kisebb csatorna a várost több részre szaggatja, a folyón több híd vezet át. A város 15 kerületre van osztva, a mikádó az Osiro nevű árkokkal és vastag magas falakkal elválasztott várban lakik. Ekörül van gyűrűszerűleg a Szotosiro városrésze, amelyben régente a vazallusok (daimio) laktak, ma modern épületekben itt vannak elhelyezve a minisztériumok. A Szumidagava torkolatában fekszik az idegenek városnegyede: Cukidzsi, az idegeneknek csakis itt szabad házat vásárolni. Legnagyobb sétateréi az Ujeno-park muzeummal és lövészpáttal, meg a Siba-park, amelynek E.-i bejáratában van a Kvankoba, ez T. legnagyobb bazára. Házai a gyakori földrengés miatt többnyire fából készültek. Épületei közül legkiválóbbak: az Aszakusza-templom Kuanon istennőnek szentelve, a Jaszukuni dzsindzsa, ez 1869. épített egészen modern sinto templom, az 1657-iki nagy tűzvész emlékére épült Eko-in buddhista templom. Érdekesek T. temetői, amelyeket a lakosok sétahelyül használnak. Van két vasúti állomása, villamos közúti vasútja, de mégis leghasználtabb közlekedésszükszár a dzsinrika, kitaró futó ember vontatott kótkerekű kocsija. A város ÉK.-i részében fekszik a Josivara nevű elkülönített rész, az örömlények államilag kijelölt tartózkodóhelye. T.-nak híres egyetemén kívül van 1896. alapított külön női egyeteme, más számos kulturális intézménye. Ipara jelentékeny, selyem-, pamutkelemék, lakktárgyak, porcellán- és emallmunkák készítésével, építletta és gépgyártással foglalkoznak. T.-t 1456. alapították, de csak a XVI. sz. vége óta lendült föl. 1869 óta van nyitva idegeneknek, de a külfölddel való hajóforgalmat inkább a vele vasúti összeköttetésben levő Jokohama bonyolítja le. A Fuzsijama környéke gyakori földrengések színhelye, ezért T.-t is többször pusztította nagy földrengés, így 1894 jún. 20., legújabbban 1923 szept. 2., ez utóbbi óriási rombolást és tűzvész okozott, 130.000 ember vesztette életét, de a város újjáépítése nagy anyagi áldozatokkal csakhamar megindult.

Tokio, a leghíresebb magyar telivér versenyllovak egyikének neve. Frohner ménésében látott napvilágot 1892-ben. Apja Talpra Magyar (Bucaneer—Kincsem), anyja Tótleány. A veretlen Kincsem unokája mint két éves 1894. került először nyilvános versenypályára Bécsben, a derby napján, amikor is a 3000 koronával dotált nyeretlenek versenyében aratot diadalt. Összesen 32 versenyben vett részt, 23-szor volt első, 8-szor második s nyerevényeinek fő összege 665.225 K-t tett ki. Angliában is kísérletet tett vele, de eredménytelenül. Nagyszerű versenyló volt, de a tenyésztésben nem vált be.

Tokistai. A régi görögöknél a kézilálogkölcsönök nyújtásával foglalkozókat nevezték így. L. *Bankok*, a bankügy történeti fejlődése.

Toklász, I. Palea.

Toklászoló, gép, amelynek célja az árpát, búzát, rozsot stb. a rajta maradt tokrésztelctől, szálkától megszabadítani. Vagy külön álló készítmény v.

részt képezi az összetett cséplőgépek második tisztító művének. *Abránk* egy önálló T.-t, u. n. *Arpa-T. gépet* tüntet fel kézi hajtásra. Faállványon nyugvó hengeralakú vasköpenyből áll, amelyben egy gyorsan forgó tengelyen (200—230 fordulat percenként) sugárirányban felerősített és csavaralakban elhelyezett kések vannak alkalmazva. E

Toklászoló gép.

vágó kések nemcsak levágnák a szálkákat, de lecsapják a gabona csúcsait is. Mint az összetett cséplőgépek tisztító szerkezetének egy része különféle cséplőknél különböző módon van szerkesztve és összeállítva; a legtöbb használatban levő T. a esőves rendszeren alapul, és a már említett toklászoló késekkel s ezeken kívül verőkkel van ellátva.

Toklyó, így nevezik a juhot 1 éves korától 2 évesig, azután *harmadfünek*, a nőstényeket *előhasinak* v. *szűzmeddőnek* is mondják. Van kosjerke és ürü-T. L. *Juh*.

Toko, a dán hősmonda alakja. Saxo Grammaticus az 1200 körül írt «*Historia Danica*» c. művében elmondja, hogy Tokót, aki híres ifjász volt, Harald király (940—986) arra kényszerítette, hogy fia fejéről egy almát löjje le. Toko ezért bosszúból, az erdő bozótjában elbújva, a vadászatra induló Haraldot nyílával lelötte. E mondanban kétségkívül a Tell-monda eredetijét kell látnunk.

Tokó (*Rhamphastus toco* Müll., állat), lásd *Borsevők*.

Tokod, nagyk. Esztergom vm. esztergomi j.-ban, (1920) 3234 magyar, tót és német lak.; vasúttal, posta- és táviróhivatallal és telefonállomással; üvegyárral. A Magyar ált. kőszénbánya részv. társulat itt jelentékeny barnaszénbányákat bérrel, amelyekben 400 munkás dolgozik. A bányák tulajdonosa az esztergomi papnevelő intézet. A Várberék nevű magaslaton római castrum volt.

Tokody János, író, szül. 1785. v. 1786., megh. Debreczenben 1839 aug. 13. Előbb a katonaságnál szolgált, majd szolgabíró volt Bihar vmegyében, végül a debreczeni kerület tartományi biztosa. Írt néhány tudományos dolgozatot kora folyóirataiba s egy pár röpíven megjelent alkalmi költeménye, nevét azonban az teszi emlé-

kezetessé, hogy 1818. az *ő Pártosság tüze* c. tragédiáját találták legjobbnak azon a kolozsvári drámapályázaton, amelyre Katona Bánk-bánját küldte. V. ö. Erd. Museum, X. k.

Tokologia a. m. szülészet (l. o.).

Tokonoma, fülke a japáni ház lakószobájában, amelyben egy v. több egymáshoz tartozó függőképet szoktak felakasztani, ezek előtt dísz tárgyakat (virágot tartó vázák, füstölő, szobrocskák) helyeznek el. A T. egész berendezése alkalom szerint változik.

Tokorcs, kisk. Vas várm. celledömölki j.-ban, (1920) 478 magyar lak.

Tokororó (*Prionotelus temnurus* Temm. = *Trogon temnurus* Temm., állat), a trogonok (*Trogones*) csoportjába tartozó madárfaj. Az összes trogonok között talán a legtrókébb. Háta és feje felső része fémszöld, fejének oldalsó részei kékek; nyaka és melle eleje hamuszürke; hasa cinóber-vörös; evezői barnák, fehér szalagokkal tarkítva; nagy szárnyfedői acélkékek, fehér tükörrel; középső farktollai sötétzöldek, a következők kékeszöldek, ezek közül a szélső fehér hegyű; szeme vörös; csőre feketebarna. Kb. esóka nagyságú. Kuba szigetnek jellemző madara.

Tokos esőkötés, l. *Csőkötések*.

Tokoscsőrű-félék (*Chionididae*, állat), a Sárputók (*Limicolae*) alrendjébe tartozó madárcsalád. Mindössze egy nembe (*Chionis*) tartozó 5 fajuk ismeretes, amelyek csak a 29. déli szélességi fokig terjedő antarktikus tájak szigetein laknak. Testszabásuk a tyúkókéra emlékeztet. A *fehér tokoscsőrű* (*Chionis alba* Gm.) alig nagyobb a házi galambnál. Színe fehér; csőre sárga. A Falklandi szigeteken él. A *kis tokoscsőrű* (*Ch. minor* Hartl.) kisebb az előbbinél; színe hasonlóképpen fehér; a Kerguelen-szigeteken honos.

Tokos kemence, l. *Kemence*.

Tóköz, a Rába, Rábeca és mosoni Duna összefolyása közt elterülő mocsaras, számos holt folyótól szeldelt lapályos folyóköz, amely Győr vármegye Ny.-i részét, a tószigetű járás déli felét foglalja el s árvizektől igen sokat szenved.

Tokugava, japáni uralkodó család, melynek tagjai 1603—1868. viselték a soguni méltóságot. L. *Sogun*.

Tokusima, a hasonló nevű japáni kerület (ken) székhelye Sikoku szigeten a Joszina-gava torkolatában, élénk forgalma van Oszaka és Kobe felé. Egykor a Hachizuka daimio család székhelye volt, lakosainak száma (1920) 68,463.

Tokusszo (mév.), l. *Eleusine*.

Tola, a) arany és ezüst súly Kelet-Indiában, különböző értékekben. Bombayban 40 *Wahl* (*Walli*)-ra vagy 100 *Guhn* (*Goonze*)-re oszlik = 11.6 g. Benaresben = 13.93 g. — b) A közönséges — v. új bazársúlynak egysége Kalkuttában = 11.66 g. Magasabb egységei a *Sih* vagy *Maund*.

Tolán C₆H₅C : CC₆H₅, diphenyl-acetylen, szénhidrogén, stillbénből nyerhető.

Toland, *John*, angol filozófus, az első «szabadgondolkodó». Szül. 1669 nov. 30. Redcastleban (Írország) kat. szülőktől, de 1687-ben a presbiteriánus vallásra tért át. Meghalt 1722 márc. 11. Putneyben London mellett. Nevezetes műve:

Christianity not mysterious (1696), amelyben a kereszténység észszerűségét fejtegeti. Ez a műve nagy ellenkezést keltett. 1699-ben kiadta Milton műveit és megírta életrajzát. 1704-ben adta ki Letters to Serena c. művét, ebben a világon kívül lévő istenség gondolatát elveti és tagadja a lélek halhatatlanságát. Egyéb művei: Adeisidæmon (1709); Nazarenus, or Jewish, gentile and mohametan christianity (1718); Pantheisticon (1720). Németre ford. Jensch. Leipz. 1897.

Tolatás, a vasúti járóműveket a főbb állomásokon a különböző irányokba induló vonatokba, a kisebb állomásokon pedig az áthaladó vonatokba kell besorolni. Mindez csak T.-sal végezhető. E munkálatot a kisebb állomásokon a vonatvezetők, a nagyobb állomásokon pedig a kocsimesterek vezetik.

Tolató pályaudvar, l. *Rendező pályaudvar*.

Tolató szolgálat. 1. A mozdonyoknak, a mozdonyszemélyzetnek és a kocsi-rendező személyzetnek (kocsimester, kocsiító stb.) az a szolgálata, amellyel útközben, a rendeltetési állomásokon a vonat rendezését végzik, illetőleg a rendeltetési állomásokra érkezett járóművet a vonatból kisorozzák. Ez a szolgálat rendszeresen csak az ú. n. *kezelő* tehervonatoknál van bevezetve, de az áruforgalmi szükséghez képest rendes tehervonatoknál, sőt kivételesen gyors tehervonatoknál is előfordul. Csupán személyszállítás céljából közlekedő vonatoknál általában nem szoktak tolatni. — 2. Azokon az állomásokon, amelyeken vonatokat indítanak, illetve oszlatnak fel (kivételesen nagyobb forgalmú közbeeső állomásokon is), külön erre a célra rendelkezésre álló egy v. több mozdony és mozdony személyzet végzi a vonatok rendezését, a T.-ot. Ilyen állomásokon a vonatgép általában nem tolat. A csupán tolatást végző mozdonyt tartalék gépnek is nevezik.

Tolcsva, nagyk. Zemplén vm. sárospataki j.-ban, (1920) 3038 magyar lak.; vasúttal, posta- és táviróhivatallal. Egyike a Hegyalja legnagyobb bortermő helyeinek, kies völgyben, szép urasági kastéllyal. Vidékén kő- és bronzkori leletekre bukkantak.

Told, kisk. Bihar vm. biharkeresztesi j.-ban, (1920) 631 magyar lak.

Toldalag (*Toldal*), kisk. Maros-Torda vm. régeni alsó j.-ban, (1910) 644 román és magyar lak. (Tr. R.).

Toldalag-család, l. *Tholdalagi*.

Toldalék (ném. *Aufsatz*), a nyelvsípokra helyezett tölcser, gúla v. henger alakú rezonátor; a hangot erősíti, színezi és a síp megszólalását pontosabbá teszi.

Toldat, 1. a cégbe felvett polgári névhez csatolt jelző. Törvényünk szerint meg van engedve az oly T., amely a személy vagy az üzlet közelebbi megjelölésére szolgál, pl., ifjabb, idősb, könyv- v. vegyesárú-kereskedés, vagy «a fekete kutyához», az «arany oroszlánhoz». Némely T.-ot kitüntetésképp külön engedélyeznek, pl. udvari szállítás. Tilos ellenben oly T., mely a valóság ellenére társas viszonyra mutat, továbbá oly T., mely a közönség tévútra vezetésére alkalmas. — 2. T. a váltójogban, l. *Allonge*.

Toldi Miklós, l. *Toldi-monda*.

Toldi-monda, a legnevezetesebb magyar mondák egyike s a magyar epikának is egyik legjelesebb forrása. Hőse a nagyerejű *Toldi Miklós*. Javaráse egy XVI. sz.-beli verses elbeszélésben maradt fenn Ilosvai Selymes Péter (l. *Selymes*) munkájában; egyes töredékei a nép száján éltek egészen korunkig, legtöbb Nógrádmegyében. Ilosvai 1574. szerzette énekét, mely nemcsak legteljesebb, hanem legrégebb forrása is a T.-nak. Az Ilosvai-féle elbeszélés teljessége azonban csak viszonylagos, t. i. a nép ajkán fennmaradt szájhagyományokhoz mérten, mert egyébként az Ilosvai előadásában is igen hézagos a monda; maga írja az énekszerző, hogy «... több sok dolgairól én mostan nem szólok semmit az többiről», tehát tudva mellőzött számos részletet s az előadott események közt általában is kevés az összefüggés. Toldi Miklós roppant erejét akarta Ilosvai verseiben megörökíteni, mert, ugymond, a krónikában keveset olvashatni erről a bajnokról s «az énekszerzők is feledkeztek dolgokban», pedig méltók az ő tettei az emlékezetre. Valahonnan mégis vennie kellett Ilosvainak a Toldiról szóló történeteket, szavai úgy hangzanak, hogy a történetek emléke a köztudatban megvolt, csak a krónikák és az énekszerzők versei mellőzték. A köztudatban, nevezetesen a szájhagyományban élt a Toldi alakja; de valami frott adatra is támaszkodott Ilosvai, mert határozott évszámokat is említ (amivel a szájhagyomány nem törődik) és Toldi nevét valóságos történeti nevek társaságában említi. Valószínűleg, ha keveset is, de valamit mégis olvasott Ilosvai Toldiról krónikában is; azonkívül a szájhagyomány is, legalább részben, alkalmasint verses, azaz költői alakú volt. Mindenesetre Ilosvai meglevő hagyományokból szerkesztette a maga elbeszélését.

Az egész elbeszélés össze nem függő kalandok sorozata. E kalandokban mind a nagy testi erő szerepel s a hős lelki élete nincs bennük rajzolva; a néhány jellemvonás is össze nem illő (Toldi egyszer előkelő vitéz, másszor sirt rabol s a sirrablás nem egyezik meg azzal, hogy Toldi a megölt cseh vitéz jószágát átengedte az özvegynek). Ez ellenmondások úgy magyarázhatók, hogy Toldi személyéhez más nagyerejű emberekről szóló hagyományok is fűződtek a monda élete során. A kalandok közt van két bajvívás, két gyilkosság s az a jelenet, mikor Toldi a császár elé kíséri urát. Némely része a hagyománynak igen rövid; más kalandokat ellenben bőven elbeszél Ilosvai, így a prágai kalandot, a két vívást, az özvegy tréfiáját stb. Ezek elbeszélése oly részletező és élénk, hogy a különben krónikás Ilosvai modorától egészen eltűnt s a népköltés elevenességére emlékeztet, úgy hogy itt Ilosvai előtérbe szorította a hagyománynak kellett lennie. A kalandok közül legtöbb függ össze ott, mikor Toldi másodszer gyilkosságba esik s amiatt el kell bujdosnia, éheznek, megfáradnak a bikát, alacsony szolgálatot végez s erejével feltűnik a királynak is, aki kegyelmet ad neki, ez kerek kis egész; s ezzel összefügg a másik, hogy a király üzen Györgynek, eressze el öccsét vitézi pályára, György csak két lovat ad neki, ám ő egyetlen nagyszerű hőstettel az első vitézek közé küldi fel magát s a királytól 12 lóra kap hópénzt.

(E két, egyenként kerek, de egymással csak lazán összefüggő csoportból alakította Arany a Toldi meséjét.) A T. eredete felől sok vita folyt irodalmunkban. Némelyek azt vitatták, hogy élő személy volt, mások, hogy őselink mítoszából maradt alak, ismét mások, hogy nyugati népektől kölcsönözte népiünk. Toldy Ferenc vélte Toldit mítikus hősnék (Herkules-féle alaknak), Ipolyi is szól róla; míg Kemény Zsigmond már 1854. rámutatott, hogy a mondában semmi mítikus színezet sincs és Hlovai verse annyira határozott, hogy Toldit valóban élt személynek kell tekintenünk. Arany is annak hitte. Greguss Ágost a francia Game-ly-, Heinrich Gusztáv a német Kurzbold-mondával rokonította a T.-t, de kevés és nem jelentékeny közösségek alapján. Később, Arany halála után, Szilády Áronnak sikerült oklevelekből megállapítania, hogy egy Toldi György s Toldi Miklós Károly Róbert és Nagy Lajos korában csakugyan élt. Miklós 1354. pozsonyvármegyei alispán és várnagy volt; 1365. egyik főtisztje az olaszországi fehér csapatnak; 1383. és 1385. is Szaboles megye főispánja volt. Ezek az oklevél-beli adatok azóta Karácsonyi János és Wertner Mór kutatásai folytán számos újabbal szaporodtak. De egy adatban sincs szó a történeti Toldi nagy erejéről, ami meglehetősen bizonyossá tehetné azt, hogy ez az oklevelekben említett Toldi azonos a T. hősével. Ez azonban így is valószínű. Legutóbb Toldinak az olaszországi alba societásban, fehér csapatban való működésére nézve részletesebb adatok kerültek elő. E szerint Toldi nevezetes vitéz lehetett, az egész fehér csapatnak nevezett zsoldos seregben csak a fővezér, az angol Mortimer előzte meg rangban, a többi nemzetbeli alvezérek hátrább álltak ő nála. Neki mintegy másfélezer zsoldos állt a vezetése alatt. Különbön tanult ember lehetett, mert magister címe is volt. Újabbban a monda nemzetközi összehasonlítása is nagyot haladt. Fóti Lajos, Birkás Géza, Bán Aladár és Solymossy Sándor nyomozásai által. Volt egy Toldi grófi család is (lásd *Tholdy*). Megjegyzendő, hogy a nógrádmegyei T. Mátyás király korába helyezte át Toldi Miklóst és népmesészerű történeteket tud róla. Toldi Miklós az újabb magyar költészetnek is kedvelt alakja volt. Kisfaludy Károly (A sastoll), Vörösmarty (Toldi, Az ősz bajnok), Garay egy-egy kalandjáról írtak kisebb költeményeket, Szigligeti (Rózsa) színművet, Szigeti (Toldi) népszínművet írt róla, Dugonicsnak Toldi Miklós c. színműve csak átdolgozás németből. Mindezeknél sokkal kiválóbb költői alkotás azonban Arany János (I. o.) Toldi-trilógiája. Az összehasonlítás úgy mutatja, hogy a Toldiról szóló kalandok nagyrésze bizonyos eltérésekkel megvolt a középkori külföldi mondákban és elbeszélésekben is. De hogy ez elbeszélések egy magyar ember, a Toldi nevéhez kapcsolódtak, annak kellett valami okának lenni, nevezetesen annak, hogy Toldi nagyerejű ember és híres vitéz lehetett és róla is számos emlékezet maradt fenn, amelyekhez más nagyerejű hősről szóló kalandokat is kapcsolhat. V. ö. Szilády Áron értekezését a Régi M. Költők Tára IV. kötetében; Karácsonyi János, Toldi Miklós származása, Kath. Szemle 1899 (két más cikke

is van); Moór Elemér, Bán Aladár, A T. alap-
rétege. Ethnographia 1917; Négyesy László, Az
ős-Toldi, Magyar Műzsa 1920; Solymossy Sándor,
Irodalomtört. Közl. 1924; a bibliográfiát l.
Pintér, irod. kézikönyvében l.

Toldi pálos kolostor. Somogy vm.-ben a Karádtól D.-re eső Toldi-pusztán állott. 1392 előtt keletkezett. Egyháza Mária tiszteletére volt avatva. A mezőlaki Zámbo és Marczali főúri családok voltak jötevői. 1525 után pusztult el.

Toldy, 1. Ferenc (eredetileg *Schedel*), irodalom-történetíró, «a magyar irodalomtörténetírás atyja», szül. Budán 1805 aug. 10-én, megh. Budapesten 1875 dec. 10. Atyja Schedel Ferenc, nem közönséges politikai műveltségű postatiszt volt, József császár szabadelvű eszméinek híve; anyja *Thallherr* Jozefin, magyar nemesnő, aki Bécsben és Pozsonyban nevelkedvén, nem tudott magyarul, valamint férje sem, a magyar nemzetiségért azonban lelkesült. Lakásukat 1807. Pestre tették át a szülők s T. itt nevelkedett, német nyelven, de magyar érzésben. 1813-ban a gimn. első osztályába Czeglédre küldték, hogy jól megtanuljon magyarul. A következő négy osztályt Pesten látogatta a piaristáknál 1814—18 közt. A VI. osztályt Kassán végezte, hova a tót nyelv kedvéért küldte atyja; tótul ott keveset tanult, de Pethő Krónikája és Baróti Verskoszorúja ott keltette fel a magyar irodalom iránt érdeklődését. A három évi bölcsészeti tanfolyamot Pesten végezte 1819—22.; ez alatt kötött barátságot Bajzával, akivel kölcsönösen hatottak egymásra, Bajza a magyar és latin, Schedel a modern nyugati irodalmakban volt jártasabb. 1820-tól járatos volt az irodalom Budán lakó patriárkájához, Virág Benedekhez is, valamint Forvát István házához. Az irodalomban Kazinczy, a nyelvészetben Révai lett ideálja s magával ragadta a magyar irodalom nagy mozgalma, a nyelvújítás. Versekkel (1818 óta), műfordításokkal ésszépirodalmi kísérletekkel kezdte írni pályáját. Kazinczyval 1822. kezdett levelezni s a nagy irodalmi agitátorért állandóan lelkesült. Nagy Kisfaludy Károly napja emelkedett, T. hozzá csatlakozott. Az Aurorába több verset írt s 1823. drámát fordított és adott ki: a *Haramjác*kat Schiller után. Vitkovicssal, Döbrentéivel is személyes érintkezésbe lépett. A bölcsészeti folyam után 1822—27. az orvosi szakot végezte. Közben verseket, novellákat, irodalomtörténeti és kritikai dolgozatokat tett közzé, a nagy színe-
tekben külföldi utazásokat tett, 1823. Bécsben járt, 1824. Krakóban. Ismeretségbe jutott előkelő társaságokkal. Kisfaludy Károly körének már is számottevő tagja volt. Szemere Pállal, Kölcseyvel, Kisfaludy Sándorral is ismeretségbe lépett s 1828. magával Kazinczyval is személyesen találkozott, Széchenyi Istvánnak is figyelmébe ajánlta Kisfaludy Károlyt. Azt csakhamar be kellett látnia, hogy az irodalmat nem mint alkotó művészt szolgálhatja, hanem széleskörű műveltsége alapján mint elméletíró és agitátor. Még orvosnövendék korában jelent meg négy e körbe vágó fontos műve. Első volt: *Aesthetikai levelek Vörösmarty epikus munkáiról* (előbb a Tud. Gyűjteményben, 1826. és 1827., utóbb önállóan, Vörösmarty életrajzával együtt, Pest 1827), mely

Vörösmarty geniejének és a romantikus magyar epikának első rendszeresebb elméleti méltatása volt. Sokkal fontosabb volt azonban ennél a *Handbuch der ungrischen Poesie* c. nagy munkája, két kötetben, magyar szövegű szemelvényekkel és német fordításokkal, az irodalom rövid áttekintésével és az írók vázlatos életrajzával (Pest és Bécs 1828). Ugyanez évben még egy német nyelvű gyűjteményt adott ki a magyar költészet bemutatása végett: *Blumenlese aus ungrischen Dichtern, in Übersetzungen von Gruber, Graf Mailáth, Paziázi, Petz, Graf Franz Teleki, Treiter u. A.* (bevezetéstül a magyar költészet történetével). Végül *Magyar költői régiségek* c. gyűjteményt is tett közzé szintén 1828. E három utóbbi műve címlapján használja először a magyar T. nevet, amelyet 1847. hivatalosan is fölvetett. Emellett orvosi tanulmányait nagy sikerrel folytatta s 1828. szemézmester lett, 1829. pedig doktorrá avatták *Physiologia pulsus* című értekezése alapján. Mint kész ember, 1829—30. nagyobb tanulmányutat tett Nyugat-Európában. Hosszabb ideig tartózkodott Berlinben, Londonban és Párisban. Hazajövet az új irodalom vezérének Kisfaludy Károlyt halálos betegben találta, a többi írókat pedig meghasonolva a *Conversations-Lexikon*-pör miatt. Ő az Aurora-kör tagja lévén, ennek pártján volt, társai őt akarták az akadémia titkári székébe ültetni s megbuktatni vele Döbrenteit, de az akkor nem sikerült, hanem akadémiai rendes tagnak mégis beválasztott s már 1831 elején segédjegyző és levéltárnok is lett.

Életének ezzel új korszaka kezdődik, amely 1848-ig tart. Ez időszakban az akadémia működésében és reformjában vesz igen nevezetes részt, irodalmi organumokat és vállalatokat indít meg és szerkeszt s írók munkáit adja ki. Egészen ekkor még inkább aktív író: kritikus, szerkesztő és publicista és a tudományos munka szervezője, csak mellékesebben irodalombívár. Az 1831-iki kolera alkalmával mint kerülteli orvos buzgón működött. Bugát Pállal együtt megindította az *Orvosi Tár* c. első magyar orvosi folyóiratot, melyből 1831—33. 12 köt. jelent meg. Ugyanez év Bugáttal együtt az orvosi műnyelv megmagyarosítása végett készítette a *Magyar-deák és deák-magyar orvosi szókönyvet* (Pest 1833), mely hasznos volt ugyan a célnak, de sok rossz képzésű szóval árasztotta el orvosi műnyelvünket. 1833-ban a diétetika rendkívüli tanára lett az egyetemen s e tanszéket 1844-ig töltötte be. 1839-ben hallgatói számára kézirat helyett kiadta a *Diétetika elemeit*, ennek második kiadása 1850. jelent meg *Két könyv az egészség fontosságáról* címmel. Az akadémiaiban az első években Döbrentei befolyása ellen küzdött, míg Döbrentei 1835. lemondván, T. lett a titkár s e tisztelet 1861-ig viselte. Könyvtáraink rendezetlenek lévén, mind az egyetemi, mind az akadémiai könyvtár rendezésének és katalogizálásának óriási munkáját végezte s az akadémiai könyvtárt a Batthyány-, Sándor István- és Teleki-féle könyvtárak átvételével megbővítette (1844. nyílt meg). Az egyetemi könyvtárnak 1843. igazgatója lett. 1847-ben tanulmányozta a müncheni kir. könyvtár rendszert. E nagy elfoglaltsága mellett kitartóan

dolgozott folyóiratokba és bocsátott közre önálló munkákat. 1831-ben kiadta elhunyt barátja *Kisfaludy Károly minden munkáit* (10 köt., Buda, 1832. *Kisfaludy Károly életét* (Budán), 1833. *Dayka versei* második bővebb kiadását. Vörösmartyval együtt az akadémia megbízásából készítette a *Magyar és német zsebszótárt* (Buda 1835. és 1838). Majd ismét kiadta *Kazinczy Ferenc eredeti munkáit* (1836—45. 5 köt., Bajzával együtt) és *Czuczor Poétai munkáit* (Buda 1836), miután Czuczor Aradi gyűlését már 1828. közvettette. Az írók egyöntetű kiadására 1842. alapította a *Nemzeti könyvtárt*, az írók lehetőleg pontos életrajzát és kritikai apparátussal. E vállalat épp oly fontos volt akkor nemzeti, mint tudományos tekintetben. Hasonló érdeme volt T.-nak folyóiratok alapításával és szerkesztésével is. Az akadémia megbízásából indította meg 1834. a *Tudománytárt*, amelybe maga is számos tudományos cikkét írt és fordított s amelyből 1835-ig 8 köt. jelent meg. Ez megszüntvén, 1837. Vörösmartyval és Bajzával alapította a nagyfontosságú *Athenaeum* c. lapot («tudományok és szépművészetek tárát»), amelyet inkább Bajza szerkesztett, de véleménykülönbség esetén T. döntött (1843-ig); az 1837—40. fennállott *Figyelmező* c. kritikai lapot T. szerkesztette Vörösmarty és Bajza közreműködésével. E triumvirátus volt akkor az irodalomban a döntő hatalom. T. e két lapba igen sok bírálatot és cikket írt. 1847-ben a *Szépirodalmi Szemlét* szerkesztette Erdélyi Jánossal együtt. E lapban ő a klasszicizmus, a művészi idealizmus elvét képviselte, míg Erdélyi újabb iránynak, a realizmusnak és népiesnek hódolt. Fő része volt a *Kisfaludy-társaság* megalakításában is 1836., amely 1841. igazgatójává választotta, ő szerkesztette a *Kisfaludy-társaság Évkönyvét* is (Buda és Pest 1841—49. 7 köt.). Néhány eredeti röpiratot, tankönyvet is írt: *Az írói tulajdon* (Pest 1840); *Magyar helyesírás* (Buda 1840); *A műfordítás elveiről* (u. o. 1843). Hivatalból szerkesztette a *Magyar tudós társaság évkönyveit* (III—VIII. köt., u. o. 1841—60) és a *Magyar tudós társaság névkönyvét* (1836—1848, 13 füz.). 1842-ben a jeni egyetem doktori oklevéllel tüntette ki.

A szabadságharcotól életének új korszakát számíthatni, amely haláláig tart; e korszakban leginkább irodalomtörténeti munkásságának szentelte életét. Első művei voltak e téren: *Culturzustände der Ungarn vor der Annahme des Christenthums* (Bécs 1850); *A magyar történeti költészet Zrínyi előtt*, első közlemény (u. o. 1850). Végre 1851. kiadta nagy műve első kötetét: *A magyar nemzeti irodalom története* (6- és középkor, 2 köt., Pest 1851, második javított kiadás 1852, harmadik kiadás 1862). E művének rendkívül széles alapot vetett; voltaképpen nemcsak a magyar irodalom, hanem az egész magyar szellemi élet, a magyar ész történetét akarta megírni s ily széles alapon nem is haladt tovább a mohácsi vésznel. Hozzáfogott azután az *Újkori magyar nemzeti irodalom történetéhez* (u. o. 1853), de ebből csak az első füzet jelent meg. *A magyar költészet történetét* mindazáltal elég bőven s elemzőleg megírta egészen Kisfaludy Sándorig (2 köt., u. o.

1854; német fordításban Steinacker Gusztávtól, u. o. 1863) egyetemi előadásai alapján, t. i. 1850-től az egyetemen magántanára volt az esztetikának és az egyetemes irodalomtörténetnek s lelkes hazafias előadásait nemcsak az ifjúság hallgatta nagy számmal, hanem papok, írók és más művelt férfiak is. Az egész irodalom rövidebb történetét tankönyvvül *A magyar nemzeti irodalom története* a legrégebb időktől a jelenkorig, rövid előadásban (Pest 1864—65) megírta (2. kiadás, 2 kötetben 1868; halála után Gyulai Pál igazításaival egy kötetben egyesítve jelent meg a 4. kiadás 1878). Az irodalomtörténetességükveiről is gondoskodott. *Magyar Chrestomathia*t adott kikélt folyamában 1853-ban, majd 1855. összeállította a *Magyar költészet kézikönyvének* első kötetét a mohácsi vesztől Kisfaludy Sándorig (szemlényvek, életrajzok, jegyzetek), második kötet pedig Arany Jánosig 1857. Ezt később öt kötetre alakította át (megjelent 1876). S miután az a nagy vállalat, hogy az egész magyar nyelv s irodalom kézikönyvét elkészítse, nem valósulhatott meg, 1868—69. kiadta *Irodalomtörténeti olvasókönyvét* (2 köt.). T. mind irodalomtörténetét és költészetét, mind a költészet kézikönyvében található életrajzokat a legnagyobb gonddal állította össze s részleg e három mű, továbbá kiadásai és emlékbeszédei alkotják a magyar tudományosirodalomtörténet alapjait; ezekhez járul egy — fájdalom — esonkán maradt mű: *Kazinczy és kora* (Pest 1859—60), amelynek megvező része T.-nak korrajzi tekintetben legértékesebb műve. Rendszere, szempontjai és kritikája ellen emelkedtek kifogások, de az alapvetés oriási munkájának érdemét senki sem tagadhatja meg tőle, valamint azt sem, hogy lelkesedésével és tudományával új nemzedéket nevelt a magyar irodalomtörténet művelésére s e tárgyat a nemzeti érdeklődés tárgyává tette. Történeti érzéke erősebb volt kritikai ítéleténél. Az elnyomatás éveiben nála buzgóbb őrzője és élesztője nem volt a magyar szellemnek és öntudatnak. Mialatt az Akadémia működése szünetelt, házánál gyűjtötte össze titokban az írókat s nagyrészt ő keltette új életre mind az Akadémiát, mind a Kisfaludy-Társaságot. 1850-ben megindította az *Új Magyar Múzeum* című folyóiratot a magyar tudományos élet organumául, ebbe maga írt legtöbbet; ezt szerkesztette 1860-ig. Egy társasággal együtt *Újabb Nemzeti Könyvtár* című sorozatot indított meg s ebben kiadta *Esterházy Miklós nádor munkáit* (1852), *Zrínyi Miklós összes munkáit* (1853, Kazinczy Gáborral), *XVI. sz.-beli magyar történetírókat* (Székely, Heltai 1854). Később a magyar írók műveinek terjesztésére megindította a *Magyar remekírók gyémántkiadását*. Egyáltalán a magyar írók kiadásának legnagyobb része tőle való az 50-es és 60-as évekből s az ő kiadásában forog legtöbb írónk máig is közkézben. Bámulatos tevékenységgel adta ki a régi magyar nyelvméleket is, melyekből először régebben Dübrentei becsátott volt közre gyűjteményt. Ilyen kiadványai: *Alexandriai szt. Katalin verses legendája* (Pest 1855); *Immaculata* (a régi magyar szentegyház hét szentbeszédében, 1855); *Régi magyar passió* (1856); *Nádor-kódex* (Buda 1857); *Szt. Erzsébet*

regi legendája (a Szt. István-társulat diszkidásában, Pest 1857); *Régi magyar legendák tára* (V. köt., u. o. 1858); *Magyar prózairók a XVI. és XVII. sz.-ból* (I. köt., u. o. 1858); *Magyar szentek legendái* a karthausi nővértől (u. o. 1859). Történeti kiűfők és írók kiadásaira is gondolt: *Chronicon Hungarorum Posoniense* (Buda 1852); *Sárospataki magyar krónika* (Pest 1827); *Pray, Series palatinorum* (Buda 1863); *Memoria ordinis S. Stephani* (Bécs 1864); *Brutus János Mihály históriája* (2 köt., Pest 1863—67); *Baranyai Decei János Magyar históriája* (u. o. 1866); *Marci Chronica de gestis Hungarorum* (editio princeps, u. o. 1867); *Corpus grammaticorum: Régi magyar nyelvészek* (u. o. 1866). A nyelvtudománnyal később is foglalkozott. Ő szerkesztette és adta ki a *Reguly-albumot* (Pest 1850). Nyelvészeti munkái még: *A magyar helyesírás ügyében* (akadémiai munkalat, Pest 1856) s *Német-magyar tudományos műszótár* (miniszteri megbízásból egy bizottsággal együtt, u. o. 1858). Szerkesztette a *Történeti és irodalmi berek c. gyűjteményt* (u. o. 1861); a *Magyar Történelmi Tárt* (u. o. 1855—1863, 12 köt.); az *Archaeologiai Közlemények* I. kötetét (u. o. 1859); a magyar tud. akadémia almanachját (u. o. 1861); a Magyar Akadémiai Értesítőt (1840—1865., összesen 19 köt.); az *Értekezéseket* a nyelv- és széptud. osztály köréből (Pest 1870) s az *Akadémiai emlékkönyvet* Kazinczy F. születése évszázados tünneperől (u. o. 1859). Érdeklődése kiterjedt a politikai életre is. Erre vonatkozó munkalatai: *A magyar birodalom alaptörvényei* (u. o. 1861, 2. kiad. 1866); *Vissza van-e állítva 1848?* (u. o. 1869); *Pillantás a most lefolyt választfelirati vitára* (u. o. 1869). Beszédeit, cikkeit, írói életrajzait később gyűjteményekbe foglalta: *T. F. összegyűjtött munkái* (I., II. köt.), *Magyar államférfiak és írók* (Pest 1863, III., IV., kötet), *Magyar költők élete* stb. címek alatt rendezve, összesen 8 kötetben. 1861-ben a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává nevezték ki az egyetemen, hol egész írói nemzedéket nevelt és sok tehetségnek adott irányt és eszméket. 1863—1865-ig a bölcseleti karnak dékánja volt.) 1871-ben az akadémia és Kisfaludy-társaság nemzeti tünneppé tették T. félévszázados írói jubileumát, a király ez alkalommal a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki, miután már 1861. királyi tanácsosi címmel ajándékozta meg. A törvényhozás 1871-ben 4000 forint évi díjat rendelt számára nemzeti ajándéku, hogy egész erejét az irodalomtörténetnek szentelhesse. Megfeszített erővel dolgozott ezután is haláláig. Kiadta *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkáit* (1871) s megkezdte az első kötetet az *Analecta monumentorum Hungariae historica* c. nagyobb vállalatot. Egész serege a sajtó alá rendezett, félig kész munkáknak és terveknek maradt még utána, mint a *Legendák* folytatása, a XVI. és XVII. sz. prózairói, *Adalékok Magyarország régebbi irodalomtörténetéhez*, *Történeti magy. nyelvtan*, a XVI. sz.-beli magyar versírók, a XVII. sz. lírai költői, *Régi magyar játékszín*, *Történelmi és irodalmi berek* 3. kötet, Kazinczy Ferenc eredeti munkái, Kazinczy F. és korának 4-ik kötet, Magyarország újabb irodalmi története, 3 kötet, stb.

T.-nak legnagyobb érdeme az az agitatori munkásság, mellyel az irodalmat egy félszázadon keresztül gyakran súlyos válságok közt összetartotta, különféle ágainak művelését előmozdította, ápolta a mult iránti kegyeletet, a nemzeti nyelv és irodalom szeretetét s új munkásokat nevelt a magyar tudományosságának, ebben a szervező és irányító munkában a Kazinczytól örökölt szenvedélyes lelkesedéssel járt el s hatása korszakos; másik nagy érdeme a magyar irodalomtörténetnek rendszeres tudományos formába öntése. Az irodalomtörténetben megalapítja a forrástanulmányt, az adatbírálatot és kötelezővé teszi az autopsziát. Elvégzi az anyagrendezést is, konstruálja a magyar irodalomtörténet rendszerét és felosztását, megvalósítja az irodalomtörténeti felfogást is. A tudományos oldal erősebb volt nála, mint a művészi. Munkásságának rendkívüli kiterjedtsége némileg ártott mélységének. Mint író, tört. író is kevésbé méltatja a bölcsészeti szempontokat s az irodalmi élet közéleti alapjait nem igen világítja meg. De ami nagy erőnye, abból származtak leginkább fogyatkozásai is. Neki kellett végeznie mind az adagyújtás, mind a feldolgozás rengeteg munkáját; a mult iránti kegyelete és erős nemzeti érzése sokszor arra bírta, hogy némiképp szépítse a dolgot és az idegen irodalmak hatását figyelmen kívül hagyja. Mindenesetre azonban az alapvetést rendkívüli méretekben egymaga elvégezte s «mélőbb napi munkát nem végez nála senkisé» (Arany). Az «irodalmi buzgalom genie»-je volt. Irodalmunk legnagyobb korszakainak részese, a mult irodalmának feltárója, az összetartozás, a folytonosság elvének képviselője, a XIX. század nagy nemzetépítő munkájának egyik kiváló vezéralakja. V. ö. *Gyulai Pál*, Emlékbeszédek; u. a., A magyar irodalom története 1807—48. (könyvomas ívek); *Greguss Ágost*, T. F. emlékezete (Kisfaludy-Társaság Évlappjai, XI.); *Szász K.*, T. F. irodalmi dolgozatai (1877); *Greguss Ágost*, T. F. félszázados irodalmi munkássága 1821—71 (Pest 1871); *Riedl Prigyes* (Három jellemzés. Olcsó könyvtár 1652. sz.); *Váczy János*, Beöthy Képes m. irodalomtörténetéhez; *Kuncz Aladár*, T. F. (Budapest 1917); *Négyesy László*, T. F. emlékezete (Budapesti Szemle 1905 és Kisfaludy-Társ. Évlappjai 40. köt.); *Császár Elemér*, T. F. kritikai munkássága (Irodalomtört. Közlem. 1917); *Beöthy Zsolt*, A m. nemz. irod.-tört. ismert.; *Pintér J.*, Irodalomtört. Kézikönyve, II. Továbbá v. ö. még a Vasárnapi Újság jubiláris számát (1905, 44. sz.). Bővebben l. az irodalmat Szimnyei, Magy. Írók XIV. köt. és Pintér Kézikönyvében.

2. *T. István*, drámaíró és publicista, T. I. fia, szül. Pesten 1844 jún. 4., megh. u. o. 1879 dec. 8. Jogot végzett és 1867. fogalmazó, 1868-ban titkár lett a belügyminisztériumban, később a pénzügyminisztérium b n, majd 1870-tól a miniszterelnökség sajtóügyi osztályában működött, 1872. az új törvényszolgálatot 1875. elhagyta, hogy egész erejét az irodalomnak szentelje. Mint hírlapíró 1867. kezdte pályáját, mikor Frankenburggal és Pulszky Ágosttal az 1848 c. szabadelvű politikai lap kiadására szövetekezett. 1868-ban a *Századunk* című nagyobb politikai lapnak volt főmunkatársa.

1868-ban *Választások előtt* c. Deák-párti szellemű röpirata a szerzőre vonta Lónyai Menyhért figyelmét, aki később mint miniszterelnök is maga mellett alkalmazta. 1872-ben *Öt év története* c. még kidolgozottabb művével tett nagy hatást. 1875-ben alapította a *Nemzeti Hírlapot*, amelyet a fuzió után Márkus István barátjának engedett át, maga mint főmunkatárs segített tárcáival, cikkeivel a lap színvonalát fenntartani. Politikai felfogását a Deák-párti elvek s az egyházpolitikában erős antiklerikális irány jellemezte, mely gyakran túlzásig ment. Hevesen támada a jezsuitizmust cikkeiben és röpirataiban. Mint szépirodalmi író a Kávéfőráshban székelő fiatal írói csoportnak volt tagja, Rákosival, Berczikkel, Dóczyval, Kaasszal, a Márkus testvérekkel és Urváryval együtt. Ifjabb Dumas és Sardou voltak mesterei. Novelláiban, drámáiban szerzett újabb társadalmi problémákkal foglalkozni s a házasságtöréses drámákat ő honosította meg színpadunkon. Szépirodalmi és drámai műveiben több a szellem, mint az erkölcs. Novellagyűjteménye: *A nőkről a nőknek* (1865); *Tarka képek*; *Adél asztalára* (1860); regénye: *Anatole* (1872). A Nemzeti Színházban három művét adták nagy sikerrel, ezek: *Kornélia* (dráma, 1875), *A jó hazafiak* (vígjáték, 1872) és az *Új emberek* (vígjáték, 1873). 1873-ban a Kisfaludy-Társaság tagjává választotta. Kiadta a *Politikai szónoklati kézikönyvét* és fordította akadémiai megbízásból Mommsemnek a Rómaiak történetét 8 kötetben. V. ö. *Szász Károly*, T. (Vasárnapi Újság 1879, 50. sz.); *Vadnay Károly*, T. (Fővárosi Lapok, 1879 dec.). *Rákosi Jenő*, emlékbeszéd (Kisfaludy-Társaság Évlappjai XVI. köt.); *Szász Károly* (legifj.) T. mint drámaíró (Beöthy-émlékkönyv, Budapest 1908). A kiegyezés utáni Magyarországhban Szász K. szerint T. István volt az, ki a modern társadalmi vígjátéknak és színműnek megvetette az alapját.

3. *T. Izabella*, T. I. leánya, szül. Pesten 1834 febr. 25., megh. Egerben 1899 ápr. 11. Angolkisasszony volt 1857-től, állandóan Egerben; 1875. a leánynevelőintézet főnöknője lett s az intézetet korszerűen újjászervezte.

4. *T. László*, székesfővárosi ny. főlevéltáros, T. I. fia, szül. Budapesten 1846 aug. 17., megh. u. o. 1919 márc. 24. Teológiai pályára lépetts Bécsben a Pazmaneumban végezte egyetemi tanulmányait, 1867-ben felszentelték s ugyanez évben a Theresianum tanulmányi felügyelője és tanára lett. Mint budapest-tabáni segédlelkész 1880. kilépett a papság kebeléből; 1882. a budapesti Keresk. Akadémia tanára lett, 1886. a főváros főlevéltárosul választották. Ebben a tiszteben ő vetette meg a ma már gazdag fővárosi muzeum és a fővárosi könyvtár alapjait. Számos történelmi, földrajzi, irodalomtörténeti és társadalmi cikket írt különböző lapokba és folyóiratokba. Önállóan megjelent művei: *Magyar Szent Erzsébet élete* (1875); *Árpád és a magyarok letelepedése* (1876); *Szent László király élete* (1876); *A régi magyarok műveltségének története* (1877); *Nagy Lajos király uralkodása* (1877); *Adalékok Virág Benedek irodalmi munkálkodásához* (1880); *Szluha László emlékezete és a Zrinji-könyvtár* (1880); *Képek Görögország fénykorából* (1881);

Magyarország műveltségi állapota az Anjou-királyok korában (1882); *A budapesti Erzsébet-leányárvaház története* (1889); *Budapest régebbi és újabb címere* (1896). Számos munkát fordított, köztük: A természet könyve (I., II., XVI., XVII. füz.); Hellwald, A föld és népei (I—II. k., 1879—80); Taine, A jelenkori Franciaország alakulása (I—III. köt., 1881—82); Molière vígjátékait (12 köt., 1883); Hübner Sándor, Séta a világ körül (1884, 2 köt.). Írt kereskedelmi földrajzot, szerkesztette az Arany biblia díszművet; a Magyar Ifjúság Lapját, a Közérdek (később e címen A főváros) hetilapot; 12 éven át szerkesztette a Törvényhatósági Naptárt, valamint a fővárosi Szabályrendeleteket (8 köt.). A fővárosi alapítványi oklevelek gyűjteményét (7 köt.).

5. *T. László*, T. 4. fia, zeneszerző, szül. Budapesten 1882 márc. 17. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ahol doktorrá avatták. 1904-ben a Nemzeti Zenede tanára, 1913. a budapesti tud. egyetemen a zenetudomány magántanára lett, 1923. megkapta az egyetemi ny. rendkívüli tanári címet. 1920-ban az Erzsébet tanárképző főiskola tanára lett. Művei: *Sigríd* (opera, bemutatta a budapesti Operaház: 1905); *Az élet álmai* (opera, 1906); *A zöld kakadú* (zenedráma, 1908); *Cesarini* (opera, 1909); *Betyár királynő* (operett, *Bercsik* Árpád szövegére, 1909); *Lyane* (lír. dráma, 1913); *Hübele Balázs* (vígopera, Vígsczínház 1923); írt ezenkívül zenekari, kamarazene-, zongoraműveket, dalokat és elméleti munkákat. Belmunkatársa az Oxford-Hungarian Reviewnak.

Toldy-kör, alakult Pozsonyban 1874. id. *Vutkovich* Sándor jogakadémiai tanár kezdeményezésére. A kör, amelynek alapszabályszerű célja a magyar irodalom művelése, pártolása és a magyar társaságot fejlesztése, különösen az utóbbi tekintetben fejtett ki értékes munkásságot. Számos éven át rendezett ingyenes magyar nyelvi tanfolyamot, műkedvelői előadásait, hangversenyeket, estélyeket, könyvtára, irodalmi ünnepei nagyban hozzájárultak Pozsony város magyarosításához.

Toledo, 1. *tartomány* Spanyolországban, Avila, Madrid, Cuenca, Ciudad-Real és Caceres közt, területe 15,257 km², (1921) 442,933 lak. Felszínének nagyobb része fennsík. Fővárosa *T.* — 2. *T., fővárosa* T. tartománynak, észak (Spanyolország primása) székhelye, a Tajo mellett, (1920) 25,251 (amór királyok idejében 200,000) lak., arany- és ezüst-kelmeszövés, királyi fegyvergyárral, amelyben a híres T.-i kardpengéket gyártják, gabona- és gyümölcskereskedéssel. A szűk utcákból álló T. legjelentősebb épületei: az 1227-ben épült ótházú gót székesegyház 7 monumentális kapuval, nagy múkinesszel; 40 oldal-kápolnája van, több királysírral; könyvtára 70,000 kötetből áll, sok értékes kéziratral és múzeummal. Egyéb épületei: a Nuestra Señora del Transito (XV. sz.), a Santa Maria la Blanca-templomok, a Puerta del Sol városkapu, az V. Károly által restaurált egykori arab erősség egy magaslaton, a Don Pedro alcázar romjai, a Don Diego-, a Villena-palota, a városháza és számos egyházi épület. A Tajón két híd vezet át (az Alcantara és Szt. Márton). Az 1498-ban alapított egyetemét 1845. beszüntették. T. mellett a római *To-*

letum romjai (amfiteátrum, fürdők) láthatók. *Toletumot* a rómaiak Kr. e. 192. foglalták el. Az V. sz.-ban az alanok, svévek és Ny.-i gótok birták, utóbbiak 567. fővárosukká is tették; ekkor a spanyol egyháznak is középpontjává vált. Virágzása korát *Tolatela* néven a mókrok idejében (712—1085) érte el. Kasztíliai Alfonz Cid segítségével 1085. hosszas ostrommal foglalta vissza. V. Károly uralmáig a kasztíliai királyoknak székhelye volt. V. ö. *Calvert*, An historical and descriptive account of the City of Generations (London).

3. *T.*, város Ohio északamerikai államban, az Erieo-tó közelében, (1920) 243,164 lak. Fontos kereskedelmi hely, 14 vasút keresztező pontja. Vasöntés-, gép-, fűveg-, kocsis- és kerékpárgyártás, szövőipar, olajfinomítás a főbb iparágak. Len-, gabona- és fakereskedelme, a Miami-Erie csatornán nagy hajózása van.

Toledo, 1. *Fernando Alvarez*, 1. *Alba*. — 2. *T. Luis*, 1. *Hurtado* 3.

Tolentino (*Tolentinum Picenum*), város Macerata olasz tartományban, (1911) 12,418 lak., vasgyártás, kőfejtés, selyemtermelés és selyemipar. Szt. Miklós-bazilikával; az 1268-ból való Ponte del Diasoló-híddal. Itt kötötték meg 1797. Bonaparte és a pápa a békét. 1815. máj. az osztrákok itt győzték le Murat nápolyi király hadait.

Tolérance (franc., ejtsd: tolerańsz), a m. türes, elnézés. A pénzverésben a törvényes súly- és finomságtól megengedett eltérés (remedium).

Tolerantia (lat.) a m. türelem; *tolerans*, türelmes. L. *Türelmi parancs*. — Orvosi értelemben a m. elbíró, megtűrő képesség. Pl. méreg-T.; cukorbeteg T.-ja jelzi azt a cukormennyiséget, amelyet még elfogyaszthatnak cukorkiválasztás nélkül.

Tolerari potest (lat.) a m. megtűrhető) a kat. egyházban használatos kifejezés, miszerint a pápák vagy püspökök egyes ténykedésekre vagy állapotokra, amelyek az egyház alapelveinek nem felelnek meg teljesen, kijelentik, hogy egy ideig átírhatók).

Tolero, folyó, 1. *Sacco*.

Toletanus János, prenestei választott püspök és apostoli követ, majd a nápolyi királyságban levő Paestum püspöke volt. Káplánját Rogeriust megbízásokkal gyakrabban küldte Magyarországra, kieszközölte számára a váradi kanonokságot, sőt 1248. a spalatói érsekséget is. Egykori hálás káplánja az ő számára írta a tatárjárásról szóló híres művét, a Carmen miserabilet. T.-t IV. Orbán pápa 1261. portói püspökké tette.

Tolható híd, 1. *Mozgatható felszerkeztetű híd*.

Tolima, Colombia departamentója, területe 2250 km², (1918) 328,812 lak. Székhelye *Ibagué*. A Magdolna felső völgyét magában foglaló T. legmagasabb hegye a Nevado de T. (5616 m.) működő vulkán. Termékei a kávé, kukorica, banána, jukka, rizs, dohány. Állattenyésztése jelentős, némi arany-, ezüst- és rézbányászata van.

Toli-Monasztír, *Monasztír* város régebbi török neve.

Tollipirin, *tolypyrin*, *tolylantipyrin*, *paratolyládimethylpyrazolon*:

CH.CH.N.CHN.CHC:CH.CO.

Szintelen, szagtalan, keserű ízű kristályok. Op.-ja

136—137. Viz, szesz bőségesen oldja. Antipirin módjára gyógyszerül alkalmazták.

Tollszál, tolysal, szalicilsavas tolipirin, szintelen, 101—102°-on olvadó kristályok. Vízkevéssé, szesz bőségesen oldja. Hevenyizületi reumánál alkalmazták.

Toll, l. Madarak.

Toll, író toll (réztoll), leginkább közepkeménységű acélból készül. Az acélt 0.2—0.24 mm. vastag lemezzé hengerlik ki és az acélemez oly széles szalagokra vagdalták, hogy abból két sor, hegygel egymás felé fordított s a toll síkba kiterített alakjának megfelelő idomokat rajzolhatnak ki. Ekkor az anyagvesztés mintegy 25%-ra rúg. A kiszajtott lapocskákat ismét sajtóba fogják, amely a hegyes végét kilynkasztja és két oldalát bemetszi. Ezután a lapokat tokos kemencében, lágyítás céljából, vörös izzásig felmelegítik és felszínébe díszítőmennyeket, a gyár jegyét vagy más efféléet sajtolnak. Ezt a műveletet követi a meghajlítás, ez után a tollakat a tokos kemencében újból a vörös izzásig hevítik fel és olajfürdőben megödzik. A tollakra tapadt olajat fűrészpörrel itatják fel, majd pedig forgódobokban homokkal való tisztítás és ezután a toll hegyének kikészítése következik. Az utolsó művelet a kemény acéltollaknak kilyngyítása (kékre, sárgára, violaszínre stb.), a toll hegyének bemetszése és az egész toll befirniszélése vagy lakkolása. Manapság az itt leírt műveletek legtöbbit automatikus mozgó gépekkel végéztetik.

Toll, az evező lapátja, l. Evező.

Toll, Eduard, báró, orosz északarkai utazó, szül. Eszterországban 1858 márc. 24., eltűnt expedíciójával együtt 1903. 1882-ben a szentpétervári akadémia muzeumban, majd 1890 óta az orosz földtani intézetben dolgozott. 1886-ban Bunge Alex kíséretében az újszibíriai szigeteket tanulmányozta. 1900-ban északarkai útra indult, elérte a Taymir-félszigetet, ott áttelelve 1901. az újszibíriai szigetekre jutott el, a Kotolny szigetet töltött tél után 1902 jún. 5. hat társával a Benret-sziget feltáráására indult. Ettől az időtől T. és társainak nyoma veszett. A Kolcsak vezette mentő-expedíció Benret-szigeten megtalálta T. 1903 nov. 8-án hátrahagyott jelentését, amely szerint társával a jégen át délnek vette útját. Tanulmányai a szentpétervári akadémiában kiadásában jelentek meg. Felesége kiadta hátrahagyott naplóját: Die russische Polarfahrt der Sarja 1900—902 (németül Berlin 1909).

Tollagi Adolf, színész, szül. Debreczenben 1862 apr. 27., megh. Budapesten 1925 szept. 22. 1879-ben a debreczeni színtársulathoz szerződött. 1890-ben a budapesti Népszínházhoz szerződötték, onnan a Magyar Színházhoz került, majd pár esztendő múlván nyugalomba vonult. Szerepkörének legértékesebb része a parasztsuhancok ábrázolása, de burleszk és komikus szerepekben is szép sikerei voltak.

Tollascsapú bogár (állat), l. *Rhipiphorus*.

Tollashátú halak (*Notopteridae*, állat), a Csonotos halak (*Teleostei*) rendjének egyik családja. Legszembetűnőbb bélyegük, hogy hátúszójuk nagyon kicsi, ellenben alsó úszójuk igen nagy és a

farkúszóval egybeolvadt. Kevés (10) fajuk ismeretes, melyek valamennyien Kelet-India és Nyugat-Afrika édesvízeiben élnek. A *Xenomystus nigri* Gthr. egyszínű barna; hossza 20 cm. Másik faja a *Notopterus borneensis* Bleek.

Tollas horog, kakastollal felszerelt hármas rendszerű pisztránghorog.

Tollas molyok (*Pterophoridae*, állat), l. *Tollas szárnyúak*.

Tollasszárnyúak (*Pterophoridae*, állat), a Lepkék rendjébe, az Apró pillék (*Microlepidoptera*) alrendjébe tartozó rovarcsalád. Legszembetűnőbb bélyegük, melytől nevüket is kapták, hogy szárnyaik hosszú, keskeny sugarakra foszlottak széjjel, melyek tollakhoz hasonlítanak. Az elfilés szárnyuk rendszeren két sugárra, a hátsó háromra, vagy mind a kettő hatra osztódott. Hernyóik 16 lábúak. Európában 100-nál több fajuk él, melyek közül hazánkban 10 nembe tartozó 42 faj honos. Legközönségesebb a *Pterophorus monodactylus* L., a *Cnaemidophorus rhododactylus* (S. V.) F., *Leioptilus tephradactylus* Hb. és az *Acipitilia pentadactyla* L. Népiesen a T.-at *tollasmolyoknak* és *szellemkének* is hívják.

Tollazat, l. Madarak.

Tollbokréta, l. Forgó és Sisak.

Tollendi jus, l. Jus.

Tolleno (lat. a. m. emeltyű), ókori hadi gép, melyet a várívásban és a várnak védelmében egyaránt használtak és használatára még a középkorban is ráakadhatni.

Tollens, Henrik Carolussoon, németalföldi költő, szül. Rotterdamban 1780 szept. 24., megh. Ryswykben 1856 okt. 21. T. egyideig a németalföldi középosztály legkedveltebb költője volt; 1860-ban Rotterdamban emlékszobrot állítottak neki. Legismertebb a nép ajkán élő dala: Wien Neerlandsch bloed (Akinék ereiben németalföldi vér foly, 1817), valóságos nemzeti himnuszá lett. Nevezetesebb művei: *Idyllen en minnezangen* (Idyillek és szerelmi énekek 1801—05); *Gedichten* (1808—15, 3 köt.); *Romancen, balladen en legenden* (1818); *Nieuwe gedichten* (Új költemények 1821). Összegyűjtött művei Leeuwardenben 12 kötetben jelentek meg 1855—57. V. ö. *Schotel*, *Tollens en zijn tijd* (Tollens és kora, Tiel 1860).

Toller, Ernst, német költő és politikus, szül. Samotschinban 1893 dec. 1. A bajor forradalom kitörésekor 1918. második alelnöke lett a müncheni munkás- és katonatanácsnak; 1919 tagja a bajor tanácsköztársaság kormányának, ennek letérése után 1919 júl.-ban öt évi várfogságra ítélték, de 1921 bevélasztották a bajor országgyűlésbe. Forradalmi és pacifista szellemű drámákat írt, ilyenek: *Die Wandlung* (1919); *Masse Mensch* (1920); *Die Maschiensstürmer* (1922). Kiadott egy kötet költeményt is: *Gedichte der Gefangenen* (1922).

Tollérc, l. Jamesonit.

Tollhimzés, színes madártollakból összeállított himzett kép vagy díszítés.

Tollius Jakab, németalföldi filológus, szül. Rhenenben 1640 körül, megh. Utrechtben 1696. Egyetemi tanulmányait szegénysége miatt kénytelen levén megszakítani, Blaeu (Blavius) könyvkereskedő és földrajzíró szolgálatába lépett, ennek

megbízásából nagyobb utazást tett, így jutott el 1660 végén Grazon át Csáktornyára, hol Zrinyi Miklós (II.) vendége volt. Heinsius, Németalföld svédországi követe 1662. titkárul vette maga mellé, de indiszkréciói miatt elbocsátotta. T. visszatérően Németalföldre, Goudában iskola-rektor lett, de bántó megjegyzései miatt ezt az állását is elvesztette. 1684-ben a dnisburgi egyetemen lett tanár, nyugtalan lelke azonban tovaűzte s 1687. ismét útra kelt s e közben Budára is eljutott, innen Olaszországba ment, majd ismét Bécsen keresztül 1692. visszatért hazájába, de Utrechtben még magánelőadások tartását sem engedték meg neki, mire rendkívüli nyomorba jutott s tüdővészbe esett. Mint filológus a legkiválóbb nyelvészek sorába tartozik; ítleírásai közül *Epistolae itinerariae* művében (Amsterdam 1700) emlékezik meg Zrinyi Miklósról. Magyarul *Frankenburg* Adolf, *Életképek*, (1845).

Tollkalász (növ.), l. *Lagurus*.

Tollkárpit, színes madártollakkal átszőtt kelme, eredetileg a délamerikai indiánusok technikája, amelyet töltik a bevándorolt európaiak is elsajátítottak.

Tollkonkrementum (*plumobezoar*), a ragadozó madarak gyomrában tollakból álló álkonkrementum, amely a zsákmányul ejtett és egészben elfogyasztott madarak visszamaradó tollainak összegyömbszálódása és összetapadása folytán keletkezik. A rovarévo madarakban hasonló módon keletkeznek a chitin-konkrementumok (chitin-bezárók), melyeket éppen úgy, mint a T. okat, az állatok szándékosan is kihányhatnak, innen a gólyáktól kiűrtett chitin-konkrementumokat *gólyaköpetnek* mondják köznyelven.

Tollkorallok v. Tengeri tollak (*Pennatulidae*, állat), a Virágállatok (*Anthozoa*) csoportjába tartozó korallcsalád. Az ide tartozó 200-nál több faj telepeket alkot, a telepek azonban nincsenek szilárdan helyhez kötve, hanem nyelüknel fogva lazán a tenger homokjába mélyesztve. Telepek tollakhoz és levelekhez hasonlítanak s két részre tagolódnak: az egyik részen a telep egyes polipcskái ülnek, a másikon polipcskák nincsenek s ez a rész az egész telepnek a nyelét alkotja. A telep belsejében rendszeres szarus vagy elmeszesedett tengelyvázuk van. Nagyon sok fajuk pompás élénk színezetével és azzal a tulajdonsággal tűnik ki, hogy sötétben világít. Legismertebb faj a *Pennatula rubra* Ell. és a *P. phosphorea* L.; mindkettő a Földközi-tengerben is honos s mindkettőnek pompás élénk vörös vagy vöröses fehér színe van; nagyságuk 18—20 cm. Amerika K.-i partjain sekély mélységekben honos a 6—7 cm. hosszú, rózsaszínű vagy ibolyaszínű *Renilla reniformis* Lam. A Földközi-tengerben gyakori a 10—30 cm. hosszú *Pteroides griseum* Köll. és a 24 cm.-re is megnövő *Kophobelemnon Leuckarti* Köll.

Tollmozaik, madarak tollából, illetve ezek lefosztott s nagy gondnal sima felületre ragasztott pelyheiből összerakott színes kép, amely többnyire madarat ábrázol.

Tollnok, l. *Tollvivo*.

Tollnyelvűek (*Ptenoglossa*, állat), l. *Fésűkopolytysak*.

Tollrajz, egyszínű, oldott festékekkel készült rajz, a ceruza- és tusrajztól abban különbözik, hogy míg ezeknél a festőanyag foltokban is felrakható, annál az árnyékolást is finom, erősségéhez képest egymást többé-kevésbé sűrűn keresztező vagy érintő vonalakkal idézik elő.

Tolltetvek (*Mallophaga*, állat), l. *Szöörtetvek*.

Tolltisztító gép, oly készülék, amellyel összetapadt, piszkos tollakat, különösen ágytollakat szétszednek, a portól megtisztítanak s a ragályozó anyagoktól mentesítnek. A tollakat e célból rendszerint mechanikus úton kiverik, majd átgőzölik és ismét kiszáritják, sőt némelykor benzinen teljesen kimossák. A T. ennél fogva lényegében egy kiverő-, egy gőzöltető- s egy szárítókészülékéből áll, amelyek különböző módon vannak összekombinálva. Ha a száraz meleg által eszközölt dezinfekció nem látszanék elegendőnek, ez tökéletesíthető oly módon, hogy a vízhez karbolsavatadunk vagy a forró levegőt illékony, dezinficiáló anyagokkal keverjük.

Tollvirág, madarak, jelestül a papagályok tarka tollaiból készült művirág.

Tollvívó, *tollnok*, régebben így nevezték a hatóságok, testületek jegyzőkönyveinek fróját; ma jegyzőnek mondják.

Tolma v. Alap-T., a Névtelen jegyző (14. és 15. fej.) szerint a homfogaló Ketel fia volt. A Vagtorlatánál levő nemzetiégi bírtokán, ugyanazon forrás szerint, ő építtette az utóbb Komáromnak nevezett várat.

Tolma (növ.) a m. gyékényszár (l. o.).

Tolmács az, aki idegen nyelvből fordít. A bírósági tárgyaláson T.-ot kell alkalmazni, ha magyarul nem tudó személyt hallgatnak meg, kivéve, ha az eljáró bírák e személy nyelvében jártasak és a felek T. alkalmazását nem kívánják. T.-ot kell alkalmazni akkor is, ha siket, néma v. siketnéma személy hallgatandó meg, akivel más megbízható módon nem lehet közlekedni. (Pp. 229., 230. §§; Bp. 140. §.) A szóbeli T.-olásokra, valamint az írásbeli fordításokra oly törvényszéknél, amelynek területén sokszor van szükség fordításra, állandóan alkalmaznak *bírósági hites T.-ot*. Pályázat alapján a törvényszék teljes ülése jelöli ki az állandó T.-ot, aki kinevezése előtt vizsgát tesz. Állása elfoglalása után esküt tesz. Nem állandó, hanem esetről-esetre megszabott díjazása van. Fegyelmi hatósága a törvényszék elnöke, az ítélőtábla elnöke s az igazságügyminiszter; büntetése írásbeli megintés, pénzbírság, az állás elvesztése. Ha állandó T. nincs, esetről-esetre kell T.-ot alkalmazni, aki, ha nem helybeli bírósági tisztviselő, előzetesen esküt tesz és T.-díjat kap (58,600/1916. I. M. sz. r.). A bíróságoknál alkalmazott állandó T.-ok névjegyzékét időnként közli az Igazságügyi Közlöny. Követségeknél és konzulátusoknál, mint rendes tisztviselő, vannak T.-ok alkalmazva. l. *Dragomán*.

Tolmács, kisk. Nógrád vm. nógrádi j.-ban, (1920) 1045 magyar lak.

Tolmein, mezőváros a volt Görz-Gradiska grófságban, az Isonzo mellett, 865 (mint község 4698) lak. Mint erősen kiépített hidfőt a világháborúban 1915 jún.-ban az olaszok sikertelenül ostromolták, de dec.-ben elfoglalták; 1916 márc. 17. az

osztrák-magyar csapatok visszafoglalták. 1917 okt. 24. itt kezdődött a 12. isonzói esata, mely a szövetséges csapatok győzelmes offenzíváját megnyitotta.

Toina, vármegye hazánk dunántúli részében; É.-on Veszprém és Fejér, Ny.-on Somogy, D.-en Baranya, K.-en Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vm. határolja, utóbbiak felé a Duna képezi a határát.

Területe 3546 km². Lapályos és dombos vármegye; dunameléki része sík, ennek legdélibb része az alacsony fekvésű Sárköz. Ettől Ny.-ra, a Sárvíz mentén a Szekszárdi dombosport (300 m.) terül el, míg ettől D.-Ny.-ra a Meesek nyúlványai (594 m.) emelkednek. A Kapos és Sió közt, valamint a somogyi határig körülfolyt területen a 300 m.-nél alacsonyabb dombvidék terül el.

Folyói közül a Duna csak a vm. K.-i határát mossa, áradásaival gyakran veszélyeztetve a szomszédos községeket, mellékeve a csatornázott Sárviz, amellyel 45 km.-nyi hosszúságban párhuzamosan és tőle többnyire csak 1 km. távolságban folyik a Sió-esatona, ez a Sió folyónak a Kapossal való egyesüléséből jó létre és Sió-agárdnál torkollik a Sárvízbe. A szintén csatornázott Kapos a vm. E.-i határán ömlik a Sióba, miután a Koppányt is felvette. E folyóvizek mentén azelőtt terjedelmes mocsarak voltak, de a Sió-, Kapos- és Sárviz-esatorna kiépítése folytán 50,000 ha.-nál nagyobb terület vált termővé.

Éghajlata nagyjából az alföldi éghajlat jellemző vonásait mutatja; a csapadék évi mennyisége 7—800 mm.

Terményei az ásványországból kevés kőszénen és építőköveken kívül alig vannak. Annál gazdagabb a növényország. A vm. termő területe 334,951 ha. A főterményeivel bevetett terület és termésmennyisége 1922. következő volt:

Búza	59,160 hektár	737,205 q.
Ross	21,490	243,720
Arpa	16,701	192,610
Zab	20,396	227,312
Tengeri	44,547	320,265
Burgonya	10,800	527,403
Dohány	354	8,030
Cukorrépa	552	88,189

A szőlőművelés, amely a filloxera pusztításai folytán a vm. homokvidékén (dunaföldvári járás) vett nagy lendületet, jelentékeny. 1922-ben 296,735 hl. bor termett. Legkittünőbb borai Szekszárd vidékén teremnek. Jeles a vm. gyümölcsstermelése is.

Az állattenyésztés igen virágzó a vm.-ben, van 95,492 drb szarvasmarha, 39,267 ló, 168,192 sertés, 108,172 juh. A szarvasmarha-tenyésztés

az erdélyi mellett a piros-tarka hegyi faj; Bonyhád vidéke hazánk állattenyésztési szempontból legfejlettebb vidékeinek egyike; itt keletkezett az újabb időben a szarvasmarhanak *bonyhádi marha* név alatt ismeretes tájfajtája. A lótenyésztés emelésére számos fedeztetési állomás áll fenn. Jelentékeny a vm. selyemtenyésztése és méhészte is; selyemtenyésztéssel 125 községben 3033 család foglalkozik.

Lakosság. Lakóinak száma 1869-ben 220,740, 1890-ben 252,637 és 1920-ban 263,112 volt; egy km²-re 74.2 lakó esik, úgy hogy T. vm. a sírűrben népesített vmegyék közé tartozik. A lakosok közt van 185,974 (70.7%) magyar, 75,243 (28.6%) német és 784 szerb. A nem magyar ajkúak közül 60.1% beszél magyarul. Hitfelekezet szerint van a lakosok közt 187,534 (71.3%) r. k., 36,725 (14.0%) református, 30,710 (11.7%) ág. ev., 858 gör. kel. és 6393 (2.4%) izraelita. Foglalkozásra nézve 1910. ekként oszlott meg a lakosság: őstermelés 76,674, bányászat 318, ipar 16,887, kereskedelem és hitel 3062, közlekedés 2671, közszolgálat és szabad foglalkozások 3031, véderő 661, napszámok részletezés nélkül 2281, házi cselédek 3847, egyéb foglalkozásuk 4423. A lakosság túlnyomó foglalkozása a földművelés, szőlőtermelés és állattenyésztés. Az ipar jelentéktelen, gőzmalmain kívül a tolnai és szekszárdi selyemfonók s a nagymányoki kőszénbánya említendők. A szöves mint háziipar a Sárközben jelentékeny. A kereskedelem sem nagy. A hitelügyeket 23 bank és takarékpénztár és 50 szövetkezet elégíti ki.

Közlekedése egyik főtényezője a Duna, amelyen élénk forgalom van; a vasutak több irányban hasítják a vármegyét, fővonala a MÁV. budapest—gyékenyési vonala, melyhez a dombovár—bátaszéki, bátaszék—szekszárd—sárbogárdi és dombovár—győri és több szárnyvonal csatlakozik; e vonalak hossza 273 km. Van a vármegyének 91 km. állami útja, 554 km. törvényhatósági útja.

Közművelődés. Művelődési állapotai elég kedvezőek; a hat éven felüli népességek 36.7% a tud írni és olvasni és csak 854 tanköteles gyermek nem jár iskolába. A vm.-ben összesen 554 tanintézet van, ú. m. 4 gimnázium (Szekszárdon áll. főgimnázium, Bonyhádon r. k. főgimnázium), 9 polgári iskola, 9 iparos és 1 keresk. inasiskola, 230 elemi, 119 ált. ismétlő, 82 gazd. népiskola, 29 kisdődő, 1 bábaképző. Nevezetes a vármegyei muzeum Szekszárdon.

Közigazgatás. T. vármegye 6 szolgabírói járásra oszlik és van benne 1 r. tan. város, ú. m.:

Járás, város	Ör. felek száma	Lakosság 1920-ban	E b b ő l		Házak száma
			magyar	német	
Dombóvári járás	12	32,303	27,030	5,315	5,100
Dunaföldvári	15	54,485	46,077	8,241	10,178
Központi	15	43,121	29,706	12,858	8,433
Simontornyai	26	39,070	21,342	17,339	7,631
Tamási	20	42,601	40,752	1,632	8,005
Völgységi	33	37,007	7,436	29,259	6,539
Szekszárdi rt. város	1	14,025	13,631	299	2,397
Összesen	122	263,112	185,974	75,243	48,283

A vármegyében van 1 r. tan. város, 85 nagy- és 36 kisközség; a községek általában közép nagyságúak, 2000-nél több lakosa 43-nak van, legnépesebbek: Szekszárd 14,025, Paks 12,036, Duna-földvár 11,733, Tolna 8239 és Bátaszék 7498 lak. A puszták és telepek száma 399. Székhelye *Szekszárd*. Az országgyűlésbe T. vármegye 6 képviselőt küld.

Története. T. vm. földje archeológiailag eléggé feltárt, hogy történelmének fonalát a legkorábbi időkig követhessük. Az óskori ember már kiterjedt telepeket alapított a megye területén, amint ezt számos sírmező és felszínre került lelet tanúsítja. A *lengyeli telep* az, amely a legnépesebbnek látszik, talán legtipikusabbnak is az ország összes óskori sírmezei között. E kezdetleges emberi települések sora jelentékenyen bővül a bronzkorban. Az eddig végzett ásatások eredményei, bár alacsonyabb fokú, de fejlődő és terjedő kultúra térfoglalásáról tesznek tanúságot. Téres várövek és földerődítvények szolgáltak ótalmazójának. *Lengyel, Felsőnyék, Acsa, Kölesd, Tevel, Bátaszék, Kömlőd* és sok más község határában ma is láthatjuk e földváraknak az idő által deformált, de sajátos alakjaikban félre nem ismerhető jellegzetes kúpjait. Az itt lakozó népesség faji eredetéről semmit sem tudunk. Az első ismert nép az 590-ben Kr. e. megjelent kelták, akik mint hódítók a mai Dunántúli fegyverrel vették birtokukba és T. vm. területén több törzsüket telepítik meg. Fejlett községi, sőt városi életet élnek; virágzó mezőgazdasági, állattenyésztési és ipari kultúra és kereskedelmi összeköttetést létesítettek a déli művelt népek országai felé. A mai *Regöly* község határában volt fejedelmi székhelyük és pénzöntő műhelyük. A Kr. u. 8. évben római uralom alá került T. vm. területe. A római kolonizáció erős nyomokat hagyott. Kétféle utak, a Buda (Aquincum)—Eszék (Mursa), a Pécs (Sopianae)—győri (Arrabo), a Pécs (Sopianae)—ószónyi (Bregetium) vonulnak át rajta, nagy és népes katonai állomásokkal: Alisca (Szekszárd), Alta Ripa (T.) Lussonium (Dunakömlőd) Ad Status (Várdomb). A folyók és mocsarak kiszáradtatnak, a szőlőtermelés meghonosul.

A római világbirodalom bukásával meginduló népvándorlások véres harcok színhelyévé tették e területet. 444-ben T. vidékén verték meg először Attila hadai a féltelmes légiókat. A hunn uralom után majd gót, majd gepida, majd avar, Nagy Károly alatt frank uralom alá kerül, míg a IX. sz. végén a honfoglaló Árpád seregének egy részével *Ete* és *Bojta* fejedelmi személyek szállják meg. Ete várának helye *Decs* mellett látható.

Szt. István közigazgatási rendszerében T. vm. mai határaitól csupán némi eltéréssel már e néven szerepel, amelyet legnépesebb városától s bizonyára a vm. székhelyétől is kapott. Királyaink gyakran tartózkodtak itt. I. Mátyás király 1468. főbb időt töltött T. falai között; 1463. országgyűlést is tartott; a szerencsétlen emlékü II. Lajos 1518. Tolnára hívta az ország rendeit. I. Béla 1061. alapította a szekszárdi apátságot, ott is temették el. 1119-ben kapja a Bencés-rend *Dunaföldvárt*. Szt. László a bátaí hegyen, II. Géza *Bátaszéken* (*Öikádor*) alapított apátságot. Királyaik példáját

követték a vmegyei földesurakká lett *Bekach, Moys, Apor* és *Töttös* nemzetségek, akik a *madocsa, abrahámi, apari* és *töttösi* monostorokat alapították. Az Anjouk korában a *Lackfyak* a *simontornyai*, a Tamassiak a *tamassii*, a Marczaliak a *tolnai*, a Zerechenek a *kölesdi*, a Dombaiak a *dombovári*, a Rátold-nemzetség utódai pedig a *paksi* uradalmakat nyerik királyi adományul. A XIV. sz.-ban T. vármegyében 13 vár, 21 város és 540 helység volt.

1490-ben polgárháború színtere a vm. Kölesd és Szabaton községek határában júl. 4. fitkózik meg a trónkövetelő Corvin János hg. Báthory István és Kinizsi Pál seregeivel. A vm. adója 1491-ben 9924 $\frac{1}{2}$ frtot, 1495-ben 10,031 $\frac{1}{2}$ frtot tett ki.

A mohácsi csata után a török hadsereg egy része elárasztotta T. vármegyét, de nemsokára el is hagyta azt. A végleges török hódoltság 1541. szakad a vármegyére, amely a budai pasalik szandzsákja lett. A földesurak vagy elpusztultak a harcok alatt, vagy elhagyták birtokaikat, az itt maradt lakosság pedig folyton csökkent, nagy részét rabságba hurcolták, a gazdaságok elpusztultak. A törökök kivonulása után egész T.- és Baranyamegyéket, Pécs városát és Somogy megye nagyobb részét is ide számítva, összesen 3221 lakos lakta. E számból Szekszárdra 290, Tolnára 160, Ozorára 278 lakos esik.

A török kiűzése után egy új szerzeményi bizottság (neoaquistica commissio) nyomban megkezdi működését s a régi vm.-i földesuri családok közül csak kettő: a királydaróczi Daróczy és br. Száray nemzetségek igattattak be ősi jogon birtokaikba. A többi uradalom, mert régi birtokosaik igazolhatólag nem jelentkeznek, királyi donációk tárgya lett. Hg. Esterházy Pál nádor ekkor kapta az *ozorai, tamási* és *dombovári* uradalmakat. A Vallis grófok nyerik *Tolnát*, Strum-Lyburg gr. *Simontornyát*, Monaszterly és Döry László *Zombát*, gr. Sintzendorf a *hőgyései* uradalmat.

1700 első évtizedében a vm. földje a Rákóczi-felkelés harcainak lesz színhelyévé. Vak Bottyan tábornok *Dunaföldvár* és *Paks* között vezette 1709 nyarán hadműveleteit Heister és Schilling császári generálisok ellen.

Az 1715-iki országos összeírás a vm. területén 12 mezővárost és 33 községet állapít meg 1303 adózó háztartással; az 1720-iki összeírás pedig 12 mezővárost, 1 kuriális községet és 47 úrbéres községet 1467 háztartással. A vm.-i lakosság ez időben kb. 13,000-nyi lélekszámra tehető. Legjelentősebb községek *Szekszárd* 714 úrbéres lakossal, *Decs* 666-tal, *Péncsehely* 567-tel, *Dunaföldvár* 498-cal, *Paks* és *Bátaszék* 462-vel. A neoaquistica commissio működésével egyidejűleg a kormányhatóság nagyobb arányú *települést* indított meg. Eleinte csak a külföld salakja az, mely kalandkereső vágyában vándorol be az üresen maradt földterületekre; később azonban a megbízhatóbb és vagyonos elem — különösen a svábság — mind nagyobb számban népesített be számos községet. Hogy a vándorlásból eredő zavaroakat elháríthassák, 1725. Daróczy Ferenc alispán előterjesztésére a vm. kiadta az úrbéri

viszonyok rendezése és állandósítása ügyében kelt részletes szabályzatát. Nevezetes esemény ez, mert ez az első hivatalos rendelet az országban, amely az úrbéri szolgáltatásokat tételes rendelkezésekkel kívánja szabályozni.

A Mária Terézia-féle úrbéri összeírások 1767. a kolonizáció teljes sikeréről adnak számot. Ezek szerint a vm. adózó népessége 101 községben 100,000 körüli lélekszámot tett; vagyis 47 év alatt 1720. évhez viszonyítva a népesség 800%-kal, a községek száma pedig 41-gyel szaporodott. *Dunaföldvár* lélekszáma már kb. 5700, *Paksé* 4000, *T.-é és Báltaszéké* 3—3000. A vm. jobbágytelkei 4000-re rúgnak. Az adózók szántóföldjei 1720 óta 90,000 holddal, a rétek 32,000 holddal szaporodtak s az állattenyésztés, különösen a bevándorolt svábság lakta vidékeken, jelentős lendületet vett, a dohánytermelést, valamint a selyemhernyótenyésztést is megkezdték.

A József császár által elrendelt és 1787. megjelent népszámlálás még mindig jelentékeny népességszaporulatot mutat fel. A vm. lakosságának lélekszáma 133,304, amely összegben — első ízben — 1440 nemes szerepel (83% népességszaporulat). A szántók terjedelme 107,888 hold, rétek 41,915 hold, szőlő 2978 hold.

Az 1828-iki összeírás szerint a szántók 133,000 holdat tesznek ki, a réteké 52,000 holdat, a szőlők 10,800 holdat (38 év alatt ez utóbbi 300% szaporulatot ért el).

A XIX. sz. további népmozgalmi adatait az alábbi táblázat tünteti fel:

Évszám	Lakosság	Község	Pusztá
1840-ben	197,381	106	86
1850-ben	215,781	113	—
1890-ben	252,098	120	—

Az 1848—49-iki események sem hagyják érintetlenül a vm. területet. Perczel tábornok a T.-i népfelkelés segítségével Roth és Philipovics osztrák tábornokok 8000 főnyi hadát Ozora táján körülkerítve, fegyverletételre kényszerítette.

Irodalom. Horváth Mihály, Magyarország története; Thaly, Dunántúli hadjárata; Bél, Compendium Hungariae geographicum; Tibold, Világtörténeti nevek helynévtára; Fessler, Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen.

Tolna, nagyk. Tolna vm. központi j.-ban, a Duna partján, (1920) 8239 magyar és német lak., vasúti és gőzhajóállomással (utóbbi Domborin), posta- és táviróhivatallal és telefonállomással, selyemgyárral (460 munkás) és nagy lovas laktanyával. A római *Alta Ripa*, már Szent István itt alkotta törvényeit, egykor várfalakkal erősített népes város volt. A mohácsi vést megelőzőleg itt országgyűléseket tartottak s a vést után a reformátusoknak itt virágzó kollégiumuk volt, amely később Kecskemétre költözött át.

Tolnai, 1. *Andor*, 1. *Festetics* 2.

2. *T. F. István*, ref. lelkész, tanár és író, szül. Tolnán 1630., megh. Kolozsvárt 1690. Franekerben orvosdoktorrá avatták, hazatérve lelkész lett Kézdivásárhelyen 1662., majd a kolozsvári ref. kollégium tanára 1666.; később egyszersmind lelkész. Munkái: *Haza békessége avagy egyenes ösvény* (prédikáció Radnóti az udvarnál 1663., 2. kiad. Szécheny 1664, 82 old.); *Igaz keresztyéni*

és apostoli tudományos vallás útjára vezető *karlausz* (Kolozsvár 1679); *Dialectica secundum principia Petri Rami* (tankönyv); *Búcsúztató Boeckay István zempléni főispán felett*. V. ö. *Bod P.*, Magyar Athenás; *Balogh F.*, A magyar protestáns egyház történelmi irodalma (Debreczen 1879).

3. *T.* (családi nevén *Hagymássy*) *Lajos*, költő és regényíró, szül. régi erdélyi nemes családból Györkönyön (Tolna vm.) 1837 jan. 31., megh. Budapesten 1902 márc. 19. Középiskoláit Gyönkön és Nagykőrösön elvégezve, hol Arany János volt tanára és buzdítója, Pesten a ref. papnevelő intézetben kitűnő sikerrel papi képesítést szerzett, de írói sikereivel föltűnve, Török püspök a pesti ref. gimn. számára foglalta le. Erre az időre, a 60-as évek végére esik T. írói működésének első korszaka. Gazdag erű lírai költészete — kedves költői elbeszélések, megható genreképek, benső, közvetlen népdalok, egy pár Arany nyomán járó művészi ballada — s a magyar falusi és kisvárosi életből vett életképei és novellái rövid idő alatt az előkelő írók sorába emeltek s számára a Kisfaludy-Társaság tagságát is megszerezték. 1868-ban Marosvásárhelyre ment lelkésznek s nemcsak művelte az irodalmat, — írta regényeket, elbeszéléseket s egy töredékül maradt nagy eposzt — hanem széleskörű mozgalmat indított meg föllendítésére, szerkesztette az *Erdély* c. szépirodalmi hetilapot, megalakított *Kemény Zsigmond-társaság* név alatt (l. o.) egy szépirodalmi kört s annak közlönyét, a *Figyelőt* szerkesztette. Heves, alkalmazkodni nem tudó természete csakhamar összeütközésbe hozta híveivel s a hosszú éveken át folytatott elkeseredett küzdelem teljesen fölfogatta lelkét. Ez okozta, hogy munkássága mindinkább elhajolt a szatirikus regény felé: olyan költői műfajt keresett, amelyben kiönthette haragvó lelke szenvedélyt s maró gúnnyal állíthatta pellengérré az embereket. Ez akasztotta meg szépen induló tudományos pályáját is. 1879-ben *Tompa Mihály költészete* c. föltűnést keltett értekezésével megszerezte a bölcsészeti doktori oklevelet s még az évben a magyar irodalomtörténet magántanárává habilitálta a budapesti egyetem, írt is egy pár értékes tanulmányt irodalmunk remekéről, régiebb, de főként újabb jeleseiről, az irodalmi élet vezető elemeivel azonban nem kereste a kapcsolatot s barátok helyett ellenségeket szerzett magának. Így, mikor 1884. lemondott lelkészi hivataláról, sokáig nem tudott megfelelő álláshoz jutni s csak 1889. jutott a főváros szolgálatába mint polg. isk., később mint főreáliskolai tanár. Sokféle próbálkozása közül, amelyekkel magának egzisztenciát akart teremteni s az irodalomban új irányt fönni, legnevezetesebb az *Irodalom* c. kritikai lapja (1887). Ennek megszüntése után a Képes Családi Lapokat szerkesztette (1891-től). Munkásságának ebben a korszakában, bár állandóan anyagi bajokkal küzdött és ellenfeleivel veszőlött, rendkívül termékenység jellemzi, nagyszámú elbeszélést s a regények egész sorát írta, többnyire naplapok és szépirodalmi hetilapok számára. Bennük az angolok tanítványa. Az életet festi erős realizmussal, inkább a jellemrajz mélységére, mint a cse-

lekvény érdekességére törekedve s közülük *A falu urai* egészen Zolai színezetű, noha egybékült teljesen független a francia realistától. Legtöbbjét komor pesszimizmus, sokat azonkívül erős szatirikus él, sőt portraitszerűség is jellem. Önállóan megjelent szépirodalmi művei közül nevezetesebbek: *Költemények* (1865); *Beszédek; Életképek; A nyomorék* (regény 1867); *Az urak* (regény); *Az én ismerőseim* (beszélyek 1872); *A somvári Fényes Adám úr* (elb. 1874); *A báróné ténsasszony; A nemes vér* (regények 1882); *Az oszlopbáró* (regény 1884); *A falu urai; A polgármester úr; Daniél pap lesz* (regények 1886); *A jubilénsok; Az új főispán; Eladó birtokok* (regények 1886); *A jókisasszony* (regény ev. n.); *Szegény emberek útja* (regény); *A mai Magyarország* (elbeszélések 1889); *A rongyos* (regény 1890); *Csak egy asszony* (regény); *A mi fajunk* (elbeszélések 1891); *Elbeszélések* (1892); *A paizs* (1894); *A grófné ura* (regény 1897); *A nagy gyárosok* (elbeszélések 1899).

4. *T. Lukács, 1. Nagyharasnyai disputáció.*

5. *T. Simon, kiadó, szül. Nagyváradon 1868.* Budapest 1895. indította meg a *T. Világlapja* képos hetilapot, kezdetben az alsóbb néposztályok számára; ez csakhamar igen nagy elterjedést nyert. Ezzel kapcsolatban számos olcsó regényt adott ki, majd 10 kötetes *Világtörténetet*; továbbá a *Világlexikont*, amely 25 kötetre volt tervezve és 8 kötet jelent meg belőle. 1912-ben megalapította a kiadóhivatalával egyesített nagy nyomdávállalatát.

6. *T. Vilmos, egyetemi tanár, irodalomtörténeti és nyelvészeti író, szül. Pozsonyban 1870 júl. 24.* Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte; itt íll. doktorát avatták. Előbb a pozsonyi ág. ev. liceum, majd a budapesti ág. ev. főgimnázium tanára volt, 1906. az Erzsébet nőiskola tanárának, 1925. egyetemi ny. r. tanárnak nevezték ki a pécsi Erzsébet-egyetemre. 1908-ban a M. Tud. Akadémia tagjává választotta. Mint a Szótárbizottság elnöke az Akadémia Nagy-Szótárának gyűjtő munkálatait vezeti. Számos cikket és tanulmányt írt tudományos folyóiratokba. Önállóan megjelent főbb munkái: *A leoninus* (1892); *Csokonai V. Mihály versetani nézetei* (1899); *Magyarító Szótár* (1900); *A szólásokról* (1910); *Bevezetés az irodalomtudományba* (1922); *Madách Ember Tragédiájának szövegkritikai kiadása* (1923); *Széchenyi Blickje* (1925).

Tolnai lakodalmas, a lakodalmas táncok Tolnamegyében divott variációja. A szokott táncrefrének azzal bővültek, hogy az öregek táncát néha társastánc követte.

Tolnainé Dömjén Rózsa, 1. *Festetics, 2.*

Tolnanémedi, nagyk. Tolna vm. simontornyai j.-ban, (1920) 2004 magyar lak.

Tolnay, 1. *Akos, festő, szül. Budapesten 1861 aug. 10.* Két évig a Mintarajziskolában tanult, 1883. a müncheni akadémiára ment, aztán egy ideig Drezdában és Benzúr mesteriskolájában dolgozott. Főképp életképeket (pl. *A haldokló apáca; A modern Páris; Kolostori élet; Tereferé*) és arcképeket (*Wekerle, gróf Andrássy Gyula, Csillag Teréz, Szőgyény-Marich László* stb.) festett.

2. *T. Kornél (dunaszentgyörgyi), mérnök, államtitkár, a m. kir. államvasutak volt elnöke, T. 3. fia, szül. Gödöllőn 1865.* Tanulmányait Budapesten végezte. 1887—1893-ig Német- és Magyarországon vasútiépítési, Fiumében kikötőépítési gyakorlatot szerzett. 1893—1908-ig magyar állami szolgálatban vasúti és hajózási főfelügyelő-ségi biztos, majd főfelügyelő, azután Budapesten és Debreczenben m. kir. államvasúti tüzeltvezető-helyettes és tüzeltvezető volt. Sokoldalú szak-tudását és nyelvismeretét értékesítette számos nemzetközi vasúti kongresszuson, amelyeken mint a magyar államvasutak képviselője részt vett, így 1895. Londonban, 1905. Washingtonban. 1908-ban kilépett az államszolgálatból és hat évig, mint részvénytársasági igazgató, hazai villamos vállalatok vezetésében és a konstantinápolyi villamos telep építésében és tüzemében vett részt. 1914-ben a kormány meghívására visszatért a magy. államvasutakhoz és mint azok igazgatóságának elnöke a nagy háború végéig kiválóan megfelelő súlyos feladatának. Állását 1918. a forradalom kitörésekor hagyta ta el és azóta főleg ipari vállalatok vezetésében vesz részt.

3. *T. Lajos (dunaszentgyörgyi), a magyar államvasutak első elnökgazdája, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának volt elnöke, szül. Pesten 1837 máj. 31., megh. Budapesten 1918 apr. 21.* Műegyetemi tanulmányait meg kellett szakítania, amikor 1857. besorozták. Részt vett az 1859-iki olasz hadjáratban. Majd tanulmányait befejezve, magánmérnök lett és vasútiépítéssel foglalkozott. 1866-ban a kassa—oderbergi vasút főmérnöke, 1870. a duna—dráva vasút igazgatója, 1871. az országos vasútiépítési igazgatóság vezetője, 1872. pedig a magyar államvasutak elnökgazdája lett. Az államvasút fellendülése az ő igazgatóságának idejére esik. 1886-ban ettől az állásától visszavonult, 1887. pedig szabadalvúipárti programmal a budapesti IX. kerületben képviselővé választották és mandátumát 1896-ig megtartotta. 1910-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsának al-elnökhelyettesévé, 1913. elnökévé nevezték ki, de 1914. állásától megvált. 1910-ben a Magyar Szent Korona Országainak Vasutas Szövetsége elnökévé választotta. Ugyanabban az évben belső titkos tanácsosi méltóságot kapott.

Tolbajtó, amelynek szárnyait sem kifelé, sem befelé nem nyitjuk, hanem oldalvást toljuk; leginkább istállóban, színekben stb. használják.

Tollocan, 1. *Toluca.*

Tolófánk, tejbe főtt lisztnek vajjal, sóval és cukorral ízesített pépszerű keveréke, formába téve, kitalva forró zsírban kistjük. Cukrozva gyümölcszettel élvezik.

Tolóhid, 1. *Mozgatható felszerkezettű hidak.*

Tolóládák, 1. *Lelelencgyű.*

Tolólétra, a tűzoltók által használt oly gépezetes létrák, amelyek a felhatolást közönséges létrával el nem érhető magasabb pontokra lehetővé teszik (1. *Létra*). A kótkerékű T.-k különös alakja az úgynevezett *egyensúlyos T.*, ennél a létraláb-nál alkalmazott ellensúly lehetővé teszi, hogy a mérlegkarszerűen elhelyezett létrát egy ember könnyűszerrel egymaga is feltámaszthassa. Em-lítésre méltók a *torony-T.-k*, amelyek egy a ko-

esin mindenfelé forgatható kúpon nyugszanak, úgy hogy a kocsi fordítása nélkül bármely oldal felé hajlítva felállíthatók. Vannak pneumatikus, villamos, benzinmotoros felállító szerkezettel bíró T.-k is, utóbbiak többnyire automobil kocsiszerkezeten nyugszanak.

Toloman (*Tous-les mois*, нѳѳ.), a Canna-félék keményítőjéből készült queenslandi arrowroot (l. o.).

Tolomei János, l. Olivetánusok.

Toloméce, l. Alakzó és Szerszám.

Tolómozdony. Olyan nagy emelkedésű, rendszerint rövid vasúti pályaszakaszokon, ahol a tehervonatot csak két mozdonnyal (ú. n. előfogattal) lehetne vontatni, a szerelvény végén működő és az utolsó kocsival össze nem kapcsoló T.-t alkalmaznak, amely az emelkedés végén egyszerűen elmarad a vonattól és visszatér honállomására. A m. kir. államvasutakon rendszeresített T.-szakaszok Aszód—Gödöllő, Dorog—Piliscsaba, Ajka—Szentgál, Jutas—Szentgál állomások között vannak. Személy- és gyorsvonatoknál ritkábban rendszeresítettek T.-szolgáltatást. Üzemzavarok esetén, pl. igen kedvezőtlen időjárás mellett, a vonómozdony részleges szolgáltatékptelensége esetén stb., mint kiegészítő intézkedés jöhet szóba a T. alkalmazása.

Tolon, kun főnök, társával *Uzussal* (Uz) együtt 1279; esküvel fogadta Fülöp pápai követ előtt, hogy a kunok egész népe megkeresztelkedik s megtartja a kunok ügyében alkotott 9 cikket.

Tolonc, a rendőri hatóság által illetőségi helyére szállított egyén. Ezt a szállítást T.-olásnak, a T.-ok ideiglenes elhelyezésére szolgáló házat *T.-ház*nak nevezik. A szállítás körüli eljárást rendelet szabályozza.

Toloncház, l. Tolonc.

Tolopád (vasút), l. Feléptmény.

Tolosa, l. fővárosa Guipuzcoa spanyol tartománynak, a Pironeusok egyik völgyében, az Oria és vasút mellett, (1910) 8100 lak., posztoszövés, vasgyárak, papirosgyártás. 1212-ben a keresztények itt döntő győzelmet arattak a mórokon. — 2. T., Toulouse (l. o.) ókori neve.

Tolosz (*Itholosz*), kerekalakú épület alacsony kupolatetével, minőt a görögök sok helyt építettek, így Athénben is a tanácskozó hely (buleuterion) közelében s az athéni tanács tagjai itt étkeztek.

Tolószinpad v. forgószinpad, a szinpadnak olyatén berendezése, amely lehetővé teszi, hogy egyazon darab különböző színhelyeken lejátszódo felvonásainak v. jeleneteinek a díszletzése már az előadás előtt egyszerre előkészíthető legyen. A díszletek a T.-on egy függőleges tengely körül forgatható korongon állanak és színváltozóskor a megfelelő és teljesen kész díszlet a korong egyszerű forgatása útján jut a függöny, illetőleg a nézőtér felé. Különösen a Shakespeare-darabokban, mesejátékok- és operákban előnyös, mert általa a színváltozásokhoz azelőtt szükségeselt szünetek jelentékenyen megrövidíthetők. Nálunk a T.-ot *Kéménydy Jenő* (l. o.), a m. kir. Operaház szcenikai felügyelője tökéletesítette.

Tolova, l. Józseffalva.

Tolsztoj, német származású orosz nemesi család. Őse valami *Dick* nevű német volt, aki a

XV. sz.-ban telepedett le Oroszországban (T. a német *dick* [a. m. vastag] egyszerű orosz fordítása). *Andrejevics Péternek*, a csernigovi vajda fiának része volt abban a palotaforradalomban, mely Nagy Pétert trónra emelte. 1724-ben grófi rangot nyert. II. Péter alatt kegyvesztés lett, rangjától megfosztották és Szoloveck-kolostorban, fogságban meghalt. Erzsébet alatt visszanyerte a család a grófi címet. Egyik dédunokája *Alexandrovics Péter* gróf, szül. 1769., a törökök és lengyelek ellen harcolt, 1799. orosz biztos volt Károly főherceg hadseregénél. Mint a katonai ügyosztály elnöke halt meg Moszkvában 1844. — *Fedor Petrovics* gróf, szobrász és éremkészítő, szül. Szent Péterváron 1783., meghalt u. o. 1873. Eleinte a hajóhadban szolgált. Munkái közül megemlíthetők: a moszkvai Krisztus-templom főbejáratainak rajzai, négy basrelief, tárgyak az Odüsszeából; *Morpheus* szobra; azután illusztrációi Bogdanovics Dusenokájához és emlékérméi az 1812. és 1849-iki hadjáratokhoz. 1828. óta alelnöke és tanára volt a szent-pétervári akadémiának. A család más nevezetesebb tagjai:

1. *T., Alekszej Konsztantinovics* gróf, orosz költő, szül. Szt.-Pétervárott 1817 szept. 5. (aug. 24.), megh. Krasznij Roj birtokán (Csernigov kormányzóságban) 1875 okt. 11. (szept. 28.). Lírai költeményeket, elbeszéléseket, történeti regényeket és drámákat írt. Korának legolvasottabb regénye a *Knáz Serebrjanyj* (S. herceg, 1861) volt. Igen érdekes történeti drámai trilógiája: *Rettenetes Iván* halála (1866), *Ivanovics Fedor cár* (1868) és *Boris cár* (1870). Összes művei 10 kötetben 1907. jelentek meg Szent-Péterváron. Magyarul megjelentek: *Rettenetes Iván cár halála, ford. Nagy Iván* (1910); *Serebrjanyj herceg, ford. Honti Rezső* (1920). V. ö. *Larondelle*, *Le poète A. T.* (Paris 1912).

2. *T., Dimitrij Andrejevics* gróf, orosz államférfi, szül. 1823., megh. Szent-Pétervárott 1889 máj. 7. Előbb a tengerészeti minisztériumban szolgált, 1865. a szent szinódus főprokurátora, 1866. népoktatásügyi miniszter lett. Ez állásban fanatikus híve volt az ortodox vallás terjesztésének és a lengyelek oroszításának. 1882-ben az orosz tudományos akadémia elnökévé nevezte ki a cár, 1883—85. pedig belügyminiszter volt. Műve: *Le catholicisme romain en Russie* (Paris, 1863—64, 2 köt.).

3. *T., Leo Nikolajevics*, gróf, orosz író, szül. Jasznaja Poljanában (a tulai kormányzóságban) 1828 szept. 9. (aug. 28), megh. Asztapovóban 1910 nov. 20. (7). A kazáni egyetem elvégzése után két évet családi birtokán töltött, 1851. tüzérsziszt lett a Kaukázusban. Itt írta meg első művét: *Détstvo* (A gyermekkor, 1852), melynek folytatása *Otröcsztvo* (A flu kora, 1854) és *Junost'* (Az ifjkor, 1857). A krimi hadjáratban részt vett mint tiszt. Hadi élményeit a *Sevastopol'skie razskazy* (Szebasztopol-i elbeszélések, 1855) c. elbeszéléseiben írta le. A hadjárat után Szent-Pétervárra helyezték át, hol Turgenyevvel ismerkedett meg, aki nagy tehetségét felismerve, rávette, hogy kizárólag az irodalomnak éljen. Figyelme az 1812-iki francia befürésre irányult és így jött létre *Vojna i mir* (Háború és béke, 1859) c. nagy

regénye. A hetvenes évek elején pedagógiai kérdésekkel foglalkozott. 1876-ban megjelent Anna Karenina c. regénye. Azután teológiai tanulmányokkal foglalkozott és különösen Szutajev orosz földműves felekezetalapítóval való megismerkedése egészen új fordulatot adott irodalmi tevékenységének és életének. Az öskereszténységre és a népnök egyszerűségére akarja építeni életfelfogását és elveti a modern művelődést, annak világnézetét és életfelfogását. Ispovéd' (Gyónásom, 1881), V čem moja věra (Miben áll vallásom, 1881), V čem scaste (Miben áll a boldogság), Čto dēlat' (Mit tegyünk, 1886) c., Oroszországban csak kéziratban terjesztett munkákban, mint eme nézetek hirdetője lép fel, de úgy ezekben, valamint későbbi munkáiban sem fejt ki határozott világnézetet, mert világnézete tulajdonképp az öskereszténység és a modern felvilágosodás, sőt néha határozottan naturalista gondolkodású ember világnézete közt inog, mint Evangéliumában is (1881), amely munkában az evangéliumok lényegét össze akarja foglalni, valamint az Életről írt munkája, továbbá Isten országa ti bennetek vagyon (1895) c. munkájában, amely élénk előadásban gyakran gúnyral ostromolja a mai kereszténységet és az arra épült államintézményeket. Ezt a vonást, amely összes újabb művein keresztül vonul, mutatja a Kereszténység és hazafiság c. értekezése is (1895). Katonai kötelesség c. munkájában (1896) különösen az orosz katonai életet írja le. T. most már a költészet terén is érvényesítette ezt az öskeresztényi és népies irányt. Nagy feltűnést keltett különösen a Krajcerova sonata (Kreutzer-sonáta, 1890) c. novellája, benne a házasság intézményét támadja meg és a teljes lemondást hirdeti. Írta ezen felül: Vlast' t'my (A sötétség hatalma, 1886) naturalista parasztdrámát és a Plody prosveščeniija (Műveltség gyümölcsei szatirikus (1881) vígjátékot, Iljics Iván halála c. elbeszélést (1887), Az űr és a szolga, továbbá Földbirtokos és munkás c. elbeszélést (1895). Továbbá népies kisebb elbeszéléseket. A szent szinódus 1901 febr. 21. az ortodox bíróggyházból kiközösítette. 1908 szept. 9. nyolcvanadik születése napjának nyilvános megünneplését megtiltották. Halála után jelent meg a Živoj trap (Az élő holttest) c. drámája. Művei 16 kötetben Moszkvában 1911—12. jelentek meg. Az Oroszországból kitiltott művei Angliában jelentek meg 1901-től.

Magyar fordításban következő művei jelentek meg: A Kreutzer-sonáta, ford. Somogyi Ede (Budapest 1895, újabban 1911); Űr és szolga, ford. Ladislanow Dömötör (u. o. 1895); Családi boldogság, ford. Szentkirályi Albert (u. o. 1895); Mi tartja fenn az embereket, ford. Harmath Lujza (u. o. 1895); Iljics Iván halála, ford. Szabó Endre (u. o. 1898) és Trócsányi Zoltán (1919); A házasság regénye, ford. Brankovics György (u. o. 1891) és újabban Nosvai Hugó (u. o. 1903); Dolgozotok, míg mécesetek ki nem alszik, ford. Somogyi Ede (u. o. 1891, u. o. 1900); Szébasztopol, ford. Csözey László (u. o. 1891); Háború és béke, ford. Ambrozovics Dezső (u. o. 1908); Mi a művészet, ford. Hegedűs Pál (1899); Korunk rab-szolgasága (1900); Karenin Anna, ford. Ambrozo-

vics Dezső (1905); Az életről, ford. Nagy Sándor (1911); Az élő holttest, ford. Pásztor Árpád (1911); Hadzsi Murat, Az ördög, ford. Barta Irén (1912); Szergij atya, ford. Trócsányi Zoltán (1917); Két huszár, ford. u. a. (1918); A föltámadás, ford. u. a. (1919); A hamis bankó, ford. Faludi Iván (1920); A két zarándok, ford. Haimann Hugó (1921); Gyerekek a világ dolgairól, ford. Várnai Dániel (1921); Ifjúságom regénye, ford. Trócsányi Zoltán (1922); Levelei, ford. Görög Imre (1922); Kozákok, ford. Kincses István (1922); A sötétség országa, ford. Szabó E. (1923).

Irodalom. Az orosz nyelvű irodalmat összefoglalja Birjukov: Gr. L. N. T., Moszkva 1903 c. műve. V. ő. még: R. Roland, Vie de Tolstoj, Paris 1914; Berneker, T. élete, magyarra ford. Benedek Marcell; Ovsjaniko-Kulikovszky, L. N. T., Szent-Pétervár 1909; Zabel, Russische Literaturbilder, Berlin 1907. Legjobb életrajza Birjukov: N. L. T.

Toltékok. Misztikus ómexikói nép, állítólag tőlük származott a későbbi aztékok művészete, emlékei az anahuaci fensík talányos romjai (Kr. u. V—VIII. sz.) és a chichimecák által a XI. sz. földült Tula. Az újabb kutatások szerint a T. szentvédési és vándorlása csak a holdisten, Quetzalcoatl mítosza, maga a nép mája vagy nahuatla törzs, őshazája az ó. sz. 23° körül volt.

Tolubalzsam (*Balsamum toluatanum*), a *Toluifera balsamum* (Dél-Amerika) meglekésekor kifolyó nedv, a gyógyászat s illatszertipar alkalmazza. L. *Balsamum* és *Myroxylon*.

Toluca (ejtsd: —ka), Mexikó mexikói állam fővárosa, 2680 m. magasan a hóval borított Nevado de T. (4570 m.) kialudt vulkán lábánál, vasút mellett, (1921) 31,023 lak. Szép székesegyháza van. Régebbi neve: *Toloccan*.

Toluidin ($C_6H_4 \cdot CH_3 \cdot NH_2$), *amidotoluol*, az anilin homológja. Három izomérje ismeretes. Anilinhoz hasonlóan az ott használt eljárások szerint állítható elő. A három izomér, azaz a *meta*-, *para*- és *orto*-termék a megfelelő nitrotermékekből redukcióval nyerhető. A *p*-toluidin kristályos test, olv. pontja 45°; a *meta*-toluidin olajos folyadék, forr. pontja 197° s az *ortotoluidin*é 198°. Nagy ipari jelentősége van a T.-nak.

Toluifera L. (szv.) a. m. *Myroxylon* (l. o.)

Toluilénkók (*toluylénkék*), egy indamin, amely *toluilénvörös* készítésénél közbelső terméként áll elő.

Toluilénvörös (*toluylénvörös*), diamidomethylphenezin $C_{12}H_8N_2(NH_2)_2(CH_3)$, organikus festék.

Toluol (*methylbenzol*), $C_6H_5CH_3$. A benzol homológja. Főleg az 50%-os nyers benzolban kerül forgalomba. Tiszta kinyerése frakcionálással nem, csak kémiai tisztítás útján lehetséges. Forr. pontja 110°, fajs. 0.87. Igen fontos kiinduló anyaga a festék-, gyógyszer- és illatszertiparnak.

Toluolaj, a toluolzsamból vízgőzzel lepárolt olaj, melynek fő alkotó részei a fahéjsav és benzoesav étere. Az utóbbi finomabb s így értéke-sebb. Mindkettőt az illatszertiparban használják.

Toluszafarinin, l. *Szafraninok*.

Tolvád (*Tolvadia*), nagyk. Torontál vmegye bánlakai j.-ban, (1910) 1965 román, német szerb és magyar lak. (Tr. R.).

Tolvajbogár, l. *Pinus*.

Tolvajlás, l. *Lopás*.

Tolvajnyelv (*rajhadova, raj* = tolvaj, *hadova* = beszéd), a tolvajok, betörők, zsebtolvajok, hamis kártyások stb. sajátzerű nyelvjárása, mely Magyarországban sokkal székebb körű, mint nyugaton. Legnagyobb részében zsidós németre (az ú. n. *Kochemer Loschen*) vezethető vissza. A T. tanulmányozása különösen a rendőri és büntető hatóságoknak áll érdekében. A magyar T. csak néhány száz szava eredeti. Újabban a T.-en kívül egy másik nyelvjárás is keletkezett nálunk, az ú. n. *csibésznyelv*. Ezt a budapesti ligeti jasszok hozták forgalomba s egyes bohémársaságok negédeskedése révén szinte közkeletűvé vált, úgy hogy főfoglalása ellen már komolyan kikelték.

Irodalom. Avé-Lallemant, *Das deutsche Gaunerthum*, 4 kötet, Leipzig 1858—62; Anton, *Wörterbuch der Gauner- und Diebssprache*, 3. kiad. Berlin 1859; Wagner, *Die Litteratur der Gauner- und Geheimensprachen*, Dresden 1861; Michel, *Étude de philologie comparée sur l'argot et sur les idiomes*, Paris 1856; Toronyai K., A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak egyült való hamis és zavaros beszédek, Pest 1862; Berkes K., A tolvajélet ismertetése, 1888.; Bályi Mihály, A tolvajnyelv, Nyelvőr 1897 máj.; Jenő Sándor és Votó Imre, A magyar tolvajnyelv és szótára, Budapest 1900. Legújában a budapesti állami rendőrség adott ki egy kisebb gyűjteményt. A pesti argot-t összeállította Szomorj Emil, Az Újság 1913 aug. 10. számában.

Tolvajs hágó, a Hargita hegység 975 m. magas hágója, ezen át visz az út Csíkszeredáról (felcsiki medence az Olt völgyében) Székelyudvarhelyre a Nagy-Küküllő völgyébe.

Tolvaj-szigetek, l. *Mariana-szigetek*.

Tolvaj Imre, Jézus-társasági áldozó pap, író, szül. Holicsen 1694 okt. 8., megh. Kékkőn 1775 júl. 11. 1709-ben a Jézus-társaságba lépve, 1728-ig tanult és tanított, majd mint felszentelt pap volt plébános, tanár és igazgató (a bécsi Pazmaneumban is) s kilenc évig Rómában magyar gyónató. Írt vallásos és történelmi tárgyú munkákat latinul, valamint latin nyelvű verseket, legnevezetesebb közöttik a *Laureatum saeculum decimum septimum c. epikus költeménye* (1718), ebben a XVII. sz. magyar hőseit énekl meg.

Tolyítás v. önkiterelés, az úsztatott fa rakodókön való felfogásának egy módja, amelynek alkalmazásánál a fát elterelő gereb és csatorna segítségével rakodóra viszik be, ahol a fa a víz lefolyása után szerteszét visszamarad. L. *Gereb és Úsztatás*.

Tolyptentes (állat), l. *Matakó*.

Tolypirin, l. *Tolypirin*.

Tom (helyesebben *Tomj*), az Ob 843 km. hosszú bal mellékfolyója Tomszk orosz-szibíriai kormányzatában. Ered az Abakani hegységben, Kusznektől lefelé hajózható, partján fekszik Tomszk város.

Tom., a latin *tomus* (a. m. kötet) rövidítése.

Toma István, r. k. pap, író, szül. Sátorajlajhelyen 1881 márc. 14. Előbb jogász volt, majd Esztergomba ment teológiára. 1909—1915. az egyetemi főiskolai Szent Imre-kollégium tanulmányi felügyelője volt, 1915. dunamosi plébános lett. Szerkesztője volt a Sárospataki Ifjúsági Közlönynek s Budapesten az Egyetemi Lapoknak. 1911-ben megalapította az Élet irodalmi és nyomdai részvénytársaságot, amelynek 1915-ig ügyvezető igazgatója volt. Önállóan megjelent művei: *Lombok* (elb. 1899); *A néhez út* (elb. 1911); *A hegyaljai diákok* (regény 1912); *A zenélő óra*

(elb. 1913); *Élet és irodalom* (1914); *Imádkozunk a hadbavonulatért* (1914). Szerkesztette a *Táborei levelek* c. füzetes vállalatot.

Tomacelli, Pietro, l. *Bonifác IX.*

Tomahawk (ejtsd: —hák), az északamerikai indiánusok esatabárdja, amelyet a háború jelvényeként is használtak, ha egyik törzs a másiknak küldte, azzal háborút ízent neki; a T.-ot eltemetni a m. a békét megkötni.

Tomaj-nemzettség, őse *Thomuzoba* (l. o.). Oklevelekben 1216. tűnik föl, midőn egyik tagját, *Tibát*, Győri Csépan nádor halálával vádolták s azért összes birtokait át kellett engednie testvéreinek, *Pálnak*. Csakhamar hűtlenségbe esett egy más tagja, *Dénes* nádor is, II. András híres államférfia, kit IV. Béla 1237. javaitól megfosztott. *Dénes* nádor fia *Dénes* elkobzott javának egy részét 1257—97. visszazerezte s újjakkal is gyarapította; így 1280 aug. 10. nyerte vissza Losonczot s ott letelepedett fia *Tamá*s lett a losonczy *Bánffy*ák őse, E nemzetsegből vált ki az *Abády*-, losonczy *Bánffy*-, losonczy *Losonczy*- (kihalt 1552.) és *Szentimrey*-család. A T.-nemzettség ősi monostora, Tomajmonostora (a mai Tomaj-pusztá, Kunhegyestől E.-ra, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében) utóbb a Losonczyaknak jutott.

Tomál, a szomali hamiták között elszórtan élő, feltűnően gyenge testű hegyi nép.

Tomán (*Tomand, Tomond*), a perzsa aranyrészegysége = 10 Kran a 2 Panabat a 10 Shahi. Eredetileg 3:3048 g. színaranytartalma volt. Az újabb T.-érmek 1878 óta a 10 frankossal egyenlő súlyúak és finomságúak.

Tomand, rizsmérték Mókákban = 84.9 kg.

Tomány (*Tomaia*), kisk. Szatmár vm. nagybányai j.-ban, (1910) 914 román lak. (Tr. R.)

Tomaschek, 1. (*Tomaczek*), *Johann Wenzel*, cseh orgonaművész, szül. Skutsban 1774 ápr. 17., megh. Prágában 1850 ápr. 3. Számos vokálműve és egy operája (Szerafin) maradt fenn, írt összhangzattant is.

2. *T. Wilhelm*, osztrák geográfus és nyelvész, szül. Olmützben 1841 máj. 26., megh. Bécsben 1901 szept. 9. Bécsben gimnáziumi tanár volt. 1877-ben a gráci, 1885-ben a bécsi egyetem tanára lett. Földrajztörténelmi munkái többnyire a bécsi akadémia értekezései között jelentek meg. Önálló műve: *Die Goten in Taurien* (Bécs 1881).

Tomaševac, község Varasd vmegye klanjei j.-ban, (1910) 1517 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Tomašić Miklós, horvát bán, szül. Zágrábban 1864 jan. 13., megh. Brescerovácon 1918 máj. 29. Jogi tanulmányait Zágrábban, Budapesten és Bécsben végezte. 1890-ben a horvát-szlavon minisztériumban lett titkár, 1892. kinevezték zágrábi egyetemi tanárnak, ugyanez évben horvát országgyűlési, 1896. egyszerűsággal magyar orsz. képviselő lett. 1903 jún.-ban horvát-szlavon miniszter lett, de már nov.-ben lemondott és azonnal tanulmányainak élt 1910-ig, amikor horvát-szlavon-dalmátországi bánná nevezték ki, 1912. e tisztségéről is lemondott. Történelmi munkája: *Fundamenta juris publici regni Croatiae. I. Vestigia pactorum a Croatis cum rege Colomano conventorum*.

Tomasini, Luigi, olasz hegedűművész, szül. Pesarában 1741., megh. Eszterházán 1808. ápr. 25. Haydn alatt az Esterházy hercegek hangversenymestere volt. Számos kamarazeneműve maradt fenn.

Tomasov (Tomaszov), 1. *vörös* Lengyelország lodzi vajdaságában, a Pilica folyó és a Sztotvini—Osztrovec vasút mellett, (1920) 21,000 lak. Nevezetes fonó-szövőipara. A világháborúban 1914 dec.-ben németek szállták meg s az 1915 máj.-i offenzívában fontos szerepet vitt. — 2. *T., járási székhely* Lublin lengyel vajdaságban, (1920) 6224 lakossal. A világháború elején, 1914 aug.-ban és szept. 7. József Ferdinánd főherceg seregosztálya erős harcot vívott itt a túlnyomó orosz sereggel. 1915 jún. 28. a szövetséges seregek ismét elfoglalták.

Tomasovác, község, l. *Tamászlaka*.

Tombak, az a rézink-ötvény, melynek cinktartalma a 18%-ot nem haladja meg. Színe aranyárga. Ebből az ötvényből a XVII. sz.-ban Sziámból sok műipari tárgyat hoztak Európába *lambaga* néven. A T.-ot *vörös ötvénynek* is nevezik s géprészek meg szobrok üntésére használják.

Tombigbee river (éjtsd: tombigbi rívr), 700 km. hosszú folyó Mississippi és Alabama észak-amerikai államokban. Mobile fölött 72 km.-nyire egyesül az Alabama folyóval, Aberdeenig hajózható, *Mobile river* néven a Mobile-öbölbe (Mexikói-öböl egy része) ömlik.

Tombola (olasz), néptínpeken és mulatságokon szokásos nyereményjáték. A játékosok T.-jegyeket vásárolnak, amelyeken három sorban öt-öt szám szerepel, ezek az 1—90-ig terjedő számsorból vannak válogatva. A szerencsekerék-ből kihúzott számok a T.-jegyeken 1—1 sorban ambo, terno, quaterno és quintero szerint csoportosulnak. Akik ezt legkorábban elérik, nyereményekben részesülnek. A legnagyobb nyereményt (a T.-t) az kapja, akinek T.-jegyén levő mind a 15 számot kihúzták. A T. szó eredeti jelentése *bukfenc*. A játékot a sorszámoknak a szerencsekerékben való bukfenczéséről nevezték el.

Tombolatorna. Sakkversenyeken kedvelt játék; két-két sakkozó játszik egymással s a győztesek nyereményjegyet húznak egy urnából, melynek ellenében tombolatárgyat kapnak.

Tombuktu, város, l. *Timbuktu*.

Tomcsány (Tomcsányi), kisk. Turóc vmegye turóczenzmártoni j.-ban, (1910) 86 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tomcsányi (tomcsányi), 1. *Ádám*, természet- és szül. Kamánfalun (Nyitra vm.) 1755. dec. 4., megh. Pesten 1831. júl. 24. 1801-ben a pesti egyetemen tanár. 1802-ben a jenai mineralógiai társulat tiszteletbeli tagjának választotta. Művei: Tentamen publicum ex physica stb. (Pest 1801—1808); Dissertatio de theoria phaenomenorum electricitatis galvanianae (Buda 1809); Propositiones ex universa physica et oeconomia rurali stb. (Pest 1810); Tentamen publicum ex physica et oeconomia rurali stb. (u. o. 1811—1812). Leghíresebb munkáját *Kitaibel Pállal* írta: Dissertatio de Terrae motu Mórensianae 1810 (Buda 1804). Egyetemi előadásait 1810. Oszterhuber József

adta ki. V. ö. Hazai s Külföldi Tudósítások (1831. II. 8.); *Ballagi Aladár*, T. Ádám (Vasárnapi Ujság 1875. évf.).

2. *T. Gusztáv*, erdész, szül. Osván (Abaúj vm.) 1852., megh. Máramarosszigeten 1911. Az erdészeti akadémiát Selmecezbányán végezte. Az ungvári uradalomban töltött gyakorlati szolgálat után 1877—1881. tanársegéd Selmecezbányán. Újabb rövid külső szolgálat után, amelyet külföldi tanulmányút előzött meg, 1883—1890. a földművelésügyi minisztériumban teljesített szolgálatot. 1901-ben a máramarosi erdőgazgatóság főnöke lett, melynek elhanyagolt erdő- és havasgazdaságát rendbe hozta. 1910-ben miniszteri tanácsossá nevezték ki. Légfűtésre berendezett magpergetőt és makk-telelőkunyhót szerkesztett. Irodalmi műve: *Az erdei faesemények nevelése* (1889).

3. *T. Gyula*, erdész, szül. Osván (Abaúj vm.) 1844. Az erdészeti akadémiát Selmecezbányán végezte. 1866—67-ben a Károlyi grófi család főzéri (Abaúj vm.) uradalmában, majd a közalapítványi erdőgazdaságban szolgált több helyen, 1882—91. Zsarnócán erdőmester volt, ahol 1890. az erdőgazdaság terén szerzett érdemei elismeréséül a főerdőmesteri címet kapta, 1891—1905-ig a besztarcebányai m. k. erdőgazgatóság élén állott, 1905. a földművelésügyi minisztérium kincstári erdészeti főosztálya élére került, mint miniszteri tanácsos. 1911-ben vonult nyugalomba. Irodalmi műve: *A garamenti kincstári erdőkben alkalmazott szállítási rendszer ismertetése* (Besztarcebánya 1895).

4. *T. Lajos*, kat. áldozópap és író, szül. Pusztakovácsiban (Somogy vm.) 1846. dec. 13. 1863-ban a Jézus-társaságba lépett; több éven át tanár volt Kalocsán, 1893. a budapesti rendház tagja lett. Irodalmilag főleg az egyházi jog, történelem és művelődéstörténelem terén működik. Önállóan megjelent művei: *Quomodo Vergilius Imitatus sit Theocritum* (Kalocsa 1884); *A művelt Európa tudósainak háromszázados tévedése* (u. o. 1886); *Az ember akaratának szabadsága* (1890); *Horánszky Nándor és az Egyesült-Államok iskolái* (Budapest 1902, álnéven); *Attki kereskedelme történelmi és jogi szempontból* (Kalocsa 1906); *A házasság érdekében legújabbban kiadott római rendelet* (Budapest 1909). Megírta *Piret-Bihalm Huberta* (1910), id. gr. Zichy Jánosné (1910), gr. Zichy Aladárné (1910), Wenckheim Frigyes gr. (1912) és gr. Zichy Nándorné-Zichy Livia (1914) életrajzát.

5. *T. Mór*, jogtudós, szül. Temesvárott 1878. márc. 21. Egyetemi tanulmányainak elvégzése és az ügyvédi oklevél megszerzése után hosszabb ideig külföldi tanulmányúton volt, majd a budapesti m. kir. kincstári jogügyi igazgatóság szolgálatába lépett, később a pénzügyminisztériumban teljesített szolgálatot. 1906-ban a budapesti egyetemen a magyar közgazgatási jogból magántanárként habilitáltak. 1917—18-ban Turóc vármegye főispánja. 1917-ben cs. és kir. kamarási méltóságot kapott, 1922-ben a budapesti egyetemen a közjog és közigazgatási jog nyilvános rendes tanára lett. Főbb munkái: *A vagyoni felelősség elve a közigazgatásban* (Budapest 1905); *Önkormányzat és decentralizáció*

(u. o. 1911); *Magánjogi elemek a közigazgatási jogban* (u. o. 1912); *A közigazgatási jogviszony* (u. o. 1912); *Jogerő a közigazgatási jogban* (u. o. 1916); *A közjog és magánjog határa* (u. o. 1921); *A magyar közigazgatási jog alaptézisei* (u. o. 1925).

6. T. Vilmos Pál, ny. igazságügyminiszter, egyetemi magántanár, közjogi író, szül. Budapest 1880 febr. 8. A budapesti egyetemen sub auspiciis regis doktorrá avatván, Berlinben, Párisban, majd Londonban és az északamerikai Egyesült-Államokban folytatott tanulmányokat. 1904-ben bírósági szolgálatba lépett, majd 1906. miniszteri fogalmazó, 1915. miniszteri tanácsos lett. Ugyanabban az évben a külügyminisztériumba került. 1912. a budapesti egyetemen a politika magántanára. Az 1920. nemzetgyűlési választások alkalmával a vásárosnaményi választókertület egyhangúlag képviselővé választotta. 1920. júl. 19-től 1922. jún. 19-ig igazságügyminiszter volt. Ez idő alatt egyideig a belügyi tárca vezetésével is meg volt bízva. Nevéhez fűződik a kir. ítélobírák és a kir. ügyészek státusáról szóló 1920. XX. t.-c. megalkotása, valamint az alkotmányosság helyreállítása után szükségessé vált sok igazságügyi reform megvalósítása, a vagyon, az erkölcsiség és a személyiség hatályosabb büntetőjogi védelméről (1920. XXVI.), az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről (1921. III.), a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről (1921. XXIX.), a hazaárulók felelősségéről szóló 1915. XVIII. t.-c. kiegészítéséről (1921. XLIII.), a szerzői jogról (1921. LIV.), a berni szerzőjogi unióba belépésről (1922. XIII.) szóló, valamint több kisebb törvénycikk megalkotása. Nevezetesebb közjogi, ill. politikai munkái: *A mentelmi jogról* (Budapest 1903); *A parlamentek költségvetési joga* (u. o. 1908); *A szociológia viszonya a politikai tudományokhoz* (különnyomat a Concha-émlékkönyvből, u. o. 1912).

Tomek, Václav Vladivoj, cseh történétíró, szül. Königrätzben 1818 máj. 31., megh. Prágában 1905 jún. 12. Prágában egyetemi tanár volt. 1890-ben a Pro litteris et artibus érdemjelvénnyel tüntették ki. Főbb művei: *Dějepis města Prahy* (Prága város története 1901-ig, 12 köt.); megírta cseh nyelven a prágai egyetem történetét (1849); *Csehország történetét* (1865); *Ziska életrajzát* (1882), amelyeket németre is lefordítottak.

Tommaso (éjsz. tomeljozo), város Ciudad-Real spanyol tartományban, a Mancha síkságon, (1920) 21,413 lak.

Tomentum, l. Moholy.

Tomesd (Tomesti), kisk. Hunyad vm. körös-bányai j.-ban, (1910) 389 román lak. (Tr. R.)

Tomí, ókori város, l. Constanța.

Tomics, Jása, szerb hírlapíró, szül. Verseczen 1856., megh. Belgrádban 1922 okt. havában. Bécsben végzvény egyetemi tanulmányait, Újvidékre került s a szerb nemzeti pártnak radikális csoportjához csatlakozott. 1885-ben átvette apósa, Miletics Szvetozár lapjának a Zásztávanak szerkesztését s a radikálisok vezetője lett. A párt egy más csoportja azonban új lapot tett közzé, melyévé, a Branikot s ennek szerkesztőjét, Dimitrijevic Misát T. 1890 jan.-ban, mikor a párt-

küzdelmek és személyeskedések a legszenvedélyesebb fokra emelkedtek, az újvidéki pályaudvaron leszúrta, amiért fogságbüntetést szenvedett. 1900 körül került vissza Újvidékre, de aktív politikai szerepet nem játszott többé. A balkáni háborúban haditudósító volt a szerb seregnél s főtjegyzeiseit két kötetben bocsátotta közre Újvidéken 1913. Irodalmi munkái közül jelentesebbek a hazai szerbek életéből vett szociális tárgyú tanulmányai és hasonló tárgyú nagyobb elbeszélései.

Tomin, arany- és ezüststűly a régebbi spanyol. Amerikában, kb. $\frac{1}{2}$ g. értékben.

Tomka István (folkusfalvi és tomkaházi), zongoraművész, szül. Bucsanon 1855 jan. 17., megh. Budapest 1923 dec. 16. 1879-ben külföldön tett nagyszerű hangversenykörútja után a Nemzeti Zenede tanára, 1901. igazgatója lett.

Tomka-Szászky János, történétíró és geográfus, szül. Folkusfalván (Turóc vm.) 1700., megh. 1762 aug. 26. Tanulmányait Jenában végezte, azután hazájában működött mint pap és tanár, előbb Győrben, majd (1732 óta) Pozsonyban, ahol az evangélikus gimnáziumon *Bél Mátyás* oldalán nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. 1734 óta Magyarország történetét is tanította, ami akkor merész újítás volt. Magyar önképző-kört is alapított. Munkái közül említendők: *Hodegus in Prisci rhetoris Attilam* (Pozsony 1745); *Liber de ritu explorandae veritatis per iudicium ferri candentis stb.* (u. o. 1740); *Introductio in Orbis hodierni Geographicam* (u. o. 1740, *Bél Mátyás* előszavával); *Conspectus introductionis in notitiam regni Hungariae geographicam, historicam stb.* (u. o. 1759); *Introductio in Geographicam Hungariae stb.* (1781); *Commentatio de Comitibus Hungariae*. Hagyatékában találták a *Liber de originibus Hunnorum et Avarorum* c. munkát.

Tommaso (éjsz. — mazo'o), **Niccolò**, olasz nyelvész és író (családjának eredeti neve *Tommasich*), szül. a dalmátországi Sebenicóban 1802 okt. 9., megh. Firenzében 1874 máj. 1. A pádovai egyetemen jogot végzett, miközben másolással és hírlapi cikkek írásával tengette életét. Firenzében Viussenxvel, a kiadóval, nagy barátságra lépve, előbb ennek Antológiája számára dolgozott, majd biztatására elkészítette a szinonimák nagy szótárát (*Dizionario dei Sinonimi* 1830). Azután Párisba megy, kiadja a venecoi francia követei jelentéseit olaszul és franciául és egy regényt *Fede e Bellezza* címen, majd Korszikába megy, hogy a Viousseux Archivio storico-ja számára összegyűjtse Pasquale Paoli leveleit. Itt a korszikai népdalok költik le figyelmét; ezeket szorgalmasan gyűjtögeti és *Canti popolari corsici* címen 1841-ben Veneziában közrebocsátja. Irodalmi működésében az osztrák cenzúrával is összeütközésbe kerül; kiutasítják Velencéből és Lombardiából, de a császár amnesztiát ad neki és így 1839. visszatér Velencébe. Itt érik szorgalmas munkásság közben a negyvennyolcas események. 1848 jan. 19. elfogják. A börtönből a márciusi forradalomban a nép szabadítja ki; az ideiglenes kormányznak ő a közoktatásügyi minisztere. Midőn Velence, a magyar szabadságharc leverése után ismét osztrák uralom alá kerül, T. Korfuba menekül. Itt

él betegen, félig megvakulva. Korfuban írja *Moglie madre, továbbá Rome et le monde* című művét francia nyelven. 1854-ben Torinóba költözik. Itt írja, épp úgy, mint a mi Szarvas Gáborunk, feleségének diktálva, élete nagy munkáját: az ötkötetes *Dizionario della Lingua Italiana* c. örökbecsű művét. Kéziratai apáca-leányának adományából a firenzei Biblioteca Nazionaleban vannak. Nincs a költői vagy prózai műveknek, az etikai vagy filológiai kérdéseknek oly neme, melyekkel ne foglalkozott volna. Kritikáiban azonban néha nagyon elnéző volt gyengékkal és nagyon szigorú érdemesekkel szemben. Szótárirói érdemeit *Guasti* és *Camerini* méltatták (Profil letterari, 515. l., Firenze, Barbera 1870). Settignano-ban, Velenőben és Sebenicóban szobra áll. V. ö. *Michelli*, *Saggio critico su N. T.* (az Ateneo Veneto IX. évf. I. köt. 1885); *Guasti*, *Commemorazione* (Firenze, 1874; 1896).

Tommasina *Katalin*, l. *Morosini*.

Tommasini Mutius, *Josef*, trieszti botanikus, szül. Triesztben 1794 jún. 4., megh. u. o. 1879 dec. 31. Laibachban (Hladniktól) tanult. 1827 őszén asszisztornak Triesztbe került s ettől kezdve Isztria, Krajna és Friaul flórája ismeretének nagy lendületet adott. 1839-ben a trieszti magisztrátus elnöke és polgármester, 1850—60. podesta. Triesztben természetrajzi muzeumot alapított s gyűjteményét s vagyonának nagy részét ennek s a Società adriatica di scienze-nek hagyta. Nagyobb munkája: *Der Berg Slavnik* (Halle 1839); *Die Flora des südlichsten Theiles von Istrien* (Österreichische botanische Zeitschrift, 1873); *Cenni storici e fisiologici sulla selvicoltura dell' agro Triestino* (Trieszt 1876); *Sulla vegetazione dell' isola di Veglia* (u. o. 1876). V. ö. *Borbás*, T. életrajza (Természettudományi Közlöny 1880).

Tommaso da Modena, tkp. *T. Barasini*, festő, szül. Modenában 1325 körül, megh. u. o. 1379. IV. Károly német császár és cseh király meghívására 1350 táján a csehországi Karlstein várában és 1352—58-ig Trevisóban mint tábla- és freskófestő működött. Plasztikai érzéke, kikerekített formái s egyes típusai a bolognai iskolából származtathatók, míg ő maga rendkívüli hatást gyakorolt a XIV. sz.-i csehországi festészetre. Legszébb művét, egy Karlstein számára készült triptichont a bécsi áll. képtár őrzi.

Tommy (ang.), a *Thomas*, *Tom* rövidítése, népies elnevezése az angol katonának.

Tomnatec (*Tomnatec*), kisk. Hunyad vm. körösényi j.-ban, (1910) 1060 román lak. (Tr. R.)

Tomolo, régebbi olasz gabonamérték. Nápolyban 2 quarté à 6 misure à 4 quartarole = 55.54 l. Messinában = 21.5 l. Palermóban = 17.36 l.

Tomolygó (állat), a nagy Kárókatona (*Phalacrocorax carbo* L.) népies neve.

Tomolykó (állat), a fejes domolykó (*Squalius cephalus* L.) népies neve.

Tomor, kisk. Abaúj-Torna vm. szikszói j.-ban, (1920) 507 magyar lak.

Tomori, l. *Anasztás*, irodalompartoló és író, szül. Dunaföldvárt 1824 máj. 1., megh. Budapesten 1894 okt. 8. Pesten mérnöki tanfolyamot végzett s 1854. Nagykőrösre hítták meg tanárnak a matematikai tanszékre. Az akkor ott működő

fényes nevű tanártársaságnak egyik legszeretettebb tagja volt. Hamburgban elhunyt nagybátyja után gazdag örökséghez jutván, alig egy év múlva elhagyta a tanári pályát; azonban a nagy vagyont hazafias áldozatokra, különösen az irodalom anyagi emelésére használta fel. Legjelentékenyebb adománya az volt, mellyel lehetővé tette a magyar Shakespeare megjelenését; fedezte a kiadás, a tiszteletdíj költségeit s a fordítók számára meghozatta a legjelesebb angol kommentárokat, végül az egész kiadást a Kisfaludy-Társaságnak ajánlódta. Maga írt mennyiségtant és egy irodalmi *Emlékkönyvet* (1852) adott ki. A Magy. Tud. Akadémia 1858. megválasztotta levelező tagjának.

2. *T. Jenő*, író, szül. Hódmezővásárhelyen 1872 jún. 13. Munkatársa volt több fővárosi napilapnak, majd szerkesztő vidéken, huzamosabb ideig élt Genfben, s Ausztráliát kivéve, bejárta az egész világot. Irodalmi tanulmányokkal foglalkozva, írt társadalmi regényeket, elbeszéléseket, verseket. Kecskeméten hosszú éveken át szerkesztette a *Függetlenség* c. lapot. A Petőfi-Társaság tagja. Petőfit szerb nyelvre fordította. 1920—22-ig nemzetgyűlési képviselő volt. Önállóan megjelent művei: *Mese egy szomorú asszonyról* (elb., 1899); *Havasi történet* (elb., 1902); *Miria* (verses tragédia, 1902); *Szárhegyi galambok* (elb., 1905); *Egy család tragédiája* (regény, 1908); *Adrienne* (költemények, 1911); *A fehér asszony* (reg., 1924); *A két Zágon* (reg., 1924).

3. *T. Pál*, érsek és hadvezér, szül. ismeretlen helyen 1475 táján, megh. 1526 aug. 29. Katonai pályáját Bornemisza János oldalán kezdte s fontos katonai és politikai küldetéseket végzett; így 1503. aszázszokat, 1506. a székelyeket csendesítette le s Dózsa György felkelésének leverésében is élénk része volt. 1519-ben a nádorválasztáskor a kir. palotát megvédte a nemesek ellen; a király mégsem neki adta a vránai perjeliséget, mire Újlakon 1520. belépett a Szent Ferencrendiek közé s a kolostor magányát az 1521 évi háború idején sem hagyta el, bár a kalocsai érsekséggel s az egyik főkapitánysággal (vezérséggel) kínálták meg. Az érsekséget csak VI. Adorján pápa egyenes parancsára (1523 febr. 4.) fogadta el. Elhagyta tehát a kolostort, de mint érsek és mostantól fogva az ország alsó részeinek főkapitánya is szerzetesi ruhában járt. 1523 aug. 12. a Szerémségben már meg is vert egy török hadat, de a végvárak szomorú helyzete miatt elkedvetlenedve, mindkét méltóságát odahagyni készült; Szulejmán újabb hadjáratának híreire mégis megtartotta, sőt kénytelenségből a fővezérséget is elfogadta; azonban Mohácsnál 1526 aug. 29. a csatával együtt életét is elveszítette. V. ö. *Fraknói*, Tomori Pál élete (Századok, 1881).

Tompa, l. nagyk. Bács-Bodrog vm. bácsalmási j.-ban, (1920) 6354 lak. Új község, amely Szabadka megmaradt határában alakult a trianoni békeszerződés után.

2. *T. (Tampa)*, kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1910) 226 román és magyar lak. (Tr. R.)

Tompa Mihály, költő, szül. Rimaszombatban (Gömör) 1817 szept. 28., megh. Hanván (Gömör)

1868 júl. 30. Atyja, szintén Mihály, nemes származású iparos (eszmadia) volt s a borsodvármegyei Igriciből költözött Rimaszombatba. A szegényes sorsú szülőknek első gyermeke Mihály volt. Anyját korán elvesztvén, nagyszülei vették magukhoz Igricibe. T. ott töltötte gyermekéveit; e változatos tájon és színmagyar nép közt oltódott lelkebe a természet szépségei iránt való rendkívüli fogékonyság és a magyar néplelek szeretete és ismerete. Itt járta az elemi iskolát s tanítója Bihari György fölismerve benne a szép tehetséget, a községben lakó Szentimrey földesúri családnak pártfogásába ajánlotta, s ennek segítségével T. a sárospataki kollégiumba kerülhetett. A tanuló-pálya nagy nélkülözések közt folyt, de mindig jeles sikerrel. Egy ízben, részint anyagi szükségéből, részint egyik tanárának méltatlan bánásmódja miatt, elhagyta Patakot s elment a ref. kollégiumokba akkor divott szokás szerint falusi preceptorásra. Sárbogárdon (Fejér vm.) töltött egy évet, de visszavágyott és visszatért a kollégiumba, ahol rendre látogatta a bölcsészeti tanfolyam után a szintén két-két éves jogi és teológiai tanfolyamot is, hogy akár világi, akár egyházi pályára mehessen. A pataki diákelet és néhány ismeretsége a környék úri társaságából egyaránt táplálta kedélyét is, szellemét is, így szerelme Bösözmenyi Katalin iránt, barátsága Szemere Miklóssal, Kazinczy Gáborral, Bónisné Csebi Pogány Karolinával. T. műzsája csakhamar megszólt, lírai költeményeket, románcokat írt, eleintén még az Athenaeum költőinek módorában, majd regéket is, némileg már a maga hangján. Formailag gondos, tartalmilag nemes költeményei nevét hamar jóhangzásúvá tették, pedig tehetségének sokkal sajátosabb alkotásai voltak népregéi, amelyeket ugyan később adott ki, de már a kollégiumban megírt. A közönség szívesen fogadta mind az új tárgykört, mind az új sajátosságokkal fellépő költőt. E gyűjtemény *Népregek, népmondák* címmel 1846. jelent meg. 1844 nyarán felbeszakította tanulmányait s egy évig Péchy Tamás, a későbbi miniszter és házelnök nevelője volt Eperjesen. Ott lépett baráti viszonyba Kerényi Friggyessel, a fiatal lírikussal s ismerkedett meg a pár év alatt országos hírvé emelkedett Petőfivel személyesen, kit már 1844. költői levéllel keresett föl a bártfai fűdőről. Találkozásuk emlékét őrzi hármuk költői versenye az erdei lakról. 1845-ben Pestre ment, hogy népregéi nyomására felügyeljen, írőkkel ismeretséget kössön s ügyvédi vizsgálatra készüljön. Járt az egyetem jogi előadásaira, még többet íróbarátai közé; egy ideig súlyos betegen fektült (vérhányás miatt) a Rókus-kórházban s későbbi hipochondriája már ekkor kerülgetni kezdte a különben erős testű és jó kedélyű fiatal férfit; a kórházban írta több szép verse közt a *Télen-nyáron* kezdetű ismert népdalát. Verseit a szerkesztők szívesen látták s ő egyik tagja volt a «tizék» társaságának. Még 1846. írta s az év végén beküldte *Szuhay Mátyás* c. költői elbeszélését a Kisfaludy-Társaság amaz emlékezetes pályázatára, melyen 1847 elején a pályadíjat Arany János Toldija nyerte el. Szuhay ekkor dícséretben és külön jutalomban részesült s ez év folyamán a Kisfaludy-Társaság Pályaművei közt megjelent. Aranynak

e diadalával egyszerre kiegészült az ifjú nagy költők háromsága (Petőfi, T., Arany). T.-t a Kisfaludy-Társaság 1847 elején tagjává választotta, székét még ez évben elfoglalta a *Vámosújfalusi jegyző* c. költői elbeszéléssel. Ugyanez évben adta ki vegyes költeményeinek első, már válogatott gyűjteményét, *T. Mihály versei* címmel (Pest 1847).

1847 tavaszán Beje gömörmegei község ref. gyülekezete meghívta lelkipásztorául, 1849 elején a keleméri jövedelmezőbb lelkészségre hívták meg, ahol elfoglalván állását, máj. 1. nőül vette Soldos Emiliát, egy nemesi ház leányát, akivel holtáig legpéldásabb szeretetben élt. A szabadságharc bukása lelke mélyén megrendítette a mély érzésű T.-t. Melankóliára hajló lelke jobban tudott hangot adni a bánatnak, a sajnó fájdalomnak, mint a harci mámoroknak s ekkor, az önkényuralom éveiben bontakozott ki hazafias költészete a maga erejében és hatásában. Ekkor írta megrendítő hazafias költeményeit (*A golyáéhoz, Pusztán*) és híros allegoriákat, melyekben a maga képekben gondolkozó, szimbolizáló, szemlélkedő módja szerint szólt a nemzethez, kifejezve gyászát, erőt, bizalmat, reményt csepegtetve lelkébe. E burkolt jelentésű költemények, leginkább kéziratban, országszerte elterjedtek (*A madár fiaihoz* stb.) s míg a hatalom emberei kevésbé köthettek beléjük, az igaz magyar szív megérezte vonatkozásukat. Rövid hallgatás után nyilvánosan is fellépett a Hölgyfutárban és a Szilágyi Sándortól szerkesztett Pesti Rőpvekben, Forradalmi Emléklapokban stb., de nem sokára fájta neki a hang, kerülni kezdte a lírát s inkább menekült a valóságtól távolabb, a regék világába. A népregék is indította erre s egy újabb ösvényre lépett, a szimbolikus költészetnek ama terére, mely az általános emberi érzéseket és lelki állapotokat a növényvilág egyes példányaival jelképezi: virágregéket írt, melyek legolvasottabb művei voltak. Írt a mellett regéket is, a régi népregék folytatásaképp. 1852-ben Kelemerről *Hanvára* hívták meg. Névtelenül feladták *A golyáéhoz* című és egyéb hazafias versei miatt; házkutatást tartottak nála, irományait lefoglalták (egy résztöket sohasem kapta vissza), magát pedig a kassai haditörvényszék elé idézték 1852 júl., hol 6 hétig zaklatták s végül a nélkül, hogy ügyét elintézték volna, hazabocsátották. A következő év elején, jan. 31. ismét beidézték s ezúttal nyolc hétig tartották ott, míg apr. 3. végleg fölmentették. Betegágyban hagyott neje és családja miatt ekkor kiállott rettegés nyoma örökre megmaradt lelkében. Néhány megelégedett év következett; 1855 nyarán Arany János családotul egy hónapot töltött nála, majd az erdélyi útján, különösen a gr. Mikó Imre házában élvezett szívbeli ünneplés örvendeztette meg, de 1857-ben, második, már 5 évet élt fiának halála gyógyíthatatlan sebet ütött lelkén. Érzésvilága mindezzel mélyült s T. költészete egyre tartalmasabbá, nemesebbé, szívhez szólóbbá vált, a képzelet és érzés szövetsége, a hazafi- és az egyéni érzés egysége, a gondolat és forma összehatása ekkor vált szellemében a legteljesebbé. Dalai, ódái, allegoriái az ember érzésvilágának a melankólia alaphangulatán belül egész gazdag

változatát nyújtották; a fájdalom, a lemondás, a remény, a hazafias, a családi érzések, a természet-érzés, az elmúlás tragikumja a legmélyebb hatással nyilatkoztak meg lantján. Kasziné emlékezetére írt költeménye, mellyel az akadémia pályadíját nyerte el 1859., az 50-es évek végének hangulatát épp oly megkapóan kifejezi, mint régebbi költeményei az elnyomtatás panaszát. Az Akadémia 1858 dec. 15. levelező tagjává választotta. Ezalatt testi betegsége egyre jobban erőt vett rajta. Az utolsó télen írt leveleiben sorra elbúcsúzott barátaitól. Az Akadémia 1868 márc.-ban egyhangúlag az ő költeményeit koszorúzta meg nagy jutalmával. Ez volt utolsó öröme. Életében jelentek meg a felsoroltakon kívül a következő munkái: *Regék, beszédek* (Miskolc 1852); *Virágregék* (Pest 1854, 1856 és 1868. is); *Verseinek* második kötete (u. o. 1854). Majd összegyűjtött *Versei* (6 köt., u. o. 1858—63); *Legújabb költeményei* (u. o. 1867). Három gyászbeszédet kívül megjelentek tőle: *Egyházi beszédek* (3 füzet, Miskolc 1859—67) és egy vallásos könyv: *Olajág* (elmékedések, fohások, imák hölgyek számára olvasós-és imakönyvül, Pest 1867), a protestáns nők kedvelt imádságos könyve. Halála után két évvel jelentek meg: *T. Mihály összegyűjtött költeményei*, kiadták barátai, Arany János, Gyulai Pál, Lévy József és Szász Károly (6 kötet, u. o. 1870). Újabb teljes kiadásuk 1884. jelent meg 4 nagy kötetben, Lévy József gondjái alatt. Szobrot állítottak neki Sárospatakon (1896) és Rimaszombatban (1902, Holló Barnabás műve), Hanván pedig monumentális obeliszket emeltek sírjára.

T. nevezetesebb költőink egyike, kit a közzéle-mény Petőfi és Arany János méltó társánál tekintett. A magyar nemzeti költészetnek népies alap-ból kifejtésében velők együtt és párhuzamosan működött s erőre nézve legjobban megközelítette őket ez irány többi követői közt. Előbb lépett fel náluk, lassabban fejlődött, de mindvégig emelkedett. Első sorban lírai költő volt, még elbeszéléseiben is örömet enged az alanyiságnak, a drámában és szépprózában nem tett jelentékeny kísérletet. Így szűkebb körben maradt, de e körben a műformának és hangnak nagy változatos-ságával dolgozott. A népies elem nála mint anyag is, mint forma is nagy szerepet játszik, de nem oly határozott irány a nála, mint Petőfinél vagy Aranynál s korántsem próbálja a költői stílus nemzeti elemeit oly öntudatos művészettel kiképezni, mint Arany. Mindazáltal egész érzése világában és eszmekörében sokkal változatosabb és magyárosabb, mint Vörösmarty kortársai, akiknek iskolájából hamar kibontakozott. Van igaz és mély érzése és erős képzelete, amelyhez egyre erősülő formaérzés járult. Legkedvesebb motívumai az általános emberi érzések, a természet, a vallás, a család, a barátság, a haza, a sors, a mult hatása az emberi kedélyre; mindezekben az uralkodó hang, melyre sokszor vidám humorából is mindig visszatér, a melabú; képzelete tele van a természet eleven szemléletével, legszívesebben az elmúlás képei körül időzik s az emberi dolgoknál a néphagyományok körül, amelyek szintén a multról beszélnek. Vallásos érzése, mely sok-szor bibliai hangon szól hozzánk, természetszere-

tete és hazafias érzése tették a legerősebb hatást a közönségre s az ezeken végigrezgő mély elegikus hang. A növényi, állati élet s a hegyi táj költészetét egy magyar költő sem magyarázta érzőbb lélekkel nála. Híresek voltak reflexiói és leírásai, többek közt síri képei. Regéi és népregéi közt aránylag kevés a kiváló alkotás (*A jávorfáról, Arvalányhajrórt*), de számos kitünő balladája és költői elbeszélése van; kiválnak humoros elbeszélései és genreképei, az általános emberi érzések sajátos kifejezésével s a magyar népszellem rajzával alapította meg kedveltségét, de legnagyobb költői hivatását az 50-es években teljesítette, mikor az elnyomott nemzet hangulatát lírikusaink közt ő fejezte ki leghívebben. A betegségében egyre bízmatlanabbá váló költő kevéssel halála előtt irodalmi hagyatékát letette a jászóvári prémontrei konventben azzal a kikötéssel, hogy halála után 50 év elteltével bontsák föl. A bontás a Magyar Tud. Akadémia képviselője előtt ünnepélyesen 1918 máj. 21. ment végbe, de a hagyaték semmi nevezetesen sem tartalmazott.

Műveinek új kritikai kiadásából az első kötet 1914-ben jelent meg a Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtár c. vállalatában (az 1840—47. írt költemények, időrendben, jegyzetekkel, rövid életrajzzal) Kéký Lajos gondjai alatt. Ebben fel van sorolva az előző kiadások. Életrajzai közt legfontosabb a két utolsó, u. m. Kéký Lajos pályanyertes műve, a Kisfaludy-Társaság Költők és Írók c. sorozatában (1912) és a Váczy Jánosé az Akadémia könyvkiadóvállalatában (1913). (A régebbi életrajzok, valamint a méltatások az 1914. kiadásban.) Méltatások és bírálatok: Erdélyi János (Pályák és pálmák), Gyulai Pál (Krit. dolgozatok), Arany János (Hátrah. prózai dolg.), Zilahy K., Toldy F., Beöthy Zs., Lévy József (Emlékbeszéd, Kisfaludy-Társaság évl. IV.), Szász Károly (Akad. emlékbeszéd), u. a. a Beöthy-féle Képes irodalomtörténetben, Tolnai Lajos (Budapest 1878), Lévy: T. M.-ról (M. Könyvtár 443. sz.), Négyesy László, T. szelleme (Budapesti Szemle, 149. köt.), u. a., T. (Budapesti Szemle 1917), u. a., Tompa, Lévy, Gyulai a Kisfaludy-Társaság M. Klasszikusok c. kiadásában 1920., Schöppfin Aladár (Nyugat 1917). Álnevei közt legismertebb: Rém Elek (Kelemör község neve fordítva.)

Tompaarcúak (*Heteropygi*, állat), a Csontos-halak rendjébe tartozó halcsalád, amely a Fogasponty-félékkel a legközelebbi rokonságban áll. Legismertebb faja a *vak barlangi hal* (*Amblyopsis spelaeus* DeKay). Az újabb rendszerezők a T. családját már nem szerepeltetik rendszertükben, mert az ide tartozó fajokat részben a Fogasponty-félékhez (*Cyprinodontidae*) sorozták, a visszamaradtakat pedig *Barlangi halak* vagy *Vak halak* (*Amblyopsidae*) néven foglalták egybe. L. *Amblyopsis* és *Vakhalak*.

Tompa farkú papagályok (állat), I. *Papagályok*. Tompaháza (*Tämpähäza*), kisk. Aiso-Fehér vm. nagyenyedi j.-ban, (1910) 931 román és magyar lak. (Tr. R.)

Tompaság, tomputtság a. m. *stupor* (l. o.).

Tompító, l. *Hangtompítás* és *Hangtompító*.

Tompör, laikusok által hibásan csipónok is nevezett domborodás kívül, a combok tövén; a T.-ok

közt legszélesebb a medence. T. (trochanter major et minor), az anatómiában a combcsonton kiálló dudorodások; a nagy T. a csípőtől kiejebb a bőrön át kitapintható és több izom tapadására való, míg a kis T. a combcsonton belül valamivel kisebb van s hozzá a medencéből le- és kijövő csípő-horpaszizom tapad.

Tom Pouce, l. Babszem Jankó.

Tompulat. Orvosi kifejezés a tompa kopogtatósi hangot adó területek megjelölésére. Vannak normális és beteges T.-ok. Megkülönböztetünk abszolút és relatív T.-ot, aszerint, hogy a kopogtatósi hang teljesen tompa-e avagy csak a szokott-nál tompultabb. A nem kifejezett T.-ot «tompultának is mondjuk. L. *Kopogtatás.*

Tomszk. 1. Nyugat-szibíriai kormányzóság a felső Ob vidékén; területe 411,868 km², (1920) 1.086,271 lak. A kormányzóság a forradalom előtt kétszerakkora volt, 862,530 km² területtel, de 1921. a szovjetkormány a hegyvidékből új, az Altaj-kormányzóságot alakította, ezenkívül a kormányzóság területéből egyes részeket az omszki és nikolajevi kormányzóságokhoz csatolt át. T. lakói oroszok, osztyákok, számojédek, tatárok. Területén más gabonafélékkel együtt megterem a búza is; az állattenyésztés fejlett. Bányáiban arany, ezüst, réz, ólom, vas ércet termelnek, kőszén is fordul elő. Van kohászata is.

2. T., a kormányzóság székhelye 69 m. magasban a tenger színe fölött, a Tom folyó magas partján, szárnnyal köti össze a szibíriai vasúttal. Számos temploma, három fakultású egyeteme, papnevelője, sok középiskola van, természet-tudományi múzeuma, orvos- és természetvizsgáló társasága, zeneegyesülete, könyvtára, színháza Szibíria egyik legkultúraltabb városává teszik. Ipara főleg szappant, koscsikat, vasokat állít elő. 1604-ben alapították az oroszok a várost s 1910. 109.000 lakosa, 1920. csak 89,887.

Tomus (lat.) a. m. kötet.

Tom (ejtsd: tón), 1. A tonna angol neve = 20 angol mázsza (hundredweight) à 112 angol font = 1016 kg. Északamerikában = 2000 font. — 2. Ton hajóürmérték = 40 angol köbláb = 1132 m³.

Tonale, hágó Tiroi és Brescia olasz tartomány határán az Ortler és Adamello hegyesopartok közt 1884 m. magasban, műút vezet át rajta a Val di Soleből a Val Camonicába. 1799., 1809., 1848. és 1866-ban itt heves harcok folytak a tiroliak és franciák, ill. tiroliak és olaszok közt; a hágó 1915—18. a világháborúban is véres harcok színhelye volt. Az összeomlás után 1918 nov. 3. az olaszok megszállták.

Tonalit, l. Diorit.

Tonalitás, az akkordok sajátos jellegzetessége, amelyet akkor nyerne, ha egy főhangzatra, a tonikára vonatkoztatjuk őket. A T. fogalmát Rameau definiálta először, a T. szót Pétis alkalmazta legelőbb. A régi zeneelméletben T. alatt valamely skála (dur- v. moll-skála) hangjainak pontos betartását értették, egy zenemű v. egy dallam keretében; a T. betartása tehát ellenkezője volt a kitérésnek, a hangnem elhagyásának, a *modulációnak*. Az újabb zeneelmélet a T.-t az akkordok funkciójának tanával hozza kapcsolatba, vizsgálván, hogy azok logikusan vonatkoztatathatók-e a

hangnem tonikájára. V. ö. *Riemann, Geschichte der Musiktheorie* (Leipzig 1898.)

Tonbridge (*Tunbridge*), város Kent angol countyban, (1921) 15,929 lak., jelentős kereskedelemmel.

Tonca-féle fém, 5 rész rézből, 4 rész nikoból, 1 rész ónból, 1 rész ólomból, 1 rész cinkből, 1 rész vasból és 1 rész antimonból készül; nehezen olvadó ezüstszínű ötvény.

Tondeur (ejtsd: tonđer), *Alexander*, német szobrász, szül. Berlinben 1829 júl. 17., megh. u. o. 1905 júl. 21. A berlini akadémián és Bläsernél tanult. Része volt a német császárság alatt kínálgató nagy feladatokból: ő fejezte be III. Frigyes Vilmos kölni emlékszobrát, amelyre Blücher és Bülow szobrai készíttette, tőle valók I. Vilmos császár emléksobrai Putlitzban és Dessauban, Otfried Müller márványszobra a berlini Altes Museum előcsarnokában, stb.

Tondzs (*Íbba, Isszu, Tondj*), a Bahr-el-Ghazal mintegy 540 km. hosszú mellékfolyója Kelet-Szudánban.

Tonelada, régebbi súly és ürmérték Spanyolországban, a spanyol Amerikában és Portugáliában. Spanyolországban = 920 kg., Portugáliában és Braziliában = 793.2 kg. Az új T. (T. metrica) = 1000 kg. Mint folyadékmérték = 1079 l., Líz-szabonban 870.58 l.

Tonga-föld (*Amatonga-föld*, helyesebben *Tongo-föld*), a Brit-Zuluföld legészakibb része Dél-Afrika K.-i részében, Zuluföld, Szvaziföld, a portugál birtokok és az Indiai-óceán közt, 3320 km² területtel. Lakói zulukafferok. 1897 óta Natal egyik vidéke s a búr felkelés leverése óta a Dél-afrikai Unióhoz tartozik.

Tonganövény, l. Epipremnum.

Tonga-szigetek (*Barátság-szigetek*), Polinéziához tartozó s angol fenhatóság alatt álló sziget-csoport a Nagy-óceánban a Szamoa- és Fidzsi-szigetek közt. Mintegy 150 kisebb és 32 nagyobb szigetből áll, összesen 997 km² területtel és (1911) 23,011 tonga, 346 csendes-óceáni és 380 európai lak. A T.-et három csoportra szokták osztani, ezek: a D.-i vagyis *Tonga-csoport*, amelyben a legnagyobb és legtermékenyebb a *Tonga-tabu*, vagyis szent Tonga (422 km²) és az Eua (171 km²); a középső vagyis *Hapai- vagy Haabai-csoport*, amely csupa apró zátonyokból és szigetkékből áll, összesen 68 km² területtel, végül az E.-i vagyis *Vavau-csoport*, amelyben a legnagyobb a Vavau (145 km² területtel) és a Fanna lai v. Amargura sziget. A T. földje termékeny; buja növényzet takarja őket; legfontosabb rajtuk a kókuszpálma. Emlős állatokban ellenben szegények. Folyóvizük alig van, ivóvizet is csak a tavakban és kutakban találhatni. Az éghajlat enyhe és egészséges. Fő termékei: a jamgyökér, banána, kenyérfa, cukornád, édes burgonya, dohány, kukorica, pamut, narancs, citrom stb. A T. lakói a legszebb polinéziai törzshöz tartoznak; nagyok, erősek és világos bőrszínűek. (Egy tongai nő színes képét l. az *Ausztráliai népfajok* mellékletén.) Jelenleg keresztények (wesleyanusok); főfoglalkozásuk a földművelés és hajózás. A T.-re az 1886. évi kereskedelmi szerződés értelmében Németország tartott igényt. 1899-ben azonban Németország erről

a jogáról Anglia javára lemondott s ez utóbbi protektorátusát rája 1900. kiterjesztette. V. ö. *Martin*, *Mariner's Tonga* (London 1908).

Tonga-tabu, l. *Tonga-szigetek*.

Tongking, l. *Tonking*.

Tongres (ejtsd: toŋgr) vagy *Tongern*, az ugyanly nevű járás székhelye Limbourg belga tartományban, (1910) 10,382 lak., ásványvízforrással; bór- és agyagiparral.

Tonhal (*Thynnus thynnus* L., állat), a Makréla-félék (*Scombridae*) családjába tartozó halfaj. Teste nagy, megnyúlt s farka erősen vékonyodó. Két hátúszója van, melyek igen közel állanak egymáshoz; álsúszóinak száma 6—10 között változik. Melle nagy pikkelyekből álló páncéllal vértézett. Rendesen 2—3 m. hosszúra és 150—300 kg. nehézségre nő meg, de kivételesen állítólag lehetnek 4 m. hosszú és 600 kg. nehéz példányai is. Háta feketés-kék, mellpáncélján fehéres-kék; oldalain és hasán sűrű, fehér foltokkal és szalagokkal tarkázott; hát- és alfelúszói hússzínűek; álsúszói kénsárgák, feketén szögettek. A Földközi-tengert lakja; É.-ra felhúzódik Angliáig s megvan a Fekete-tengerben is. A nagyobb mélységekben tartózkodik. Ívás idején a partokhoz közeledik s itt határozott irányban ezrével vándorol. Ápr.-ban jelenik meg és jún.-ban ívik; fiataljai már okt.-ig 1 kg. nehézségre nőnek. Halakat, csigákat és kagylókat eszik. A régi korban nagyban halászták, főleg a Gibraltari- és Helleszönti szorosokban; jelenleg főleg az olasz partokon űzik nagyban a halászatát. Vonuló útjaikon nagy hálókkal zárják körül s így ezeket fogják egy hálóbúzára. Húsa igen különböző s ennek alapján osztályozzák. Májából csukamájolajat, bőréből és csontjaiból olajat főznek. Rokonai: a *bonito* (*Thynnus pelamys* L.) és a *germon* (*Th. alalunga* Riss.), *L. Bonito* és *Germon*.

Tonica az orvostanban, l. *Erősítő szerek*. — A zeneelméletben, l. *Tonika*.

Tonic Solfá Association, angol énektanítói módszert terjesztő egyesület, amelynek célja, hogy elemi iskolákban a mai hangjegyek helyett a szolmizáció (l. o.) szótagjait használja fel. A T. módszere hasonló a zenediktálásnál használt Natorp-féle számjegyrendszerhez és a Németországban alkalmazott Krause-féle avándorhangjegyek-rendszerhez. *Curwen* angol lelkész fejlesztette e rendszert Glover Erzsébet metódusából. Gyakorlati zenészeknek e módszerekről nincs kedvező véleményük, mert fölösleges a mai kitűnő hangjegyírásunkat kétes szurrogátumokkal helyettesíteni.

Tonika (ol. *tonica*), régen a hangnem alaphangja; a mai zeneelmélet T.-nak a hangor első fokára épített hármashangzatot mondja, pl. C-dúr T.-ja: c-e-g.

Tonit, robbantóanyag, lőgyapot s báriumnitrát elegye.

Tonkabab, *tonkakámfor* (növény), l. *Dipteryx* és *Kumarin*.

Tonkafa v. *kumarunafa* (növény), a. m. *Dipteryx* Schreb. (l. o.).

Tonkháza, kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 214 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.).

Tonkin, l. *Tonking*.

Tonking (*Tongking*, franc. *Tonkin*), a francia Indokína gyarmat egyrésze Hátsó-Indiában. Területe 119,750 km², 6,118,000 lak. Alacons partvidéke É.-on apró szigetekkel van szegélyezve (ezek közül Hongain szenttelepek vannak). Csaknem egész területét erdős hegyiségek borítják, a Phusan hegységben 2769 m.-ig emelkednek. Síkság a Szong-hoi folyó deltavidéke, 14—15,000 km². Fő folyója a Szong-hoi vagy Vörös folyó, Jün-nanból jő, fölveszi a Fekete folyót s azután deltáján számtalan ágra oszolva a T.-öbölbe ömlik. A hegyiségek alapközete mindenütt pala-, devon- és karbonkori mész, triász bomokkó; negyedkori rétegek csak a Szong-hoi deltáján találhatók. Ettől É.-ra kiterjedt szenttelepek találhatók. Bányásznak még sőt is, a nemes fémek, vas, réz, higany bányászata csak kezdetleges. Növényzete DNY.-on az indiaival, EK.-en a kínai-val rokon, hasznos fákban gazdag erdeiben igen sok az elefánt, tigris, rinocerosz, bivaly, antilop, majom, halgazdag folyóiban kis krokodilusok is élnek. Éghajlata a monzún váltakozása szerint két periódusra oszlik; Ha-noi közepes hőmérséklete 24.2°, esője főként máj.-tól szept.-ig hull, gyakran zivatarok kíséretében. Lakossága a deltán s felfelé annamita, kínai s egyes vad hegyi törzsekből áll: muong, tho, man, thai, moi stb. Az annamiták vallása az ósók kultusza, sok benszülött tért a katolikus vallásra (kb. 400,000). Benszülött iskola csaknem minden faluban van. Újabbban a francia kormány is állít új iskolákat. Főként rizst termelnek, évente 2.5 millió tonnát, azonkívül kukoricát, cukornádat, batátát, jamot, tárót, teát, gyapotot, mákot, utóbbi időkben kísérletként foglalkoztak a kávé, kakao s európai gabonafélék termelésével. Gyümölcsöt és fűszernövényeket is termelnek. Állattenyésztésük fő állata a bivaly. Teherhordásra a zebut használják, sertést és kacsát még Honkongba is exportálnak, selyemtermelésük is tekintélyes. T. ipara csekély, fonó-, szövő-, pamutfonó-, cukor-, papíros-, olaj-, lakkgyárral, mészégetővel, tégláégetővel és ércöntővel vannak, különösen buddhista szobrokat készítenek. Ha-noi a T.-i tudományos élet központja, híres könyvtomtatással. Fő kereskedelmi kikötője Hai-fong. Pénz- és mértékrendszer ép olyan, mint Annamban, de számi és kínai pénz és mértékek is vannak forgalomban. A Szong-hoin a hajózás nehéz, alsó részét folyton feltölti s ezért a mellette levő gátakat is állandóan emelni kell. Hai-fong és Lao-kai közt 1905 dec. vasút nyílt meg, ami különösen Jün-nannal való kereskedelmére van igen nagy befolyással. Vasútja van még Ha-noi-Lang-szon, Nam-dink-Bink közt. Telegráf-hálózata 5000 km. hosszú, Hué és Hongkong felé tengeralatti kábel vezet tőle. Fővárosában, Ha-noiban székelt 1902 óta Indokína főkormányzója. **Története:** A kokinkinai francia kormányzótól kiküldött Garnier sorhajóhadnagy 1873. elfoglalta Ha-noit, de ugyanazon év dec. 31. fekete zászlós kalózok megölték őt. Tü-dtő annamita császárral való megegyezés alapján 1874. a franciák kitűrtették az elfoglalt helyeket, miután biztosítékot nyertek, hogy szabad kereskedelmet és missziós tevékenységet folytathatnak. Mivel kínai kalózok zavarták állandóan a kereskedel-

met, 1888-ban a franciák Riviéret küldték T.-ba, de ezt Ha-noiban a fekete zászlósok megölték. Annammal kötött 1883 aug. 25.-i egyezményük alapján a franciák erre megszállták T.-ot s emiatt Kínával harcra is keveredtek, 1885 márc. 28. vereséget is szenvedtek, de végül Kína 1885 ápr. 4. kivonult az országból és a franciák a fekete zászló uralmát megsemmisítették. 1888-ban egyesítették Kokinkina, Kambodzsa és Annam országokkal Indokína gyarmattá.

Irodalom. Boisset, A travers le Tonkin pendant la Guerre 1892; Chaillé-Bert, La colonisation de l'Indo-Chine 1892; Denjoy, Indo-Chine française 1894; Destellan, Annam et Tonkin, 1892; Mesny, Tonking, London 1884; Norman, Tonkin, 1884; Imbert, Le Tonkin industriel et commercial, 1885; Rousset de Porcère, L'expédition du Tonkin 1894; Lanessan, La colonisation française en Indo-Chine, 1895; Carte du Delta du Tonkin (1: 300,000); A. Cunningham, The French in Tonkin and South China, London 1902; Kunz, Die Feldzüge der Franzosen in Tonking 1883—1885, Berlin 1902; Rouyer, Histoire militaire et politique de l'Annam et du T. depuis 1799, u. o. 1906.

Tonna, súlymérték = 1000 kg. Ugyanennyi a hajó-T. is nálunk és a kontinens összes államainban. Angliában: 1. *Ton* alatt.

Tonnabáb (állat), 1. *Báb*.

Tonnage (ang., (ejtsd: tonnedzs) a. m. valamely ország kereskedelmi tengeri hajóinak összesített hordképessége; szűkebb értelemben is használatos.

Tonnakilométer, 1. *Vasúti egységek*.

Tonnapénz, oly illeték, amelyet tengeri hajók a legtöbb tengeri kikötőben fizetni tartoznak.

Tonnartalom, 1. *Hajókőbőzés*.

Tonneau (ejtsd: tonno), 1. régebbi francia bormérték átlagban 900 l. értékben. — 2. Franciaországban ma a tonna (l. o.) neve.

Tonnelata, olasz súlymérték a. m. tonna = 1000 kg.

Tonogén (Richter) a. m. adrenalin (l. o.).

Tonográf (gör.), Curtis szerkesztette készülék, amely a szemnek észrevehetővé teszi az éneknek a hang tisztaságára vonatkozó fogyatkozásait. Lényegében derékszögűleg meghajlított hallócső, amely a végein kiszélesedik. Az egyik vízszintesen elhelyezendő nyílást egyenletesen kifeszített kaucsukhártya zárja el, míg a másikba beleékelnek. Ha a hártyt valami könnyű porral behintik s a másik nyílás előtt bizonyos magasságú hangot szólatatnak meg, a por részecskéi a Chladni-féle hangábrákhoz hasonló rajzot mutatnak. Ugyanez az ábra keletkezik, ha egy másik egyén ugyanazt a hangot éneklé bele a csőbe, de az ábra élessége a hang tisztaságától függ. Más hang más ábrát hoz létre. Az ábrák könnyen fotografálhatók és tiszta hangoktól eredő ábrákkal összehasonlíthatók. — T.-nak v. *tonométernek* neveznek más készüléket is, amely a vér nyomásának mérésére való.

Tonometria (gör.), oldatok gőzfeszültségének mérése.

Tenoplast (növ.), 1. *Vacuola*.

Tenotaxis, 1. *Oszmotaxis*.

Tonotropizmus, 1. *Oszmotropizmus*.

Tonsilla (lat.), 1. *Mandula*.

Tonsillitis (*antiaditis*, lat.), a torokmandulák gyuladása, melyhez néha a garatmandula gyuladása (adenoiditis) is járul. Részletesen 1. *Mandulagyuladás*.

Tonsillotomia (gör.-lat.), sebészeti műtét, mellyel a megnagyobbodott mandulákat eltávolítják. A műtétet gombosvégű késsel vagy külön e célra szerkesztett műszerrel (gyűrűkéssel) végézik, legtöbbször gyermekben, de elég gyakran felnőtteken is. Heveny gyuladások alatt vagy után nem szabad végezni.

Tonsura, 1. *Tonzura*.

Tontina, 1. *Biztosítás*.

Tonus (gör.-lat.), az izmoknak és idegeknek állandó izgalmi állapota, amelynek a szervezet háztartásában nagy szerepe van. A bolygó idegnek (nervus vagus) a szív működését állandóan bizonyos mértékben korlátozó hatását pl. ezez ideg T.-ának nevezik. T. az izmokban, 1. *Izomtonus*.

T. a növény sajátos ingereltségű állapota v. feszültsége, amely meghatározza a növénynek reagálási módját valamely általános ingerrel szemben.

Tonzillitisz, 1. *Tonsillitis*.

Tonzura (lat., *pilis* is, *hajnyírat*, *hajkorona*), a kat. egyházban az egyházi rendhez tartozóknál a hajnak a fej hátsó részén való kerek lenyírása vagy kibéretválása. Ez a kisebb egyházi rendek (1. *Egyházi rend*) feladását szokta megelőzni. Nem külön rend, hanem a papi rendbe való felvételnek bevezetésétől szolgál és a világi hiúságról való lemondásnak jelvénye. L. *Privilegium*.

Tonzus, folyó, 1. *Tundzsa*.

Tooke (ejtsd: tuk), 1. *Thomas*, angol nemzetgazdasági író, szül. Szent-Pétervárott 1774., megh. Spring Gardenben 1858 febr. 26. A szabadkereskedelmi rendszer védelmében írta híres munkáját: *Merchant's petition in favour of free trade* (1820). Egyéb munkái: *History of prices* (London 1838—57, 6 köt.), 5. és 6. köt. *Newmarch* kidolgozásában; németül *Ashertöl*, Dresden 1858—59, 2 köt.); *Inquiry into the currency principle* (1844); *On the bank charter act of 1844* (1855).

2. *T. Horne* (ejtsd: tuk horn), *John*, angol író, szül. Londonban 1736 jún. 25., megh. Wimbledonban 1822 márc. 18. Pap volt. Első műve a *Letters of Junius* szerzőségét visszautasítja. A parlamentnek is tagja volt egy ideig. Főműve az *Epea pteroenta*, or the diversions of purley (London 1786).

Toona Roem. (növ.), a Meliaceae-család génusza 7—8 fajjal Ázsia tropikus részén. Többnyire magas fák, szép fájuk tartós, felhasználják. A jávai *T. febrifuga* Roem. kerge láz elleni szer.

Toowoomba (ejtsd: tuvumba), város Queensland angol-ausztráliai gyarmatban, 90 km.-nyire Brisbane-től, vasút mellett, (1921) 24,200 lak., malmokkal, szappan- és börgyártással; örültekházával. Közéleben Harlastonban született Gregory ausztráliai híres utazó.

Topana (növ.), 1. *Bunium*.

Topánfalva (*Câmpeni*), kisk. Torda-Aranyos vm. T.-i j.-ban, az Aranyos völgyében, (1910) 2967 román lak. Közéleben van a Szkerisórai jégbarlang és a vidrai vízesés. T. vidékén a *mócol* laknak. (Tr. R.)

Topaszentkirály (*Topa-Sâncraiu*), kisk. Kolozs vm. hídalmási j.-ban, (1910) 852 román lak. (Tr. R.)

Tópatak (*Kolpachy*), kisközség Hont vármegye korponai járásában, (1910) 658 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Topáz (ász., képét l. a *Drágakövek* cikkhez csatolt színes képmellékleten), fluor- és hidroxil-tartalmú alumíniumortosilikát $Al_2(F,OH)_2SiO_4$. Oszloplos termetű változatos rombos kristályok, nagy földpátszerű egyének (ú. n. *pirofizalit*, Finbo, Svédország). A véglap szerint kitűnően hasad. Keménysége 8, tehát drágakőnek alkalmas. Víziszta vagy színezett, főképp borsárga, jácintpiros, zöld; napfényen megfakul; üvegfényű, átlátszó; gyakran folyadékzárványokat tartalmaz. Főképp az ónkőrtartalmú gránitokban (*Greisen*) és a gnájszban terem. Ehrenfriedensdorf, Altenberg, Geyer és Penig Szászországban; Schlaggenwald, Csehország; Cairngorm, Skócia; Cornwall; Finbo, Svédország; Miask és Alabaska az Uralban, Aduntsilon és az Uralga folyó Transbaikáliában (több dmnyi kristályok); Stocoham, Maine, San Luis Potosi, Mexikó; Villarica, Brazília; Mughla, Kiszázia; Schneckenstein, Szászország. A *Iurmalin-szirt* töredékeit T. és kvarc ragasztja össze; Tasmániában a Mt. Bischoff kvarcporfirja el van topázosodva. Harmadkori riolitok üregeiben: Colorado és Utah. Másodlagos lelőhelyen folyóknak a törmelékében és homokjában: Brazília, Ceylon; a Sanarka (Orenburg) aranyosóiban, Japán. A T. kővelőszzerű anyaggá alakul át. A borsárga T. melegítve rózsaszínű lesz (*égetett T.*), a *piknit* sugaras-rostos T., Altenberg és Schlaggenwald a Cseh-Szász Erchegységben, Durango Mexikóban. Régenté értékes drágakő volt, ma nagyon lement az ára. A *brazíliai T.* szép arany-sárga vagy víztiszta, kissé zöldes (*vízcsöpp, goutte d'eau, rabszolgák gyémántja*), a Rio Belmonte kavicsai közül kerülnek elő a legszebbek; melegítve halvány vörös lesz, ú. n. *brazíliai rubin*; a világoskék brazíliai T. *brazíliai zafír* néven kerül a kereskedelembe. Az Uralban igen különféle színűek találhatók, a kékesfehér orosz T. *szibíriai v. tauriai T.* néven szerepel, a zöld színűt *aquamarinnak* is hívják (l. még *Berill*). A ceyloni sáfránysárga T. az ú. n. *indiai T.*, a sárgászöld a *peredell*. A *szászországi krizolit* zöldessárga. A legnagyobb T. az 1680 karátos Braganza a portugál kincstárban. Az *orientális T.* = barnás-sárga korund; a *cseh T.* = citrin; az *occidentális T.* = citrin v. fluorit; a *T.-zafír* és *T.-asztería* = élénksárga korund.

Topaza (állat), l. *Topázkolibri*.

Topáz-asztéria, l. *Asztéria* és *Topáz*.

Topázkolibri (*Topaza pella* L., állat), a Kolibri-félék családjába tartozó madár faj. Fejébűz és a torkát beszegélyező pánt bársonyfekete; törzse vörös, aranyos csillogással; toroka aranyszínű s bizonyos világításban smaragdzölden, másban topázszárgán ragyogó; farktollai zöldek; evezőtollai vörösesbarnák; farktollai közül a középsők zöldek, soralkból kettő gesztenyebarna színű s ezek messze kinyulnak. Guayanában és Észak-Braziliában honos.

Topazolit (ász.), l. *Gránát*.

Topázüveg, borostyánsárga, alkalmasint kén-nátriummal festett üveg, amely a kémiailag ható

fénysugarakat elnyeli. Fotográfiai célokra használják.

Tope, a szánszkrit *sztpa* szóból eredő elnevezése a buddhisták kriptaszerű szent épületeinek, amelyek Buddha és tanítványai relikviáinak megőrzésére szolgálnak. L. *Baktria*.

Topeka (éjtsd: *topike*), város Kansas északamerikai államban, vasutak és a Kansas mellett, (1920) 50,022 lak., vas- és gépgyárakkal, vasúti műhelyekkel. Termény- és kőszénkereskedelem. Szébb épületei: a kapitólium, a posta- és vámpalota, a Grace Church székesegyház, a Bethany és a Washburn college.

Topelius, *Zachris*, finnországi svéd költő és író, szül. Kuddnäsben (Új-Karleby mellett) 1818 jan. 14., megh. Helsingforsban 1898 márc. 13. Hosszú időn át (1842—60) egy helsingforsi finnbarát svéd napilap szerkesztője volt. 1854-ben a finn történelem tanára lett a helsingforsi egyetemen. Mint költő rendkívül hazafias iránya és költészetének nemes hangja által Finnország legnépszerűbb emberei közé tartozik. Főleg a líra terén alkotott nagy sikerrel; idevágó műveit általában a finom érzések művészi kifejezése jellemzi. Fő műve a *Ljungblommor* (Pusztai virágok) c. kötet (3 rész, 1845—50). Húsz évvel később adta ki *Nya Blad* (Új lapok) c. új kötetét. A színművészetben is kísérletet tett s e részben Regina vagy Emmeritz c. tragédiája figyelemre méltó. Elbeszéléseivel szintén nagy tetszést vívott ki. Meséi és olvasókönyvei új meg új kiadásban, svéd és finn nyelven országszerte el vannak terjedve.

Top-Hane, Konstantinápoly külvárosa, Galata, Pera és Fündüklü közt, amfiteátrumszerűen nagyobbára fából épített házakkal. A tengerhez vezető szűk utca, a Jenicsarsi két részre osztja. A tenger közelében a tűzérzenél (ágyüöntővel) mellett emelkedik az 1865—68. épített kormányzói épület (Medzslisz). E modern épületek között emelkedik a Mahmudije-(Nuszretije)-meccset két magas minaretjével; mellette szabad tér áll óratoronnyal és egy császári kioszkkal, Ny.-ra tőle pedig a nagy tűzérkaszánya. Az arzenál mellett van Kilidzs Ali pasa meccsetje, Szinan híres török építőmesterének műve.

Tophus a. m. csomó. *T. arthriticus* a. m. kőszvényes csomó; *T. syphiliticus* a. m. bujácóros csomó. A esontokon, szalagokon, izütleteken föllépő csomókat jelölik így.

Topiaria (növény), l. *Akantusz*.

Topica remedia (lat.) a. m. helybelileg ható gyógyszerek.

Topika (gör. a. m. «helytan»), a görög és római dialektikában és retorikában az a tan, amely az anyaggyűjtéssel, az érvek forrásaival, az «okhely»-ekkel foglalkozik. Először Aristoteles állította rendszerbe az anyag forrásaiból, Ciceronak is van T.-ja (De inventione). L. *Beszéd*. T. a nyelvtanban a szóknak mondatbeli helyére vonatkozó tan.

Topikus a. m. helybeli, helyhez kötött. Pl. T. fájdalmak, T. recidivák.

Topikus paraméter a molekuláknak egymástól való viszonylagos távolságát fejezi ki. Kiszámítása a kristálytani paraméter, molekulatömeg és fajtsúly kombinációjából történik.

Topin (ejtsd: topeñ), *Marius*, francia történetíró, szül. Aixben 1838 dec. 25. Pénzügyi tisztviselő volt s 1870—71. részt vett Páris védelmében. 1873-ban átvette a bonapartista Presse szerkesztését s a katolikus irányú Revue des questions historiques folyóiratnak is szerkesztője volt. Művei: Le Cardinal de Retz (1881, 4. kiad.); L'Europe et les Bourbons sous Louis XIV. (1879, 3. kiad.); L'homme au masque de fer (1870, 3. kiad.); Louis XIII. et Richelieu (1885, 4. kiad.).

Topinambur (növ.), l. *Csicsóka*.

Topinard (ejtsd: topinár), *Paul*, francia antropológus, szül. l'Isle-Adamban (Seine-et Oise) 1830 nov. 4., megh. Párisban 1911 dec. 20. Tíz évet töltött Észak-Amerikában, majd az orvosi tudományokat tanulmányozta Párisban, hol mint gyakorló orvos kezdte meg működését. 1871-ben a Broca vezetése alatt álló embertani intézetbe került, 1872. a párisi embertani társaság gyűjtőműveinek öre, majd az École des hautes études embertani intézetének igazgatója lett. 1876-ban a híres párisi École d'anthropologie tanárává nevezték ki és 1880. Broca halála után a párisi embertani társaság főtitkára s a Revue d'anthropologie szerkesztője lett. Az embertannak a múlt század második felében való hatalmas fellendülése nagy része T. novéhez és munkásságához fűződik. Főbb munkái: Aperçu sur la chirurgie anglaise (1860); Ataxie locomotrice (1864); Instructions anthropologiques sur l'Australie (1872); Instructions anthrop. sur l'Algérie (1874); l'Anthropologie (1876); Éléments d'anthrop. générale (1885); Instructions anthrop. aux voyageurs (1885); Sur la classification des races humaines (1878); Sur la capacité du crâne et la méthode de cubage (1882—83); Sur la mâchoire de la Naulette (1886); Les dernières etaps de la généalogie de l'homme (1888); L'homme dans la nature (1891); Science et foi. L'anthropologie et la science sociale (1900) stb. Magyarul is megjelent: Az antropológia kézi könyve, ford. *Pethő Gyula* és *Tővők Aurél* (Budapest 1881).

Topla (*Topla*), kisk. Krassó-Szörény vm. marosi j.-ban, (1910) 239 román lak. (Tr. R.)

Toplicai apátság, a zágrábi egyházmegyében 1205. II. András alapította a Boldogságos Szűz tiszteletére s a ciszterciekre bízta. Alapító levelét 1211. állította ki, midőn a monostor is elkészült. Első tagjai a clairvauxi apátságból kerültek ki.

Toplicza (*Topliča*), kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1910) 325 román lak. (Tr. R.)

Topo, földmérték Peruban = 35-91 ár.

Topotarkfiak (állat), a Collembola csoportba sorozott rovarok magyar neve. L. *Collembola*.

Topográfia (gör., a. m. helyleírás), a földrajznak az az ága, amely a földfelület egyes részeinek földrajzi viszonyait (hegy- és vízrajz, városok, falvak elhelyezkedése, közlekedés-vonalak stb.) lehetőleg pontos leírásban adja. Ezeket a T.-i viszonyokat rajz, térkép útján fel lehet tüntetni s az egyes országok térképei is leginkább 1 : 25,000 arányú T.-i fölvételekből vannak összetéve és egybefoglalva. Hadászati szempontokból igen fontos, ezt már I. Napoleon is fölismerte és ezek fölvételére T.-i bureaukat állíttatott föl, amelyeknek feladata ma is a helyszin-

rajz adatainak minél pontosabb és részletesebb egybegyűjtése és földolgozása. A T. ellentéte a *korográfának*, amely viszont a térképeknek csak matematikai módszereit tárgyalja.

Topográfia (nyomdászat), a groningeni Cronenberg-től feltalált eljárás térképek, tervek s egyéb olyan rajzokról való nyomtató lemezek készítésére, amelyeknél az eredetűl legeszkélyebb eltérésnek sem szabad előfordulnia. A fotográfiai fölvételhez preparált tiszta tükörüveglomest használtnak; a fölvétel nedves úton történik. A kapott negatívot megmossák és a fény ellen krómzselatinnal bevonják, melegen megszáritják, 1—3 óra hosszat napfényre teszik, úgy, hogy negatív képes felét fekete szövetdarabbal eltakarják s a világságot hátulról eresztik rája. A lemeztől aztán a krómot lemossák, majd timsós oldatban öblögetik. Újra megmosva megszáritják s glicerinnel átnyomásra alkalmassá teszik. A kőre való átnyomás után a rajzot mélyre maratják, nyomás után aztán az eredetivel köléletesen megegyező példányokat lehet nyerni.

Topográfus, az az egyén, aki *topográfiaival* (l. o.) foglalkozik.

Topolai tó, elmosarasodott tó Görögország Beócia nevű részében, az ÉK.-i oldalán régente volt Kopae városról *Kopaisz-tónak* is nevezik. Több kisebb patak s a Kefizosz folyócska táplálták s a karsztos vidéken mintegy 20 földalatti nyíláson jutott el vize a tengerbe. 1883-ban egy francia, majd egy angol társaság a tó vizét a Likeri tóba s innen a Parakinni tavon át a tengerbe levezette s 1887 óta egyes kisebb, moerasas helyek kivételével szárazföld lett a helyén, ami által 250 km² termő területet lehetett nyerni, ennek egy részén ma a lecsapoló társulat mintagazdaságot folytat. A tó lecsapolásakor ósregi öntöző-csatornák és duzzasztó-gátak nyomaira bukkantak. V. ö. *Philippson*, Der Kopais-See (Zeitschr. der Ges. f. Erdkunde, Berlin 1894); *Curtius*, Die Deichbanten der Mynier (a berlini tud. akad. Sitzungsberichte-jében 1892).

Topológia (gör.) a. m. helyismertetés.

Topolóka (*Topol'ovka*), kisk. Zemplén vm. homonnai j.-ban, (1910) 525 szlovák, lengyel és német lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Topolovac, község Belovár-Körös vármegye belovári járásában, (1910) 832 horvát lakossal. (Tr. SzHSz.)

Topolya (*Topola Bačka*), nagyk. Bács-Bodrog vm. hasonlónevű j.-ban, (1910) 12,471 magyar lak. (Tr. SzHSz.)

Topolyafa (növ.), ültetett nyárfáknak a szlávból eredő neve.

Topolyány (*Topol'any*), kisk. Zemplén vm. nagymihályi járásában, (1910) 610 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Toponár, kisk. Somogy vm. kaposvári j.-ban, (1920) 2526 magyar lak., az Isteni szeretetről c. nővérek intézetével. T. a Fesztetics gróf-féle uradalom főhelye.

Toponomasztika (gör.), a földrajzi helynevekkel és azok eredetével foglalkozó tudományág.

Toporcsa (*Topårcea*, *Tschappertsch*), nagyk. Szeben vm. szerdahelyi j.-ban, (1910) 1567 román lak. (Tr. R.)

Toporc (Toporec), kisk. Szepes vm. késmárki j.-ban, (1910) 818 német és szlovák lak. Csücsives temploma van, szép festett menyezettel, régi Görgey-féle szemlékkel. (Tr. Cs.-Sz.)

Toporoutz, helység Bukovinában, a csernovici kerületben, 5500 lak., most Romániához tartozik. Nevezetes az 1916. ú. n. újévi csatáról, amikor Pflanzler-Baltin hadsergének hadállásait az oroszok túlnyomó erővel többször megtámadták, de nagy vereséget szenvedtek. A támadások 1915 dec. 27. kezdődtek, 15—16-szoros roham-vonalban támadták s bár óriási veszteséget szenvedtek, 1916 jan. 1. megújították. A harcok rövid szünetekkel egész jan. hónapban át tartottak s az oroszok kudarcával végződtek.

Toposd (Topesti), kisk. Bihar vm. magyar-esekei j.-ban, (1910) 264 román lak. (Tr. R.)

Toposzkóp, távcsővel ellátott mérőkészülék, amelynek segítségével valamely távoli pont helyét megközelítő pontossággal meg lehet állapítani; leginkább tüzoltótornyok órei használják.

Topraisar, falu D. Dobruzsában, 870 lak. A bolgárok 1916 okt. 19—21. itt áttárték az orosz-román harcvonalat.

Toprak-kale, török ázsiai falu az adanai vilajetben Ozmaniye közelében, innen ágazik ki a vasút Alexandretta kikötő felé.

Top-tó (oroszul *Top oszero*, finn neve *Tuoppa Järvi*), nagy kiterjedésű glaciális eredetű tó a Fehér-tenger kareliai partján É.-Oroszországban.

To pull (ejtsd: tu pöll), felpullolni, azaz visszahúzni, feltartani, a galoppozó lovat megállásra, illetőleg lassúbb járásra bírni. Óvatosságot és gyakorlatot igényel, mert legtöbbször épen feltartáskor sántul meg a versenyparipa.

Topuszkó, Ponikvarihoz tartozó fürdő Zágráb vm. T.-i j.-ban, (1910) 1277 horvát lak., vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal. A szűk Attilavölgyben fekszik a szép parkokkal körülvett fürdő, kitűnő tiszta hőforrásokkal, amelyeknek hőfoka 50—57.5°. E források számos tükörfürdőt, iszapfürdőt és fürdőházat látnak el vízzel. Hévízeit már a rómaiak ismerték és használták és idejükből számos régiség maradt fenn. II. Endre gyakran tartózkodott itt és 1204. kolostort és szép templomot épített, melyet 1211. a cisztercita-rendnek adott át; ez a XV. sz. végéig bírta, amíg a törökök betörése elől Krajnába nem menekült. Ferdinánd király 1557. az akkori zágrábi püspöknek adományozta az apátságot. A templom csücsives romjai ma is látszanak. V. ö. *Hinterberger*, Die Thermal- und Schlambäder zu T. (Wien 1864) (Tr. SzHSz.)

Top weight (ang., ejtsd: top vét), magyarul «öregsúly», az a legmagasabb teher, amelyet valamely lónak egy versenyben vinnie kell. A T. ellentéte *bottom weight*, a legkisebb súly, magyarul «nehélysúly».

Toque (franc., ejtsd: tokk), keskeny karimájú, barettszerű kalap, selyemből vagy bársonyból, tollal, s XVI. sz.-ban mindkét nem viselte. Ma tolldíszes, karimátlan női kalapok v. sípkák neve, amely koronkint divatos.

Tor, temetés utáni vagy a halott emlékére halála napján időnkint megújult lakoma, mely a *holiak tiszteletének* (l. o.) egyik legősibb nyilv-

nulása s a régebbi temetkezési *áldozatok* maradványa. A legtöbb nép szokásainak egyik jellemző tartozéka. Kiválóan ki volt fejlődve nálunk is a régebbi időkben. A magyar nép némely vidékeken különben még ma is sokat ad a tornak lehetőleg nagy vendégeskedéssel való megülésére. Tréfás paródiája e gyászlakomának, a *halotti tornak*, az ú. n. *disznótör*, vagyis a sertésöléssel járó lakoma és vendégség.

Tor (*thorax*), az Izeltlábú állatoknál (*Arthropoda*) a fej és potroh (*abdomen*) közé eső testrészlet neve. A rovaroknál (*Insecta*) a tor három szelvényből áll, melyek a helyváltoztatásra szolgáló szervek hordozói; részei: a) *előtor* (*prothorax*), amelynek hasoldalához illeszkedik az előláb (1.) lábpár; b) *középtör* (*mesothorax*), melynek hasoldalához izesül a középső (2.) lábpár és hátoldalához az előláb szárnypár; c) *utótör* (*metathorax*), amelynek hasoldalához esatlakozik a hátulsó (3.) lábpár és hátoldalához a hátsó szárnypár. A rákoknál (*Crustacea*) a tor változó számú szelvényből áll s ezek éppen úgy, mint a pókféléknél (*Arachnoidea*), részben vagy egészben a fej szelvényeivel egybeolvadva, *fejtor* (*cephalothorax*) alkotnak. L. még *Rovarok*, *Rákok* és *Pókfélék*.

Tora (*Bubalis tora* Gray, 41at), a Tehénantilópok egyik faja. Képét l. az *Antilópok* c. mellékleten. L. *Antilópok* és *Tehénantilóp*.

Tóra (héb. a. m. tanítás, tan, szorosabb értelemben Mózes tana, az őszövetség első részének (Mózes 5. könyvének) befogadott elnevezése. T.-nak (vagy *széfer-T.-nak*, a T. könyvének) szokták nevezni Mózes 5. könyve hátyára irt ama példányait, amelyekből a zsinagógai isteni tisztelet alatt a heti szidrát (l. o.) vagy az előírt ünnepi szakszokat felolvassák. L. *Biblia* és *Pentateuchus*.

Torbágy (*Klein-Turwal*), nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. biai j.-ban, (1910) 1981 német és magyar lak. T. mellett esinos hegyvidék terül el (Szarvashegy, Iharos), amelyet a fővárosi kirándulók gyakran keresnek fel; egyik hegyen van a Sándor grófok kupolás mauzoleuma és alatta a Metternich herceg-féle vadászkastély. T.-ot már Béla király névtelen jegyzője említi.

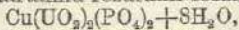
Torbágyi-Novák József Lajos, festő és művészeti író, szül. Makón 1884 jan. 9. Budapesten Székely Bertalan és Hegedűs László tanítványa volt a mintarajziskolán. Már 1906-tól fogva vesz részt a kiállításokon. 1922-ben a Nemzeti Szalonban a rajztanárok kiállításán a Fellner-díjat nyerte. A magyar népművészetnek kiváló gyűjtője és ismertetője. Erre vonatkozó rajzai nagyszabású és a Magyar Iparművészet és az Ethnographia folyóiratokban jelentek meg.

Torbanit (ász. a. m. *bogheadszen* (l. o.).

Torbar, *Josip*, horvát író, matematikus és fizikus, szül. Krasiesiben 1824 ápr. 1., megh. Zágrábban 1900 júl.-ban. Pap volt; 1849—51. a Kato-licai List segédszerkesztője, majd középiskolai tanár, 1858. a zágrábi reáliskola igazgatója lett. 1867-ben nyugdíjazták s ekkor jasztrebári plébános lett. 1872-ben a délszláv akadémia titkárául választotta. Mažuranić Iván bán 1873. újra a zágrábi főreáliskola igazgatójának nevezte ki s az maradt 1891-ig; ugyanez évben a délszláv akadé-

mia elnöke lett. Több tudományos folyóiratot szerkesztett; tudományos értekezéseknél többnyire a Rad folyóiratban jelentek meg; únéllóan az 1880-iki zágrábi földrengés ismertetése.

Torbernit (ásv.), *részuranit, kalkolit, urán-csillám*, viztartalmú részuranil-foszfát:

gyöngyházfényű, zöld, a végleg szerint jól hasadó négyzetes táblák. Cseh-Szász-Érchegys.: Johanngeorgenstadt, Eibenstock, Schneeberg, Joachimsthal; Cornwallban számos helyen és különös szép kristályokban Callington és Redruth (radioaktív) bányahelyeken; Gunnislake Tavistock mellett; St. Yrieix Limoges mellett.

Torboszló (*Torba*), kisk. Maros-Torda vm. nyáradszeredai j.-ban, (1910) 426 magy. lak. (Tr. R.)

Toróec, adók. Belovár-Körös vm. kapronczai j.-ban, (1910) 1048 hervát lak. (Tr. SzHSz.)

Torcello (ejtsd: torcellto), Buranóhoz tartozó helység a veneczi lagunákban, valaha jelentékeny város volt, most csak 200 lak., nevezetes Sta Maria ó-keresztény bazilikáját a VII. században alapították, 1008. újr. építették, XII. századbeli mozaikképekkel, régi kriptával és keresztelő-kápolnával.

Torehère (franc. ejtsd: torsér), gyertyát, káros gyertyatartót v. lámpást tartó allegorikus szoboralak. Továbbá állvánnyal vagy talapzattal ellátott ércedény, amely világításra szolgáló anyag, pl. égő szurok befogadására alkalmas.

Torchi (ejtsd: torcki), *Luigi*, olasz zenei író, szül. Ulondanóban (Bologna mellett) 1858 nov. 7., megh. Bolognában 1920 szept. 18. 1894-ben a filharmónikus akadémia elnöke lett Bolognában. Írt több karművet, egyházi szerzeményt; operái: *La tempestatia* (1875) és *Sion királya* (Hammerling szövege). 1894-ben megalapította a Rivista musicale folyóiratot. Szerkesztette a *L'arte musicale* in Italia c. 34 kötetes gyűjteményt. Nagy tanulmányt írt Wagnerről (1890).

Torcs (*Tartschendorf*), kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 283 német és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Torcs (ejtsd: torszi), *Jean Baptiste Colbert, Marquis de T.*, francia államférfi, szül. 1665., megh. 1746. Colbert miniszter unokaöccse volt, 1699. külügyminiszterre nevezte ki XVI. Lajos s annak haláláig (1715) viselte e méltóságot. A spanyol örökösödési háború alatt nagy diplomáciai tevékenységet fejtett ki és sokat érintkezett II. Rákóczi Ferencel és a felkelő magyar urakkal.

Torda, a. m. hegyi patak.

Torda (*Turda*), város Erdélyben, Torda-Aranyos vm.-ben a Türi pataknak az Aranyosba való ömlésénél és utóbbi folyónak balpartján, a folyón azelőtt a híres fedeles fahíd vezetett át. A város három részből, Ó- és Új-T.-ből és Egyházfalvából áll, ezek teljesen összeépültek. Az alábbiakban az 1920.-i trianoni békekötés előtti állapotát ismerjük: Főépületei a templomerőd vagy kastély a XV. sz.-i ref. templommal, a kulturházzá átalakított fejedelmi palota (a XV. sz.-ból), az ódon róm. kat. plébániatemplom, Jósika Miklós bárónak Báthory Zsigmond korából való szülőháza, melyet 1894. emléktáblával jelöltek meg, a régi és az új városháza, a főgimnázium, a városi vígadó,

a vármegyeház. A városban hét felekezetnek (róm. és gür. kat., gür. kel., evang., ev. ref., unitárius és izraelita) 10 temploma volt. T. székhelye volt a vármegye törvényhatóságának és a T.-i járás szolgabírói hivatalának, pénzügyigazgatóságának, kir. tanfelügyelőségnek, kir. törvényszéknek, járásbírósnak, kir. ügyészségnek és közjegyzőségnek; volt adó- és sóhivatala, államépítészeti hivatala, sóbányahivatala, állami faiskolája, állami állatorvosa, esendőrszakaszparancsnoksága, vasútja, posta- és táviróhivatala és telefonállomása. Kulturális intézményei közül a vármegyei közközház, a kultúrház, a főgimnázium, a gazdasági egyesület, polgári fiú- és leányiskola, Ferenc-révi szeretház, kaszinó stb. említendő. Lakóinak száma 1850-ben 7687 volt, 1869-ben 8808 és 1910-ben 13,455, köztük 9674 magyar, 100 német és 3389 román, hitfelekezet szerint 2172 r. kat., 2798 gür. kat., 939 gür. kel., 160 ág. evang., 5407 ev. ref., 1495 unit. és 482 izraelita. A lakosok földművelést, állattenyésztést és ipart űznek, iparvállalatai közül a cellulózgyár, sörgyár és a sóbánya említendő; vásárai élénkek. Az iparosok közt sok eszmadia van. Híres a T.-i mézeskalács (pogácsa). A házak száma 2490. Határa 11,753 ha. A rómaiaktól művelt, de utóbb teljesen beomlott sóbányák felett sóstavak keletkeztek, ezek mellé a város (Sóbánya) fürdőt építtetett; közelében van az «aknai» sósfürdő. Aknáiban jelentékeny a sóbányászat. (Tr. R.)

Története. Már az őskorban lakott egy ismeretlen népfaj a magasan kiemelkedő Heszát hegyvonalán. A rómaiak Trajanus idejében (Kr. u. 110 körül) kiépítik az utat *Potaissától* (l. o.) Napocáig (Kolozsvár); a déli hegytetőket is mindenütt római telepek borították le az Aranyosig.

A beköltöző magyarok legelőbb a római hídfőt szállták meg, gyeptűt vagy palánkot állítván mellette, miből később T.- vagy Szentmiklósvár épült. Az ipar és sokán a mivélésére németeket hívtak be, kik külön bíró alatt, saját törvényeik szerint éltek és csak a XIV. sz. végén olvadtak be végkép a magyarságba. A szászok bejötte előtt élénk bányászat folyt a mai Sóbánya (fürdő) helyén. A mongolok pusztításai után IV. István és III. Endre látják el a visszatért vagy újonnan betelepült lakosságot új kiváltságokkal.

T., mint Erdély legrégebb magyar városa, csakhamar a keleti részek középpontja lett. Már Kun László tábori országgyűlést tart s hadakat szed fel a kunok üzésére. 1438-ban a fellázadt pórság ellen itt kötik, 1505. itt erősítik meg az erdélyi három nemzet unióját. 1456-ban innen indul Hunyadi utolsó hadjárata. 1467-ben innen fekezi meg nagy fia a fellázadt erdélyi főurakat. A mohácsi vész után ismételve itt tartottak országgyűléseket s 1568. törvénybe iktatják Európában legelőször az értelmi felvilágosodás alapját, a vallásszabadságot. 1572-ben a Báthoryakkal fellépő kat. visszahatás már korlátolni kezdi a vallásújítást. 1579-ben itt fogatja perbe a fejedelem Dávid Ferencet s itt írja alá a jezsuiták behívását.

1609-ben új szabadalmakkal látja el az utolsó Báthory az 1601. elpusztult várost. I. Rákóczi György a Keresztesmezőről intézi trónja védelmét Bethlen István támadása ellen. 1644-ben is itt

szervezi seregét, hogy a linzi békét kivívja. 1658-ban a szerencsétlen lengyel expedíció után T.-t is felégette a tűzzel-vassal pusztító tatárság s a környék népét rabszolganak vitte el. 1659-ben a török dúlta. 1693-ban itt egyezkedtek a prot. rendek a katolikusokkal s itt hirdették ki az ország előtt a Leopoldi diplomát, mely az önálló fejedelemségnek véget vetett. Sokat szenvedtek a T.-iak a Rákóczi szabadságharc idején is. 1707-ben romhalmaz lett. Lakói csak 1711. tudtak ismét visszatérni, hogy városukat helyreállítsák. 1769-ben a 127-ik történetileg ismert országgyűlést tartják falai közt. A szabadságharc alatt a környéken gyűjtogató és öldöklő havasi lázongókat féken tartva, megmenekülta feldúlás veszedelmétől. (Tr. R.)

Podalom, Orbán Balázs, T. város és környéke, Budapest 1889; Jankó János, Torda, Aranyosszék, Torockó magyar népe, Budapest 1893; Pap Domokos, T. és környéke, Torda 1909.

Torda vármegye, azelőtt Erdély egyik vármegyéje, amelynek területe 4790 km², lakóinak száma 152,692 volt. Székhelye T. volt. Az 1876. XXXIII. t.-c. a vármegyét megszüntette, alsó kerületét T.-Aranyos, felső kerületét Maros-T. vármegyékhez csatolta.

Torda-Aranyos, vármegye Erdélyben, É.-on Kolozs, K.-en Maros-Torda, D.-en Kis-Küküllő és Alsó-Fehér, Ny.-on Arad és Bihar vm. közt. Állapota az 1920-iki trianoni békekötés előtt:

Területe 3514 km². Felszine Ny.-i részében igen hegyes, K.-i fele ellenben dombos és lapályos. Ny.-i határán a Biharhegység emelkedik, melynek főbb csúcsai itt a Kukurbeta (1849 m.), Piatra graitoare (1659 m.) és a Gajna (1486 m.); e hegységhez K. felé a gyalui havasok esatlakoznak (Oreg-havas 1829 m.). A Jára völgyétől K. felé a hegység hirtelen lelapul, magassága 7—800 m.-t nem halad meg s eme részében van a szépségéről híres tordai és túri hasadékok (l. o.). Az Aranyos völgyétől D.-re az Aranyosmelléki hegység húzódik, ennek főbb csúcsai a Csórai szirt (1440 m.) és a Székelykő (1130 m., l. o.) Torockó fölött; természeti szépségekben ez a hegység is igen gazdag (Kőköz, Aranyos völgye). Tordától és Felvincztől K. felé hullámos és termékeny fensík terül el, amely már a Mezőség (l. o.) részét teszi.

Folyóvizekben T. gazdag; fő folyója az Aranyos, amely a Járát, a Hesztát és a Túri patakot veszi magába; a Maros mintegy 70 km.-nyi vonalon a vm. D.-i határát jelöli. A Mezőségen sok kisebb-nagyobb tó van, ezeknek vizét nagyobbrára a Szengyeli és Kapus patak vezeti a Marosba.

Éghajlata Ny.-i részében igen zord, csapadékban gazdag, K.-i részében enyhébb és szárazabb.

Terményei természet mindhárom országból nagy számmal vannak; az ásványország Offenbánya környékén arany-, ezüst- és vasércet, Torockó mellett vasércet, Tordán sót szolgáltat. A vármegye termőterülete 333,991 ha., miből szántóföld 126,190 ha., kert 7080, rét 56,975, legelő 45,222, nádas 301, szőlő 857 és erdő 97,366 ha. Fő termékei: búza 349,931 q., árpa, zab, tengeri 243,851 q., burgonya, len, kender és dohány; a gabonaneműek legkivált a Mezőségen teremnek jól; a hegyes vidéken a havasi legelők igen kiterjedtek. Az állatlétszám az 1911-iki álla-

pot szerint: 72,051 drb szarvasmarha, 8434 ló, 30,090 sertés, 191,969 juh és 7259 kecske.

A lakosok száma 1869-ben 137,856 volt, 1910-ben 174,375. Egy km²-re 49.6 lélek esett s így T. a ritkábban népesített vármegyék közé tartozott. A lakosok közt volt 44,630 magyar (25.6%), 576 német, 125,668 román (72.1%) és 3501 egyéb. A magyarság 10 évi szaporulata 382.4 lélek, vagyis 9.4%. Hitfelekezetről volt 6539 r. kat., 72,672 gör. kat. (41.7%), 56,748 gör. kel. (32.5%), 300 ág. evang., 25,526 ref. (14.6%), 9932 unit. és 2648 izr. Foglalkozásra nézve (1910) ekként oszlott meg a kereső lakosság: őstermelés 57,719, bányászat és kohászat 76, ipar 6476, kereskedelem és hitel 1106, közlekedés 761, közszolgálat és szabad foglalkozások 1605, véderő 193, számszám és részletezés nélkül 1563, házi cseléd 2364, egyéb foglalkozású 911. A hitelügyek kielégítésére 10 bank és takarékpénztár és 26 hitelszövetkezet szolgált. Közlekedését 202 km.-nyi vasút, 170 km. állami, 207 km. törvényhatósági és 520 km. községi út közvetíti; a Maroson élénk a tutajozás.

Közművelődésügye még fejletlen; a 6 éven felüli lakosságnak 1910-ben csak 37.1%-a tudott írni és olvasni és a tanköteles gyermekek közül (1918) 11,221 nem járt iskolába. A vármegyében összesen 232 tanintézet volt, u. m. 9 kisdudóvó, 154 elemi nép-, 44 általános ismétlő, 20 gazdasági ismétlő iskola, 2 inasiskola, 2 polgári iskola, 1 gimnázium (Torda). A szellemi élet központja Torda.

Közigazgatás T. vármegye 6 járásra oszlott és volt benne 1 rend. tanácsú város, u. m.:

	Községek száma	Lakosság 1910.	E b b ő l		Házak száma
			magyar	román	
Alsójárai járás	23	17,268	3,180	13,900	3,545
Felvinczi «	19	19,442	6,315	12,051	4,135
Marosudasi «	29	35,997	9,927	24,360	7,155
Topánfalvai «	10	34,378	279	33,785	7,210
Tordai «	35	33,503	10,188	22,515	7,060
Torockói «	23	20,442	4,567	15,718	4,831
Tordai rtv.	1	13,455	9,874	3,389	2,430
Összesen	140	174,375	44,630	125,668	36,366

A vármegyében volt 1 rend. tanácsú város, 7 nagy- és 132 kisközség, a községek általában véve kicsinyek; 2000-nél több lakosa 14-nek volt. Legnépesebbek: Torda 13,455, Fehérvölgy 6519 és Aranyosfő 6275 lakóval. Székhelye Torda volt. Az országgyűlésbe 4 képviselőt küldött. A trianoni békeben T. vm. egész területe Romániának jutott. L. még Torda város története.

Tordaegres (*Șchiopi*), kisk. Torda-Aranyos vm. alsójárai j.-ban, (1910) 663 román lak. (Tr. R.)

Tordahagymás (*Hășmaș*), kisközség Torda-Aranyos vm. alsójárai j.-ban, (1910) 506 román lak. (Tr. R.)

Tordai, 1. *Adorján*, hirlapíró, a Budapesti Hirlap h. szerkesztője, szül. Hódoson (Szatmár vm.) 1874 febr. 13. Egyetemi tanulmányai elvégzése után a hirlapírói pályára, a Budapesti Hirlap köztelékébe lépett. 1898-tól 1918-ig a lap segéd-szerkesztője, 1919-től 1924-ig pedig felelős szerkesztője volt. Számos történeti és külpolitikai vonatkozású cikket írt úgy a Budapesti Hirlapba, mint a régi Esti Ujságba. 1915 óta szerkeszti a Kincses Kalendáriumot is, amelyben negyed-

század óta évről-évre mozaikszerű, hű és pontos krónikát ad a világ összes eseményeiről.

2. *T. (Grail) Erzsébet*, magyar recitátornő, szül. Tordán 1862 márc. 11-én. Nagy-Váradon tanítónő volt, de állásáról lemondott s azt a feladatot tűzte ki, hogy a magyar közművelődési viszonyokat, különösen irodalmunkat ismerteti a külföldön. Számos előadást tartott nemcsak Németországban, hanem Olaszországban, Hollandiában és Angolországban is. Maga is több magyar költeményt fordított. 1897-ben a budapesti polgári tanítónőképző intézet tanárává nevezték ki. 1899-ben *Erzsébet és Hungária* címen drámai költeménye jelent meg, 1906. *Karácsonyi angyalok* mesejátéka került színre a Népszínházban.

3. *I. (szügyi Trajtiler) Vilmos*, állami tisztviselő és író, szül. Budapesten 1880 júl. 27. Az igazságügyi minisztériumban 1919. számvéveségi főtanácsos lett. Több hivatalos használatra szánt kézikönyvön kívül említésre méltó: *A bírói letételekre vonatkozó szabályok gyűjteménye* (Budapest 1912). Szépirodalmi kötete: *Verek és mesék* (1902). Korán az okkultizmus híve lett és irodalmi működésében arra törekedett, hogy az okkultizmus tanait megegyeztesse a természettudományok tételeivel. Szerkesztette a *Lelki titnemények* sorozatos kiadványokat (1912—14). és a *Teozófia* folyóiratot. Számos közleménye jelent meg a napilapokban. Önálló művei: *Van-e túlvilág?* (1918); *Okkult motívumok a magyarság életében* (1922); *Asszony, akinek két én-je van* (1925). Munkatársa e Lexikonnak is.

4. *T. I. Torday*.

Tordai hasadék, Erdély egyik leghíresebb természeti szépsége Torda-Aranyos vm. tordai járásában. A monda szerint a kunok elől futó Szent László király imádságára nyílt meg közte s az üldözők közt és így megmenekült. Az Aranyosmelléki mészkőhegység karsztos barlangjainak és földalatti vízfolyásainak fölszakadása folytán keletkezett, így a régi barlangok megnyezete beszakadt s a Heszát patak, amelynek vize folyt rajta keresztül, ma 3 km. hosszan sok helyen alig járható szűk szorosban, csaknem függőleges, 200 m.-ig emelkedő hatalmas sziklafalak közt folyik végig s a hajdani mellékpatakok barlangnyílásai a hasadék két oldalán ma is jól láthatók, ezek egyikét-másikat bűdosó betyárok búvóhelyül is használták, pl. az ú. n. Balyika várat. A T. szépségeit hozzáférhetővé az Erdélyi Kárpát-Egyesület által készítettett, rajta keresztlyvezetű út tette.

Tordai pogácsa, l. *Mézeskalácsos*.

Tordamécz (*Terdomestice*), kisk. Nyitra vm. nagytapolcsányi j.-ban, (1910) 437 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tordas, nagyk. Fejér vm. váli j.-ban, (1920) 1360 magyar lak.

Tordaszeleste (*Săliște*), kisk. Torda-Aranyos vm. tordai j.-ban, (1910) 414 román lak. (Tr. R.)

Tordaszentlászló (*Săvâghisla*), kisk. Torda-Aranyos vm. alsójáról j.-ban, (1910) 1464 magyar lak. (Tr. R.)

Tordátálva (*Turdeni*), kisk. Udvarhely vm. székykeresztúri j.-ban, (1910) 462 magyar lak. (Tr. R.)

Tordatúr (*Tur*), kisk. Torda-Aranyos vm. tordai j.-ban, (1910) 1240 magyar és román lak. (Tr. R.)

Tordavilma (*Vina-Mare*), kisközség Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 913 román lak. (Tr. R.)

Torday, 1. *Árpád*, orvos-író, szül. Budapesten, 1874 dec. 11. Egyetemi tanulmányai végeztével előbb a II. kórhonotani intézetben volt gyakornok, majd az I. belgyógyászati klinikán tanársegéd; 1911. egyetemi magántanár lett. Több értekezése jelent meg orvosi szaklapokban, azonkívül önálló művei: *A vészes vérszegénységről* (1907); *Adatok a leukémia kérdéséhez* (1908).

2. *T. Emil*, magyar származású Afrika-utazó és etnográfus, szül. Budapesten 1875 jún. 22. Kezdetben Brüsszelben volt állami szolgálatban, majd Kongóba küldötték, hol Kinshasaban telepedett meg, onnan ismételtén tett kutató utat, különösen 1907—1909 között, amidőn Kassai, Sankura és Kwiln vidékén végzett tanulmányokat s nagybővű néprajzi gyűjtéseket a British Museum részére. 1909 szept. Budapesten is volt és egy 350 drbból álló néprajzi gyűjteményt a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott; 1923. a kormányfőtanácsosi címmel tüntették ki. Tanulmányai angol, francia és belga folyóiratokban: Land and Peoples of the Kassai Basan (London 1910); The Congo Free State (New York 1908—1909); The Kingdom of Shamba the Great (1912); *Bolyongások Afrikában* (1922); *Afrikai emlékek* (1924). V. ö. *Halász Gyula*, Magyar kutató a Kongo államban (Földr. Közlemények, Budapest 1908); u. a., T. Emil az afrikai babunda nép országában (u. o. 1911).

3. *T. Ferenc*, orvos-író, szül. Budapesten 1871 okt. 11. Az állami gyermekmenhely kórházi főorvosa, előbb egyetemi magántanár; 1922. egészségügyi főtanácsos, 1923. egyetemi rendkívüli tanári címmel tüntették ki. Főképen a gyermekgyógyászati szakirodalom terén működik. Szerkesztette a Budapesten tartott XVII. nemzetközi orvoskongresszus munkálatait 21 kötetben. Megalapította és szerkeszti a Budapesti Orvosi Újságot. Önállóan megjelent művei: *Mamák könyve* (1901); *Mindennapi gyermekgyógyászat* (1914).

4. *T. Lajos*, eredeti nevén *Freysinger*, szül. Vácson 1850 jún. 21., megh. u. o. 1907. Jogi tanulmányai végeztével a legfőbb ítélőszéknél lett fogalmazó, 1875. váczi közjegyző. Hivatalos pályája miatt nagyon korán félbeszakította irodalmi munkásságát, amely új szempontjaival és mély gondolataival (a Budapesti Szemlében, az Athenaeumban s a Fővárosi Lapokban) nagy figyelmet keltett. Szerkesztette 1879—1881. a Váczi Közönyt is.

5. *T. I. Tordai*.

Tordinci, község Szerém vm. vukovári j.-ban, (1910) 1380 horvát, német és magyar lak. T. az egyetlen horvátországi község, amelyben szerb református egyház van. (Tr. SZHSz.)

Tordos (*Turdaş*), kisk. Hunyad vm. szászvárosi j.-ban, (1910) 641 román és magyar lak. Érdekes őstelepét T.-tól D.-re a vasúti megállóhelyül szolgáló őrházról a *Marosig* terjedő szántóföldeken fedezte fel *Torma Zsófia*. (Tr. R.)

Tordyllum L., magtaréj (növ.), az Ernyősök génusza; 12 faja az B.-i felgömbön honos, nagyrészt a Földközi-tenger környékén. Egyéves, fehérvirágú füvek. A *T. maximum* L. (vetési magtaréj, szarvasgyökér) vetésben, szőlőben terem. Szára, levele durva szőrű. Levele egyszeres szárnyas. Termése megvastagodott szélű; sertéktől érdes. A déleuropai *T. officinale* L. már a régi görögök salátája volt, fiatal levelét a török most is eszi.

Toreador, l. Bikaviadal.

Torell, Otto Martin, svéd természettudós, szül. Warbergben 1828 jún. 5., megh. Liljeholmban (Stockholm mellett) 1900 szept. 11-én. 1844 óta orvostant és természettudományokat tanult Lundban, tudományos utazásokat tett Svéd- és Norvégországba, Svájcba s Izland szigetére, 1858. Nordenskiölddel a Spitzbergákra utazott és 1859. meglátogatta Grönlandot. Visszatérte után a zoológiai muzeum adjunktusa, később intendánsa lett Lundban. Egy második északsarki expedíciójában (1861) Nordenskiöldöt a Spitzbergákig kísérte el. Ezután 1866. a zoologia s geologia professzorává nevezték ki Lundban, 1871. pedig a svéd geológiai vizsgálatok főnökévé Stockholmban. 1895-ben nyugalomba vonult. Legfőbb műve: Die schwed. Expeditionen nach Spitzbergen und Bäreneland in den Jahren 1861, 1864 und 1868 (németül Passarge L., Jena 1869).

Torelli, I. Achille, olasz drámaíró, szül. Nápolyban 1844 máj. 5., megh. u. o. 1922 febr.-ban. Harmóniánál több vígjátéka és drámája volt másoron. Ismeretesek: La moglie, Triste realtà és Il colore del tempo (1875) c. vígjátékai; legjobban tetszetek I marii (1867) és Fragilità (1868) c. drámái.

2. T. Giuseppe, olasz hegedűművész, szül. Veronában 1650 táján, megh. Bolognában 1708. Concerto grosso-i az elsők voltak, amelyek nyomtatásban megjelentek (1709), noha már Corelli, sőt Alessandro Stradella is írt Concerto grosso-kat. Számos kiváló hegedűkompozíciót és kamaraművet írt.

Torelli-Viollier, I. Eugenio, olasz hírlapíró, szül. Nápolyban 1842 márc. 26., megh. Milánóban 1900 ápr. 26. Ő a legelterjedtebb olasz napilapnak, a milánói Corriere della Sera-nak a megalapítója. Ő volt a lap igazgatója 1898-ig.

2. T. Torriani Maria, olasz író, az előbbinek neje, szül. Novarában 1846., megh. Torinóban 1920 márc. 24. Írói álneve: *Marchesa Colombi*. Regényeket és elbeszéléseket írt. Híresek In rosaia (A rózsaföldön) c. elbeszélései, amelyekben a földművesek nyomorát ecseteli; a Prima morirò (Előbb meghalok) és Il tramonto d'un ideale c. regénye (ez utóbbi magyarul is megjelent) és ifjúsági iratai.

Torenia L. (növ.), a Scrophulariaceae (Táto-gatók) család ázsiai és afrikai génusza 20 fajjal. Levelesszárú füvek. Virága levélhónalji vagy fürt eséséje csöves, pártája többnyire kék, felső ajka osztatlan, az alsó 3 karélyú, porzója 4. Terméskök. *T. asiatica* L. és több más T.-faj kedvelt üvegházi növény.

Torero, l. Bikaviadal.

Toretika (gör., lat. *caelatura*) a m. trébelés, fémverés, a szobrászat technikáinak egyike, mely

a szoboröntés és szoborfaragás között középhelyen áll. *L. Domborítás, Empaisztika és Szobrászat.*

Torg, Abo város (l. o.) svéd neve.

Torgau, az ugyanily nevű járás székhelye Merseburg porosz kerületben, (1919) 13,492 lak., szesz- és téglagyártással, evangélikus templommal, amelyben Cranach képei láthatók, Hartenfels nevű nagy kaszárnnyával, amely a XVII. sz.-ig a szász választók lakóhelye volt. 1760 nov. 3-án II. Frigyes porosz király itt győzte le Daun osztrák hadait. Napoleon parancsára 1810. erős várrá alakították, amelyet 1891. részben leromboltak. T. 1815. jutott a poroszok birtokába.

Torgau cikkek, l. Agostai hívallás.

Torgau könyv, l. Formula Concordiae.

Torgikán, Asztrakán (l. o.) egykori arab neve.

Torgetok, saját nyelvükön *torga-ut*, a kalmukok egyik ága, *l. Kalmuk.*

Torianit (ásv.), lényegében torium- és uránoxid, mellékesen cériumfölkéket is tartalmaz; zsírfényű, barna, centiméternyi erősen radioaktív kockák Ceylon-szigetén egyes folyóhomokokban.

Tories, l. Tory.

Torii. Különálló kapu kőből, fából v. ritkábban bronzból a japáni shintó templomok előtt.

Torii-iskola. Japáni művészdinasztia, melynek tagjai a színes fametszetet művelték. Alapítója Torii Kiyomoto (élt a XVII. sz. derekán), ki egyben színész is volt és mint festő színházi plakátokat készített.

Torino, 1. olasz tartomány Piemont compartimentóban, Svájc, Novara, Alessandria, Cuneo és Franciaország közt, területe 10,236 km², (1921) 1.254,851 lak. Járásai: Aosta, Ivrea, Pinerolo, Susa és T.

2. T. (Turin), fővárosa T. tartománynak és érsekségnek, a középkorban Piemont hercegségnek, 1860—65. az olasz királyságnak *fővárosa*, a Po és a Dora Riparia összefolyásánál, termékeny síkságon, (1921) 517,140 lak. Jelentékeny ipárnak főbb ágai a selyemzöves, fegyvergyártás, ókszer-, bútór-, zongora-, bőrárú- és szappan-készítés, csokoládé-, szeszárú-, cukor-, dohány- és gépgyártás. Átmenő kereskedelme igen élénk. Az óváros kivételével nagyobbára arkádokkal szegélyezett egyenes utcái derékszögben metszik egymást. Legszebb és legélénkebb utcái: a Via Garibaldi, a dell'Accademia delle Scienze, a Cernaja, a Roma és a Via di Po. A Pón több szép kőhid és egy lánchíd vezetnek át, míg a Dora Riparian 7 hid van, köztük legérdekesebb a Mosca (1830) építette egyíves kőhid. Legszebb terei és műemlékei: a Piazza San Carlo, paloták övezte négyszög, Filibert Emánuel hercegnek ére lovaszobrával (1838), Marochetti mesterműve; a Piazza Castello, a hatalmas Piazza Vittorio Emanuele, közelében I. Viktor Emánuelnek Gaggini készítette márványszobrával; a Piazza Carlo Felice-n Massimo d'Azeglio éreszobra (1873) Balzicótól, a Piazza Carlo Alberto Károly Albert királynak Marochetti készítette lovaszobrával, a Piazza dello Statuto pompás palotákkal, a montcenisi alagút áttörését megőrkítő nagyszabású emlékek, a Piazza Solferino Ferdinánd genovai herceg

bronz lovasszobrával (Balcizótól), a Piazza Carlo Emanuele II. Cavour nagyszerű márványszobrával; a Piazza Pietro Micca, Micca citadellával légből röptette s önmagát is feláldozta; a Piazza del Palazzo di Città, VI. Amadeus bronzszobrával (1858), a Piazza Lagrange az itt született Lagrange matematikus, a Piazza Vittorio Emanuele II. e király szobrával; egyéb emlékek: I. Viktor Amadeus herceg lovasszobra a királyi kastély csarnokában, La Marmora, Manin, Garibaldi, Cesare Balbo stb. szobrai. Egyházi épületei közül az első helyet foglalja el a San Giovanni Battista székesegyház, 1492—98. Meo del Caprino firenzei műépítő építette márványhomlokzattal, három hajóval, nyolcszögletű kupolával, a Sudario-kápolnáját (XVII. sz.) Guarini szerzetes építette és koporsóalakú urnában a fölött fölött egy ezüsttartóban van elhelyezve az a vászonkendő, amelybe állítólag az Üdvözítő teste volt betakarva. Egyéb jelentékenyebb templomai: az 1607. Vitozzi építette Corpus Domini; mellette az 1610. épített Santo Spirito, amelyben 1728. Rousseau a kat. vallásra tért át; az 1679. Guarini által barokk ízlésben épített és 1714. Juvara által díszített La Consolata (1904. újjáépült); a San Massimo kupolás templom (1845—54), Albertoni freskóival; az ókeresztény bazilikák mintájára épült San Secondo és a lombard stílus San Giovanni Evangelista. A világi épületek nagyjából újabb időkben valók. Az egyetlen középkori épülete a Palazzo Madama a Piazza Castellón (XIII. sz.), ezt 1718. egy pompás kettős lépcsővel és oldalán márványhomlokzattal látták el; 1865-ig az olasz szenátus helyisége volt, újabb idő óta a csillagvizsgáló is itt van elhelyezve. A királyi palota (Palazzo Reale) a XVII. sz.-ból való, egyik szárnyában az Armeria reale, a 70,000 kötetből és 3000 kéziratból álló királyi könyvtár, egy érem- és ékszergyűjtemény. Az 1680. Guarini által épített Palazzo Carignano 1848—60. a szárdinai, 1860—65. az olasz parlamentnek volt ülésező helye; most természettudományi múzeum van benne. A tudományos akadémia (1679. Guarini jezsuita kollégiumnak építette) földszintjén egyiptomi és római görög-szobrok, első emeletén kisebb régiségek, második emeletén képtár van; a Palazzo di Città 1669. épült. Kiválóbb épületei még: a Ricca építette egyetem, római régiségek gyűjteményével, az 1652. alapított szépművészeti akadémia palotájának képtárral és a városi múzeummal, végül a 163 m. magas kupolával ellátott, ú. n. Mole Antonelliana, a II. Viktor Emánuel emléket megőrkítő múzeummal. T. tudományos és kulturális intézetei: az 1404. alapított 4 fakultásos egyeteme, a kir. tudományos akadémia, a kir. mérnöki iskola, a kir. iparmúzeum, a nemzeti és egyetemi könyvtár (275,000 kötet könyv, 4500 kézirat és 11,000 rézmetszet), a városi könyvtár (70,000 kötet és 17,000 kisebb mű), az állami levéltár, katonai akadémia, tüzér- és hadi iskola, több szakiskola. Színházai közül a Teatro Regio, Olaszország egyik legszebb opera- és balletszínháza, az új Teatro Vittorio Emanuele, hippodrommal is szolgál. Kórházai, intézetei számosak. A városban és környékén több szép nagy

nyilvános kert van: a régi Piazza d'Armi, ezt átszeli a páratlanul szép Vittorio Emanuele II. fasor, földünk legszebb útjainak egyike, T. környékének kiválóbb helyei: a temető (cimitero), Olaszország egyik legszebb temetője; a várostól ÉNy-ra egy dombon épült *La Superga* kupolás templom; a szavójai uralkodók temetője (1749); a Po tulsó partján egy dombon (292 m.) kapucinus, később kamalduli templom áll, amelyhez drótkötélpálya visz fel.

T. egykor főhelye volt a gallus *Taurini* törzsenek. 218-ban elfoglalta Hannibal; Augustus korában *Augusta Taurinorum* néven római gyarmattá lett. A longobard uralom alatt hercegi székhely volt. Nagy Károly a susai hercegek székhelyévé tette, akik 1032-ig uralkodtak benne, ekkor a szavójai ház lépett örökükbe. A franciák 1506. elfoglalták, de 1562. Filibert szavójai herceg visszakapta. 1640-ben a franciák ismét elfoglalták. 1696 aug. 29. itt kötötték meg Franciaország és Szavója a külön békét. A spanyol örökösödési háborúban a franciák ostrom alá fogták, de Szavójai Jenő (1706) fényes győzelme felmentette. 1796. és 1798. rövid ideig ismét francia birtok volt, a marengói csata után 1800. hosszabb időre került a franciák hatalmába, akik a Po département fővárosává tették s erődítményeitől megfosztották, csupán a citadellát hagyva meg. 1814-ben visszakerült Szárdinához. Az olasz királyság helyreállítása után 1865 máj. 1-ig az olasz kormányoknak volt székhelye. Kossuth Lajos (*a turini remete*) a hatvanas évektől fogva állandóan ott lakott s ott is halt meg. A Via dei Mille 22. sz. házának a Kossuth által lakott lakosztály emléket, a márványlapon jelzi a nagy hontalan emléket, amelyet (a térszomszédságban emelt Calvi szobrász emléktáblájával együtt) T. városa állítottatott. A márványlapon ez áll: «*Luigi Kossuth, già governatore d'Ungheria esule per la libertà in questa casa ebbe longa dimora e morì il 20. marzo 1894.*» 1904-ben a nemzeti könyvtár 34,000 kötet könyve és 3000 kézirata elégett. 1911-ben nemzetközi ipari és mezőgazdasági kiállításban hazánk is résztvett.

Irodalom. Cibrario, Storia di T., 1846; Carlo Promis, L'antica T., 1871; T. e dintorni 1874; Borbonese, T. illustrata e descritta, 1884; Marzolari, Guida commerciale ed amministrativa di T., Torino 1907; P. Toesca, T. Italia Artistica, Bergamo 1911.

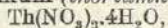
Torinói béke (1813 aug. 24.), a Padova érdekében folytatott magyar-velencei háború zárapontja. Eszerint az 1858-iki zárai békét megerősítik; Velence Magyarországnak évenként 7000 aranyat fizet; Velence Dalmátországnak húsz évre 35,000 arany értékű bevittelt enged; Padovát az 1873-iki békében megállapított 100,000 arany fizetése alól felmentik, de némely várait tartozik lebontani; Treviso az osztrák herceg kezében marad.

Torit (ásv.), törümszilikát ThSiO_4 , de rendszeren mállott és vizet is tartalmaz. A négyzetes kristályok a cirkonnal izomorfok. Fekete, helyenként vörösrre futtatva, üvegfenyű, át nem látszó; az *Orangit* nevű változata narancssárga, zsírfényű, átlátszó. A T. lelőhelye: Lövő-sziget és Lindesnäs, Norvégia; Champlain, New-York; az *Orangit* a Langensundfjordban található.

Tórium (*thorium*), kémiai elem, jele *Th*, atom-súlya 232.4. Ritka földfém. Az amerikai *monazit-homok*s az arendali *torit* nevű ásványból nyerhető. ThCl_4 olvasztott alkálilóridban való oldatának elektrolízisével nyerhető a fémes T. Olv. pontja 1450°. Az Auer-hersnya ca. 1% torium-oxidot tartalmaz. Nevezetesebb vegyületei a $\text{Th}(\text{OH})_4$, alkáliákban oldhatatlan; a szulfátja s a T.-klorid, ThCl_4 . A T. radioaktív elem.

Tórium X. Rutherford és Soddy által felfedezett radioaktív elem, amely igen gyorsan (már 3-7 nap alatt felelészben) a nagyon rövid életű (néhány perc alatt teljesen elbomló) erősen radioaktív tórium-emanációból alakul át. A gyors bomlás következtében az emberi szervezetbe bevitt (befekvés, belégzés) T. készítmények igen erőlyes, sőt könnyen veszélyessé válható hatást gyakorolnak. Használják főleg fehérvérteségnél, rákos daganatoknál és egyéb radioaktivitásra reagáló betegségeknél. L. *Radioaktív elemek*.

Tórium nitrátum (*thoriumnitrát*):

fehér, kristályos tömeg. Víz bőségesen oldja. Antiszeptikus és antifermentatív hatásánál fogva tuberkulózisnál inhalációkra, parazitás bőrbántalmaknál paszta alakjában használják.

Torja (*Turia*), nagyk. Háromszék vm. kézdi j.-ban, (1910) 2584 magyar lak. (Tr. R.)

Torjai Büdös-barlang (*Büdöshegy*), l. *Büdös*. **Torjancz**, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 769 horvát, német és magyar lak. (Tr. SzHSz.)

Torjás (*Troias*), kisk. Arad vm. máriaradnai j.-ban, (1910) 867 román lak. (Tr. R.)

Torkolat a folyónak az a része, ahol más folyó, vagy állóvízbe ömlik. A tengeri torkolat lehet nyílt, öbölserű, amikor esztuáriumnak vagy *tölcsér-T.*-nak nevezik, vagy pedig a folyó a tengerbe ömlése előtt igen sok hordalékot rak le, ezen szorosított ágazik stb., ez a *delta-T.* Az előbbire példa a Szent Lőrinc folyó T.-a Észak-Amerikában, vagy a Temzée Angliában, tipikus delta-T.-a van a Dunának, Nilusnak stb. Hogy a kétféle tengeri T. közül melyik fog kifejlődni, azt befolyásolja a folyó iszap- és vízmennyisége, a tengerjárás vízszinkülönbsége, általában a tenger munkaképességének viszonya a torkolathoz jutott törmelék elszállításához szükséges munkához viszonyítva. Kétfolyó egymásba való torkolásának alakulása a folyók egymáshoz viszonyított vízmennyiségétől, esésétől, hordalékától stb. függ s rendszeren olyan hegyes szög alatt ömlenek egymásba, amelynek csücske a főfolyó folyásának irányában van.

Torkos László, író, szül. Kőszegen 1839 okt. 2. Középiskoláit elvégezvén, Sopronban és a hallei egyetemen teológiát hallgatott. 1862-ben a budapesti evangélikus gimnáziumban, 1877. az állami leányiskolában lett tanár, 1899. igazgatói címet kapott. Sok irányban működik. Mint lírikust (*Az ifjú küzdelmei* dramatizált allegória, 1863; *Esti órák*, tanköltemény, 1870; *Költemények*, 1873; *Újabb költemények*, 1886; *Jó és rossz napokból*, 1898; *Oszai harmat után*, 1923), inkább tanulmány és kedély jellemzi, mint képzelet; írt egy humoros eposzt (*Hatvani*, 1901); egy költőt elbeszélést (*Bankó lánya*, 6 ének); egy verses regét (*Aldás*

és szerencse, 1903), néhány színművet (*Kigyóőr*, regés színmű 4 felv., *Alejtőn*, dráma 4 felv., *A hivatalvadász*, vígjáték 3 felv., *Hármas szövetség*, vígjáték 1 felv.). Közülök az utolsót a Nemzeti Színházban, a hivatalvadászt Kolozsvárott adták elő. Írt számos prózai elbeszélést és rajtot különféle lapokba; nagy számmal iskolai könyveket, esztétikai és társadalomtudományi dolgozatokat (*Költőigazságszolgáltatás*, A *Tragikumról*, *Adám az Ember tragédiájában* stb.). Byron *Child Harold*-jának fordításával (1914) nagy sikert aratott. Nevezetes működést fejtett ki a magyar verselmélet terén; a magyar verselésben az idegen versalakok prozódiját is a hangsúlyra kívánta alapítani, de technikai reformja nem terjedt el. A Petőfi-Társaság 1876. tagjává választotta.

Torkos borz (állat), a Menyét-félék családjába tartozó állatfaj. Más neve rozsomák (*Gulo gulo* L.), l. *Rozsomák*.

Torlasz (*barricade*, franc.), mesterséges akadály, amelynek célja, hogy a támadót előnyomulása közben, főleg a leghatásosabb tűzkörletben, egészen v. részben feltartóztassa. Megkülönböztünk természetes és vonszolt *fa-T.-okat*, továbbá *fekvő* s *álló ág-T.-okat*. A természetes fa-T.-hoz sűrű gallyas fákat használnak, amelyeket akként vágnak le, hogy koronáikkal az ellenség felé fordulva fektődjenek és a gyökértuskókkal összefüggésben maradjanak. A vonszolt fa-T. 10—20 cm. vastag ágakból készül, amelyeket az alkalmazási helyre vonszolnak és több sorba sűrűen raknak. Fekvő és álló ág-T.-ok különösen a sáncárkokban alkalmaztatnak, hogy az ellenségnek az árokba való legrását megnehezítsék. Ma legtöbb esetben dróttakadályokkal és spanyol rohamgátakkal pótolják.

Toriat (geol.) az olyan ülepített törmelékroteg, amely valami nemes érc v. drágakőgörgöteget is tartalmaz. T. tehát pl. az aránytartalmú kavics v. homok, a platinatartalmú, az ónére, monazit, gyémánt v. egyéb drágakőtartalmú kavicsstelepek, amelyekből iszapolás útján az illető értékes anyag kitermelhető.

Torlódás keletkezik, ha a vizet, de különösen a jeget mozgásában valamely akadály feltartja. L. *Jégzajlás*.

Torlonia, olasz (római) hercegi család. Megalapítója T. *Giovanni* (megh. 1829.) bankár volt, ki 1809. megvásárolta *Bracciano* hercegséget, 1813. pedig a *Civitella-Cesi* hercegséget szerezte meg. Ez utóbbi címét legidősebb fia, *Marino* (szül. 1798., megh. 1865.) örökölte, aki 1847. meg *Poli* és *Guadagnolo* hercege lett. Ezt a címet unokája, *Leopoldo* örökölte; Róma polgármestere volt, de 1888. elmozdították állásából, mert XIII. Leo pápát hivatalosan üdvözölte papi jubileuma alkalmából. *Giovanni* harmadik fia, *Alessandro* (szül. 1800. jún. 1., megh. 1886. febr. 7.) óriási vagyont szerzett a só- és dohányjüvedékek bérlésével s ezt közhasznú intézmények létesítésére fordította. Ő szárfította ki a *Fucino*-tó nagy részét és ő alapította a múkincsekben gazdag *Torlonia-muzeumot*. Vagyonát egyetlen leánya, *Maria Anna* (szül. 1855. márc. 8., megh. 1901. szept. 18.), illetőleg ennek férje, *Borghese Giulio* herceg örökölte.

Torma, orvosi, csipős T. (adv.). 1. *Cochlearia*. *Édes I. I. Nasturtium*. A T. faját *Armoracia* gónusz névvel is szokták nevezni.

Torma, 1. *József*, történettudós, szül. Désen 1801 márc. 29., megh. Csicsókeresztúron 1864 jan. 19. 1832-ben Belső-Szolnok vm. főjegyzője lett. Vármegyéjét 1848-ig több ízben képviselte az erdélyi országgyűléseken. Megírta Belső-Szolnok vm. történetét s 1852. fia, Károly számára (Weidenbach és Grotefend munkáit megelőzve) *Calendarium diplomaticum*-át, amely azonban csak 1879. jelenhetett meg (Kolozsvár, 30 és LXVI old.). Genealogiai táblái (2 köt.) és Hístoriko-diplomatikai lexikona kéziratban maradt.

2. *T. Károly*, archeológus, T. 1. fia, szül. Kúdn (Szolnok-Doboka) 1829 okt. 13., megh. Porto d'Anzióban (Róma mellett) 1897 febr. 28. Atyja korán bevezette a diplomatikába, főképp pedig az archeológiába. Beszterczen és Kolozsváron elvégezvén iskoláit, 1848. az erdélyi országgyűlésen mint atyja mellé rendelt követi írnok jelent meg. Azután honvéd lett s Bem alatt vitézül harcolt. A zsidói fegyverletétel után Csicsókeresztúrra vonult s egészen a gazdaságnak s közjogi és régészeti tanulmányainak élt. Dácia római történetéhez már ekkor kezdte gyűjteni különösen az epigráfiai adatokat. Asatásokat is rendezett. Részt vett az unio átvizsgálása ügyében Kolozsvárra 1865 nov. 20-ra hirdetett országgyűlésen. 1867-ben Deákparti képviselő, azután Belső-Szolnok vm. főispánja lett, 1872. újra képviselő és a Ház egyik alelnöke. 1876-ban a közjog rendes tanára a kolozsvári egyetemen. 1878-ban a régészet tanára a budapesti egyetemen. Itt főképp Aquineum romjainak feltárásával s az aquincumi múzeum megalapításával szerzett igazi érdemeket, amit a székesfőváros emléktábla elhelyezésével ismert el, másrészt méltó feltűnést és elismerést Dácia kincseinek kutatásával és leírásával. 1887-ben nyugalomba vonult, majd Rómában (később Anzióban) telepedett le s római tanulmányainak élt. A Magyar Tudományos Akadémia 1861. levelező, 1881. rendes taggá választotta. Tagja volt a bécsi régészeti bizottságnak és a római archeológiai intézetnek. Mommsennek dáciai epigráfiját összeállításában ő volt a főmunkatársa. Szakfolyóiratokban (Ephemeris epigraphica, Erdélyi Múzeum, Archaeológiai Értesítő, Arch.-epigr. Mitth. aus Österreich stb.) elszórt becses értekezései mellett nagybecsű: *A times dacicus felső része* (Budapest 1880); *Adalék északnyugati Dacia föld- és helynévadához és Repertorium Dacia régiség- és felirattani irodalmához* (u. o. 1880); *Az aquincumi amfiteátrum északi fele* (Akadémiai Értekezések, IX. köt., 1881). Műve, amelyben kutatásainak gazdag eredményeit összefoglalni készült (Monumenta Hungariae aevi Romani epigraphica), már nem jelenhetett meg. Kiadta továbbá Thököly Imre naplóját (Pest 1866) és Retegi György emlékiratát (1885). V. ö. *Téglás G.*, Emlékbeszéd T. Károly felett (Budapest, Akadémia 1905) és *Riedl Fr.*, Magyarok Rómában (Olesó könyvtár 1900).

3. *T. Zsófia*, T. 2. testvérhuga, régész; szül. Csicsókeresztúron 1840., megh. Szászvárosban 1899 nov. 14. Szászvárosban telepedvén meg,

Hunyád vm. csigatelepeit kezdte volt először tanulmányozni. Majd 1875. Rómer Flóristól vett felhívás következtében a közel *Tordos* őstelepet kezdte ásítani, hol csakhamar meglepő felfedezésekre jutott. Szorencsés kezdeményezését Déva közelében a jelzett völgyön, Nándorválya, Nándor s főleg a mandori barlang őstelepeivel folytatta és már a külföldön is felhívást keltettek leletel. 1876-ban külföldi tanulmányutakat tett, részt vevén kétszer is a német antropológusok gyűlésein. Főbb értekezései: A mandori barlang-csoport, Erdélyi múzeum; Neolitikori őstelepek Hunyád vm.-ben, Erdélyi Múzeum, 1879. évf.; Hunyád vármegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve 1881. Lipésében megjelent kötetben tárgyalta a birtokában levő szimbolikus ősemlékek keleti vonatkozásait. 1899-ben a kolozsvári tud. egyetem tiszteletbeli bölcsészettudoktora lett. V. ö. *Goos Károly*, Bericht über die Sammlung des Fräuleins S. T., Archiv des Vereins für Landeskunde Siebenbürgens.

Tormafalu, kisk. Sopron vm. nagymartoni j.-ban, (1920) 871 német lak. (Tr. A.)

Tormafölde, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, (1920) 648 magyar lak.

Tormapataka (*Valea-Hranii*), kisk. Szolnok-Doboka vm. csáki gorbói j.-ban, (1910) 319 román lak. (Tr. R.)

Tormás, 1. kisk. Baranya vm. hegyháti j.-ban, (1920) 612 magyar és német lak.

2. *T. (Turmas)*, kisk. Hunyád vm. szászvárosi j.-ban, (1910) 128 román lak. (Tr. R.)

Tormáskert (*Nevolno*), kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 370 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tormay, 1. *Béla*, gazdasági író, szül. Szekszárdon (Tolna) 1838 okt. 10., megh. Budapesten 1906 dec. 29. Sokoldalú tanulmányok után 1861. a budapesti állatorvosi tanintézetnél tanársegéd, 1865—68. tanár a keszthelyi országos felsőbb gazdasági tanintézetben, 1869. a debreczeni országos felsőbb gazdasági tanintézet igazgatója, 1873. az állatorvosi tanintézetben az állattenyésztési tanszék tanára s 1875. az akadémia igazgatója lett, melyet újra szervezett és 1881. új épületébe átköltöztetett. 1886-ban a földművelési minisztériumba berendeltetvén, az összes gazdasági szakiskolák főigazgatója lett miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel. Ő volt emellett (a lótenyésztést kivéve) az egymást követő minisztereknek az állattenyésztési ügyekben tanácsadója. T. létesítette az országos állatorvos-egyesületet, ő szervezte az országban a vasalási tanfolyamokat. A M. Tud. Akadémia 1899. levelező tagjává választotta, tagja volt az országos közegészségügyi tanácsnak, több külföldi tudományos társulainak levelező és több hazai egyesületnek tiszteletbeli tagja. *Nádudvari* előnévvel nemességet kapott s 1904 febr. 14. államtitkári címmel nyugalomba vonult. A magyar szakirodalom terén is működött, nagyobb önálló munkái a következők: *Lófogtat* (1861); *Általános állattenyésztéstan; Gazdasági lótenyésztés* (pályanyertes mű); *A szarvasmarha és tenyésztése* (három kiadást ért); *A mezőgazdát is érdeklő néhány városi ügyről; Az átöröklés; Elmélkedés a mezőgazdasági*

egyensúlyról; *A lóhús kimérésének kérdése hazánkban*; *A konyhasó mezőgazdaságunkban*; *A sertéskérdés egyik fontos részlete*; *Nádudvari uramnak vasárnapi beszélgetései* (1885), utána több füzet különböző gazdasági kérdésekről (együttes kiadás 1900); *Elmélkedés a mezőgazdasági egyensúlyról* (1894); *Mezőgazdasági vezérfonál néptantókszámára* (1899). Szerkesztette s részben írta *A magyar gazda kincsesházát*. Népies munkái számosak.

2. *T. Cécile*, elbeszélő, az előbbinek leánya, szül. Budapesten 1876. Az irodalomban önálló kötettel 1900. lépett föl, *Apródszerelmem* c. alatt közrebocsátva egy novellagyűjteményt, ezt 1905. *Apró bűnök* c. elbeszélés-kötete követte. A közönség és a sajtó rokonszenvesen fogadta, valamint az Urániában előadott tetszetős műveit is (*Szivének hazája* 1906; *A virágok városa* 1907), de az első igazi nagy sikert *Az emberek a kövek közt* c. regénye szerezte meg 1911., amely az egyszerű emberek életét és lelki világát rendkívül mély megfigyelések alapján erős realizmussal, de nem kisebb művészettel mutatta be. A regényt csakhamar lefordították németre és franciára, majd angolra s itthon újabb meg újabb kiadásokban jelenik meg. Következő regényével, a *Régi házzal* (1915; utána 1924-ig még 8 kiadás) T. a legkiválóbb magyar írók sorába emelkedett. Ezt a regényt, mely a szabadságharc előtti fővárosi életéről színes, jellemző, érdekes kerképet ad, a Magy. Tud. Akadémia 1916. a Péczely-díjjal tüntette ki s e könyv itthon is, külföldön is még népszerűbb lett, mint az előbbi regény. Három novelláskönyvének (*Viaszfigurák* 1918; *Álmok* 1920; *Megállt az óra* 1924.) sikerét még fölmúlta a *Bujdosó könyve* (1921, 1922), mely a Károlyi-uralom féltelenségeit és a vörös uralom szörnyűségeit eseteli megrázó erővel. 1922-ben megindította a *Napkelet* c. irodalmi folyóiratot. Újabbban mind fokozottabb buzgalommal dolgozik a magyar asszonyok megszervezésén s megalapítván a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét (*Mansz*), nagy hatással ösztönzi nemzeti öntudatra és bírja komoly munkára a magyar nővilágot.

3. *T. Károly*, orvos, szül. Váczen 1804., megh. Pesten 1871. Két évig tanársegéd volt a budapesti egyetemen, majd Tolna vm. tiszti főorvosa. 1848-ban a magyar minisztériumba osztálytanácsosnak hívták meg, a szabadságharc alatt a tábori kórházakat szervezte. Az abszolutizmus után Pest város tiszti főorvosa, később a köz-kórház igazgatója lett. Számos orvosi és orvosrendőri munkát írt. Alapvetők voltak népességmozgalmi és közegészségügyi statisztikai dolgozatai.

Tormentilla *L.* (nőv.), l. *Potentilla*.

Tormes, a Duero 230 km. hosszú legnagyobb hszoldali mellékfolyója. Ávila ó-kasztíliai tartományban a Novarredondától É.-ra, Salamanca és Zamora tartományok közt határu szolgálva torkollik.

Tormina, *tormenta*, gürcsös hasfájdalmak.

Tormos (*Tormos*), kisk. Nyitra vm. nyitrai j.-ban, (1910) 1111 szlovák és magyar lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Torna, l. *Tornász*, *Tornajátékok* és *Gyógytornász*.

Torna vármegye, azelőtt hazánk egyik vármegyéje, melynek területe 618 km², lakosainak száma (1881) 20,913 volt. Székhelye T. község volt. Az 1882. évi LXIII. t. c. T.-t Abaúj vármegyével egyesítette. L. *Abaúj-Torna*.

Torna (*Turňa*), kisk. Abaúj-Torna vm. tornai járásában, (1910) 1697 magyar lakossal. T. azelőtt az ilyen nevű vármegye székhelye volt. Közvetlenül a város fölött emelkedik egy 366 méter magas hegykúp, melynek ormát T. várának romjai koronázzák. E várat IV. Béla király 1243. Bebek Mátyásnak ajándékozta; a Bebek-család 1440-ig bírta, ekkor a cseh martalócok kezére került. A XVI. sz. második felében a Mágócsyak tulajdona lett. 1662-ben visszaszállott a koronára, 1678. Thököly Imre elfoglalta, de 1685. Schultzs császári hadvezér visszavívta és lerombolta. T.-nak dombon épült katolikus temploma a XIII. sz.-ból való; a dombon számos prehisztorikus cserepet találtak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tornabarakony, kisk. Abaúj-Torna vm. bódvaszilasi j.-ban, (1920) 240 magyar lak.

Tornác, földszintes nemesi kúriák, villák v. parasztházak erősen kiugró eresze, amely fa v. kőoszlopokkal, néha ívsorral van alátámasztva. Emeletes épületeknél a T. menyzetét az I-ső emeleten alkalmazott erkély v. loggia padlózata alkotja.

Tornádó (spanyol) romboló forgószél, amely főképp az Egyesült-Államokban félelmetes hatásáról ismeretes. Átmérője többnyire kisebb 300 m.-nél, haladási sebessége kb. 40 km. óránként. T.-k a barométeres minimumok DK.-i szélén a D.-i meleg és az É.-i hideg szelek határvonalaán szoktak keletkezni. Tikkasztó meleg előzi meg, aztán sűrű fellegzet közeledik, záporral, zivattal és tomboló viharral. Az örvény belsejében a sűrű fellegből tömlő ereszkedik le, amelyben rendkívül alacsony a légnymás, azért ott rendkívül a szívó hatás, mely még épületeket is a magasba sodor. Egy helyen alig időzik többet 1 percnél, de az is elég, hogy borzasztó pusztításokat végezzen, melyek egyúttal haladási irányát is jelölik. Hazánkban T. ritkán fordul elő. Novskán (Horvátországban) 1892 máj. 31. pusztított a T. a vasúti állomás közelében. Budapesten 1914 júl. 24., Bián és környékén 1924 jún. 13., Észak-Amerika Missouri államában 1925 márc.-ban volt óriási T., amely 400 km. hosszúságban terjedt; többek közt Desoto, Tomponville és Parish városokat teljesen elpusztította, több ezer halott és ezrekre menő sebesült esett áldozatul óriási anyagi kár mellett. L. még *Forgószél* és *Ciklon*.

Tornagörgő (*Hrhov*), kisk. Abaúj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 1057 magyar lak.; itt van Bebek György síremléke. Átmeneti korú kat. temploma van. V. ö. Ungarische Revue 1889. 652. l.; *Lükő* B., A görgői református egyház története (Rozsnyó 1884). (Tr. Cs.-Szl.)

Tornahorvát (*Horvát*), kisk. Abaúj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 259 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tornai Gyula, festő, szül. Görgön (Abaúj-Torna) 1861 ápr. 12. A bécsi akadémián, Münchenben és Benzur mesterszkolájában tanult. Beutazta Olasz-, Spanyol-, Francia- és Angolországot, járt

Marokkóban, Indiában és Japánban s számos képet festott az útjába eső különlegességekről. Egy ily marokkói képe, a *Hamisan játszott c.* a Szépművészeti Muzumba került, ezenkívül még több képet vette meg az állam. Indiában a burdwani maharadzsa és családját festette, Japánban pedig a tokiói egyetem részére annak alapítóját, Okuma grófot. Európa összes nagyobb városában rendezett gyűjteményes kiállítás műveiből.

Tornai mészköfensik, az Abauj-Tornai Mészköhegység egy része, folytatása a Gümör-Szepesi Érkegységét körülvevő pelsticzi és sziliczei mészköfensikoknak Abauj-Torna vm. Ny.-i részében, de Gümör vm.-be is átnyúlik. A Csermagnya, Bódva és Sajó völgye határolja körül, legmagasabb helye a 613 m. magas Alsóhegy, mint mészköfensik erősen el van karszosodva, híres a belsejében levő *agyteleki cseppkőbarlang* (l. *Aggtelek*), a sziliczei fensikón pedig a sziliczei vagy Lednicze jégbarlang. A fensik ÉK.-i részén van a vadregényes szádelői és áji völgy. V. ö. *Siegmeth*. Az abauj-torna-gömöri barlangvidék (Magyar Kárpát-Egy. 1887. és 1891. évkönyve).

Tornai mészköhegység, l. Tornai mészköfensik.

Tornajátékok, mindazon mulattató és test-edző társas testmozgások, amelyeknek végrehajtása bizonyos szabályokhoz lévén kötve, alkalmassak arra, hogy a rendszeres tornázás anyagául tekintessenek. Az összes társas labdajátékok, ú.m. róta, hosszú méta, duplex, kapós stb. alkalmassak arra, hogy tornajátékként használtassanak fel. Ide tartoznak mindazon társasjátékok is (lásd *Játék*), amelyek bizonyos testi erőnek és ügyességnek kifejtését kívánják. Különösen nőknél és gyermekeknél fontosak a T., mert ezeknek helyi-el-közeli való beillesztésével változatossá tehetjük a módszeres tornázást. Hazánkban a közoktatásügyi minisztérium rendezett 1893. és 1895. tornajátékok begyakorlására tanfolyamokat s azóta kötelezők középiskoláinkban a játékdélutánok. A fővárosban a középiskolákon kívül a kereskedelmi és polgári iskolákban, sőt újabban az elemi iskolákban is tartanak játékdélutánokat. 1915 óta a nagy szünetekben is tart fenn a főváros játékdélutánokat.

A T.-hoz sorolhatók a középkori *harcjátékok* (ném. *Turnier*, franc. *tournoi*, lat. *torneamentum*, *hastiludrum*). Allítólag a IX. sz.-ban Godefroy de Preilly francia lovag találta föl ezeket. Különböző fajúak voltak, így az ú. n. buhari csupán arra szolgált, hogy a lovasok ügyességét tüntesse föl, ellenben a *ijost* (lat. *justa*) ban csak két ellenfél állt egymással szemben, akik leginkább tempó, de gyakran éles fegyverekkel harcoltak. A T.-ban résztvevők két egyenlő csapatba osztottak s ezek már a T.-at (torna) megelőző nap összemérték erejüket, ez volt az ú. n. *vesperil* v. *vespereide*. A torna a lándzsadűfessel kezdődött; a résztvevők arra törekedtek, hogy erős dőfés által ellenfeleket a nyeregéből kiússék. Ha a lándzsákat eltörték, karddal folytatták a küzdelmet, amelyet, ha így sem sikerült, birkózással fejeztek be. Ha az ellenfél megadta magát, ezt *fiance*-nak, biztosságnak nevezték. A győztes volt a legyő-

zött lova, sisakja és fegyverei, gyakran még váltságdíjat is követelt. Hogy minden baj nélkül nem folytak le e tornák, az természetes; balesetek gyakran fordultak elő s ez okozta azt, hogy II. Ince, III. Jenő, III. Sándor, III. Celesztin pápák a kiátkozás büntetése alatt betiltották a játékokat, de eredmény nélkül. Mindazok a mellékes díszek, így pl. nők jelenléte, a győztes jutalmazása nők által stb., csak a XIII. sz. vége felé kezdtek divatba jönni és csak arra szolgáltak, hogy a játékok fényét emeljék. Az a körülmény, hogy a legyőzött fegyverzet, lova és a váltságdíj is a győztesé volt, az egész T.-at némileg szerencsés-játékká tette s így sokan tizletszerzénen űzték a tornákban részvételt. A XIII. sz. második felében már a T. eredeti nemes voltukból veszíteni kezdték. A XIV. és XV. sz.-ban még művelték a T.-at, de már mindinkább pusztá látványossággá süllyedtek. A XVI. sz. kezdetén kezdtek a T.-at a XVI. sz.-ban alakultak az ú. n. *tornatársulatok*, amelyek tagjai a régi nemesség soraiból kerültek ki, kik az új nemeseket körükből kizárták. E társulatok célja volt a lovagjátékok ápolása, azok módozatainak megállapítása stb. I. Miksa maga is nagyon ápolta e játékokat, halála után azonban mindinkább elhanyagoltak. II. Henrik francia király 1559-iki balesete, midőn egy torna alkalmából életét veszíté, végleg diszkreditálta e játékokat. Helyökbe most a lovaglások különböző fajúak léptek. A XVII. és XVIII. sz. az e fajta multságokat művelte, főleg mert alkalmat adtak nagy pompa kifejtésére. A XVIII. sz. óta ezek is megszűntek, csak nagy udvari ünnepélyek alkalmával tartanak ilyen ú. n. T.-at, amelyeknek azonban a régiekhez a néven kívül semmi közük nincsen. T.-at a régi görögöknél l. *Agon*. Hazánkban a tornajátékok és velük együtt a lovagi intézmény Róbert Károly király idejében honosodtak meg.

Brodalom. Kottenkamp Franz, Der Rittersaal, Stuttgart 1842; Wassmansdorff Karl, Die Leibesübungen d. Ritter im Mittelalters, Neue Jahrbücher, Kloss-tól 12. és 25. fűz.; Saint-Palaye, Les Ritterswesen des Mittelalters, ford. Klüber, 3 köt.; Götzinger, Reallexikon der deutschen Altartümer, 2. kiad. 1882; Meyer Chr., Adel u. Ritterschaft im Mittelalter, 1890; Roth von Schreckenstein, Die Ritterwürde und d. Ritterstand, 1886, és Gesch. d. freien Ritterschaft, 2 köt.; Henne am Rhyn, Gesch. d. Rittertums, 1893; Riedner, Das deutsche Turnier des XII. u. XIII. Jh., Berlin 1884; Becker, Ritterliche Waffenspiele nach Ulrich v. Liechtenstein, Düren 1887; Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger, II. köt., 2. kiad. Leipzig 1889. A régebbi munkák közül kiváltságos Rixner György bajor herold tornakönyve, 2. kiad. 1532. A torna különböző fajairól legkimerítőbben Leitner szól a Freidal, des Kaisers Maximilian I. Turniere und Mummereien, Wien 1880—82. c. munka általa eszközölt kiadásának bevezetésében. V. ö. még Ganz, Die Abzeichen der Rittersorden u. Turniersgesellschaften, Zürich 1906; Maurer J. és társai, Tornajátékok; Felméri Lajos, A neveléstudomány kézikönyve; Ottó József, Ifjúági játékok (fényképekkel).

Tornakápolna, kisk. Abauj-Torna vm. bódvaszilasi j.-ban, (1920) 149 magyar lak.

Tornalja (*Tornallya*, *Tornal'a*), nagyk. Gömör vm. T.-i járásban, (1910) 2033 magyar lak., XV. sz.-i ref. templommal. T. az agyteleki barlanghoz legközelebb eső vasúti állomás. (Tr. Cs.-Szl.)

Tornanádaska, kisk. Abauj-Torna vm. bódvaszilasi j.-ban, (1920) 363 magyar lak.

Tornaria (állat), a Béllelegzők (*Enteropneusta*, pl. *malikos férgék*, *Balanoglossus*) lárvájának neve.

Tornászát, l. **Tornázás** és **Gyógytornászás**.

Tornaszentandrás, kisk. Abaúj-Torna vm. bódvaszilasi j.-ban, (1920) 421 magyar lak.

Tornaszentjakab, kisk. Abaúj-Torna vm. bódvaszilasi j.-ban, (1920) 589 magyar lak.

Tornaszerek, a szertornázásnál (l. **Tornázás**) használt eszközök, függő- és forgómozgások, ugró-, mászó-, emelőgyakorlatok végzésére; valamennyinek a célja az izmok erősítése és az ügyesség fejlesztése.

Tornatanitóképzés. A tornatanitók kiképzésére nálunk németországi mintára 1868. a Nemzeti Tornaegyesület szervezett tanfolyamot, amelyet 1870. állami érvényességi oklevelek kiadására jogosított föl a kormány. A képesítő vizsgálatokon a kormány kiküldöttje végzi az ellenőrzést. A tanfolyam hat hónapig tart, a tanítás tárgya a gyakorlati tornázás mellett a tornázás története, elmélete és módszere, élektan, boncolás, az első segély nyújtása. A képesítés megszerzhető elemi és középiskolákra. Nők szintén részt vehetnek benne. Tervbe van véve a tanfolyamoknak két teljes évre való kiterjesztése.

Tornáujtalu (*Turhanská Nová Ves*), kisk. Abaúj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 470 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tornázás v. tornászás (gimnasztika), mai neve ama rendszeres testgyakorlásnak, amelyet a XVI. sz. második felében Schnepfenthalban Guths Muths gyakorlatilag és irodalmilag is művelni kezdett s amelyet a XIX. sz. elején Jahn F. J. a német ifjúság körében felelevenített s amely rendszeres testgyakorlást Jahn követői, ú. m. Eiselen, Spiess, Reuvenstein, Lyon, Kloss és többen tudományos alapra fektettek. A T. tehát nem egyéb, mint bizonyos alapelvek szerint rendszerbe foglalt öntudatos gyakorlása az emberi testnek. A Németországban keletkezett s fő vonásaiban minden országban még most is a németek által megállapított és kifejlesztett rendszer szerint üzött T. az arányos testképzést tűzi ki célul, a testgyakorlást egyúttal hathatós nevelési eszköznek is tekinti, mert akkor, mikor a testet öntudatos mozgások által minden részében és arányosan fejleszti, ezáltal a szellem fejlődésére is előnyösen hat. A rendszeresen üzött T. erőssé, ügyessé teszi a testet, ezáltal az egyének önbizalmat ad, a T.-ban edzett egyént a szellemi munkára is alkalmasabbá teszi; a közösen egy vezényszóra végzett gyakorlatok rendre és fegyelműzöttségre szoktatnak. A T. nevelési és egészségügyi, továbbá társadalmi és katonai T.-ra osztható; a nevelési T. ismét felosztatik fű- és leány-T.-ra, e kettő egymástól tetemesen különbözik azon oknál fogva, mert a fűk és leányok testalkat, vérmérséklet és további életfeladatuk tekintetében különböznek egymástól. Az egészségügyi v. gyógy-T.-t l. **Gyógytornászás**. A társadalmi v. egyesületi T. alapján azonos a nevelési v. iskolai T.-sal, gyakorlati ugyanazok, de magassabb fokra vannak fejlesztve, mert teljesen kifejlesztett férfiák v. nők végzik a gyakorlatokat. A társadalmi v. egyesületi T.-nál a gyakorlatok közben a fegyelem fentartásának módja is más,

mint az iskolai T.-nál, mert míg a gyermekeknek a még nem teljesen kifejlett céltudatosságot figyelemzetéssel és jól alkalmazott szigorral kell felébreszteni, addig a már fejlett elméjű ifjaknál és férfiaknál inkább buzdító szavakkal és útmutatásokkal kell a fegyelmet fentartani. A katonai T. alapján véve ugyan menetelésekből, fegyverfogásokból és lovaglásból állana, de már a katonaságnál is be van hozva a szer-T., úgy hogy e részben a társadalmi, esetleg iskolai T.-sal meg-egyeznek. Végre még meg kell emlékeztünk az ú. n. *szoba-T.-ről* is, amely egyes tornaszereknek a lakásokban való használására vonatkozik s különösen az utóbbi években elterjedőben van. A szoba-T. fő szeri a kézi súlyzók, továbbá a rúd-hinta, a gyűrűhinta s az ellenállási gyakorlatok számára a húzó eszköz.

A T. anyaga: a) a szabad T. (szabad- és rendgyakorlatok) kézi szerekkel (súlyzók, botok v. rudak) v. anélkül és b) szer-T. A szabad T.-ba tartozó szabad- és rendgyakorlatok az ú. n. együttes v. közös gyakorlatok, amelyeknek minden egyes részletét az összes tornászok vezényszó után együttesen ütemszerűen tartoznak végezni, míg a szer-T.-nál az egyéni működés lép előtérbe. A szer-T., ahová az összes ugrási gyakorlatok is sorolhatók, az elugrási, a felhúzó (függeszkedési) és az eltolási energiának emelését célozzák. A T. az atletikától (l. o.), vagyis az ú. n. sportszerű testgyakorlatoktól abban különbözik, hogy míg ez utóbbiaknál a testi erő és energia egyoldalúan és időnkint egy közvetlenül kitzűtött feladatnak elérése céljából fejlesztik, addig a T.-nak mindig a tornázó egyén szakadatlan és biztos fejlesztése a célja, tekintet nélkül az időnkint esetlegesen felmerülhető feladatokra.

A T. mint testgyakorlat már a legrégebbi népeknek is műveltetett és Xenophon Cypusról írott művében már bőven leírja azt, hogy a fiatal cyprusi már gyermekkorában milyen testedző gyakorlatokat végzett; ez azonban, valamint a keleti népeknek még most is létező lovastestgyakorlat, pl. dzsirid-dobás lóhátról álló v. mozgó célba, csak az uralkodó osztályok által gyakoroltatván, nemzeti testfejlesztő intézményé sohasem vált. Csak a görögöknél találjuk fel az igazi rendszeres és valóban nemzetfejlesztő testgyakorlást, a gimnasztikát, amelynek neve a γυμνασιον (meztelen) görög szóból ered, minthogy a régi görögök meztelen testtel végezték tornagyakorlatukat. A gyakorlatok közt szerepelt a futás, ugrás, birkózás, gerelyvetés, korongvetés, súlyemelés és ahol lehetett, az úzás. A görög köztársaságok hanyatlásával és szabadságuk megszüntével a szép görög T. is lehanyaglott és helyt adott az egyes testgyakorlatokban kiváló erőmutogatóknak, akik közül a krotóni Milónak neve maradt fenn, aki folytonos gyakorlat útján oly erőre tett szert, hogy egy teljesen kifejlett ökröt vállára véve, ezzel a stádiumot háromszor körülfutotta.

A régi rómaiaknál a fő súly a hadi kiképzésre lévén fektetve, testgyakorlataik is ehhez a célhoz alkalmazkodtak s ezért majdnem kizárólag fegyverforgatásból állottak. Később azonban, mikor a görögökkel szorosabb érintkezésbe jutottak, ezek testgyakorlatának egy részét is átvették.

A rómaiknál inkább a szorosan vett atlétika fejlődött ki s a testgyakorlásnak ez a faja is látványosságá, szinköri mutatvánnyá fajult, mint bajvívás egymás között v. viaskodás ember és vadállat között v. tengeri harc (naumachia). A régi germánokról Tacitus Germaniájában leírja, hogy mily erővel tudják kidobni a gerelyt, továbbá elmondja ott, hogy az ifjakat miként gyakorolják abban, hogy az ellenség soraiba beleugorjanak, anélkül, hogy megsérüljenek. A középkor már társadalmi felfogásánál és zürzavaros külviszonyainál fogva sem kedvezett a rendszeres és általános testgyakorlásnak. A test sanyargatásának és elhanyagolásának szükségét hirdető vallási tanok a test felszabadítására irányzó minden törekvést rögtön elnyomták volna ama korban, amikor a szellem is súlyos bilincsekbe volt verve. De felvirágoztak az egyes fejedelmi udvaroknál az úri *tornajátékok* (l. o.), a lóhátról való kftzések, amelyek úgy látszik keleti eredetűek, mert a kereszties hadaknál merülnek fel először, a gyalogkftzések stb. Csak a renaissance hozta meg a testi nevelés iránti érzéket is. Az olasz Mercurialis H. (1573) *De arte gymnastica c.* művével már tudományos alapokat keresett a testgyakorlás számára. Basedow (1771) és Rousseau J. J. Emile-jében már a rendszeres testképzést hangoztatta és Guths Muths J. a Majna-Frankfurt melletti Schnepfenthalban már a rendszeres testgyakorlást az általa vezetett intézetben életbe is léptette. Az I. Napoleon ellen a németek részéről viselt hadjáratok szomorú eredménye arra indította Jahn J. Frigyes, hogy a német ifjúságot testileg erőssé, bátorrá és harcdeztető tegye s e célra meghonosítani igyekezett a rendszeres testgyakorlást. Követői, köztük Eiselen, Spiess stb., utóbbiak különösen a szabad gyakorlatok rendszeresítése által a német T.-t nem remélt virágzásra juttatták. Más országokban a testgyakorlás más-más alapon fejlődött. Anglia az egyes testgyakorlatok mellett maradt (lovaglás, úszás, vívás, boxolás, súlyvetés, esónakázás), Franciaországban csak a szerencsétlen kimenetelű 1870—71-iki hadjárat után láttak hozzá, de ekkor igazán alaposan a testfejlesztés rendszeres műveléséhez, hasonlóan Belgium is csak ez időtájt kezdte meg az iskolai és egyesületi T. rendszeresebb és alaposabb művelését, míg ellenben Olaszországban Obermann Rikárd buzgólkodása következtében már 1860. állami gondozás alá került a T. ügye és csakhamar virágzásnak indult, de Németországon kívül sehol sem fejlődött hatalmasabban a T., mint a kis Svábjában, amely a Jahn-Eisele-Spiess-féle német T.-t már kezdetben saját régi nemzeti testedző játékaival egészítette ki.

Magyarországban a test rendszeres fejlesztésére való törekvéssel legelőször a XVIII. sz. végén kibocsájtott *Ratio educationis*-ban találkozunk. A XIX. sz. harmadik évtizedében Fuchs Keresztély pesti vagyonos kereskedő gyermekei számára Clair Ignác tornamestert hozatta be a külföldről, aki itt magánjellegű tornaiskolát tartott egészen a 40-es évekig, amikor a nemzeti testgyakorló-egyesület szolgálatába lépett. Bakody Tivadar orvosíró kezdeményezésére Batizfalvy Sámuel és Szontagh Abrahám gyakorló orvosok s több buzgó társuk

megalapították 1863. az első nyilvános tornacsarnokot s ezáltal a T.-nak jövőjét Magyarországon (l. *Nemzeti Tornaegylet*). Szontagh Abrahám szerkesztette az első magyar torna-műszótárt és lehetővé vált a T.-t a német befolyástól teljesen függetlenné tenni. Tornaegyesületek alakultak az országban és a fővárosban s 1868. a Nemzeti Torna-Egyletet már a tornatanítóképzést is megkezdette. Létrejött a tornaegyesületek szövetsége, a tornatanítók országos egyesülete, a *Tornaügy* szakközlöny, az országos közoktatási tanácsban a tornatanítás szakszerű állandó képviseltetése, újabban a Testnevelési Tanács, mintegy 90 tornaegyesület s a T. irodalmi műveléseis.

A T. és sport katonailag legfontosabb eszközei a testnevelésnek. Eppen ezért nagy súlyt helyeznek rá s külön erre a célra nevelt és képzett személyzet intézi az ú. n. *katonai tornaügy*, valamint a testnevelés, sport és vívás dolgait. A magyar hadsereg sport-, vívó- és tornatanárait és oktatóit Budapesten a Ludovika Akadémiában elhelyezett «Katonai vívó- és testnevelő tanfolyam» képezi ki. l. még *Testi nevelés*.

Irodalom. Mátolay E., *Tornaszékönyv*; u. a., A T. elmélete; Maurer János, A T. elmélete; u. a., *Tornaszeggyakorlatok*; *Vezérkönyv az elemi iskolai tornatanításhoz*; Zsinger Mihály, *Tornalexikon*; Cserjesi Károly, *Segítségadás szerbornázásnál*; Ujhelyi Sándor, *A lögyakorlatok kézikönyve*; Szemző Lajos, *A testgyakorlatok módszeres tanítása és A testgyakorlás története*; Ottó József, *Ujsági játékok és A testgyakorlás elemei*; Bernáth János, *A lögyakorlatok rendszere és A svéd torna lényege*; Kmettyó János, *Dánia testnevelési ügye*; Kmettyó-Bábel, *Zeneszabadygyakorlatok*; Verő Adolf, *Előtorozások kézikönyve és A tornatanítás a népiskolában*; Oherolly J., *A tornázás elméleti és egészségügyi alapelvei*; Berszovicsy Albertnak az egész T.-t felölelő előki beszéde 1896-ból; Maurer J. és társai, *Tornajátékok füzetekben*. — Német művek: Guths Muths, *Gymnastik für die Jugend*, alapvető; Angerer, Ravenstein, Kloss, Lyon, Angerstein stb. művei, a *Deutsche Turnzeitung* közleményei.

Tornca (ejtsd: torneo), finnül *Torni joki*, 420 km. hosszú folyó Svéd- és Finnország határán, az É.-i Svédországban levő T.-Träsk-tóból fakad, Junosundnál két ágra bomlik (bifurkál), az egyik a Tarendo elf, amely a Kalix elfbe, a másik Haparanda és T. városok közt a Botteni-öbölbe torkollik.

Torneia (gör.), a. m. esztergályozás.

Tornó (*Tárnova*), nagyk. Krassó-Szörény vm. resicabányai j.-ban, (1910) 3549 román lak. (Tr. R.)

Tornóc (*Tornok*), nagyk. Nyitra vm. vág-sellyei j.-ban, (1910) 2458 magyar és szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.).

Tornova (*Tárnova*), nagyk. Arad vm. hasonló-névű j.-ban, (1910) 3043 román és magyar lak. (Tr. R.)

Tornquist, *Alexander Johann*, német geológus, szül. Hamburgban 1868 jún. 18. 1887—92-ig Freiburgban, majd Strassburgban volt tanársegéd, 1901. a strassburgi egyetem, később a gráci műegyetem tanára. Nevezetesebb munkái: *Geolog. Führer durch Oberitalien* (Berlin 1902); *Das vicentinische Triasgebirge* (Stuttgart 1901); *Geolog. und paleont. Beiträge von Recoaro Vicentin* (1898); *Die Sturia Kalko* (*Zeitschr. d. Deutsch. Geol. Ges.* 1900, 52); *Archaeocidaris* (1896); *Vorkommen von Ceratites subnodosus in d. Dobrudscha* (Neues

Jahrb. f. Geol. 1900); Grundzüge der geol. Formations- und Gebirgskunde (1913).

Tornya (*Tornea*), nagyk. Csanád vm. battonyai j.-ban, (1910) 2537 magyar, román és szerb lak. (Tr. R.)

Tornyai János, festő, szül. Hódmezővásárhelyen 1869 jan. 18. A Mintarajziskolában Székely Bertalannál és Greguss Jánosnál, Párisban Munkácsynál tanult. Zamatos alföldi képekkel szerepelt kiállításainkon, ezek közül az *A juss* c. 1904. megkapta a Ráth-díjat, az *Édesanyám a szobájában* c. pedig a Szépművészeti Múzeumban van kifüggesztve.

Tornyos (*Turná*), kisk. Trencsén vm. trencsényi j.-ban, (1910) 968 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tornyos far, a marhánál az a hibás faralakulás, mely az ágyéktól a faroktőig emelkedik. A hegyi marha sajátja.

Tornyos felhő, gomolyfelhő, amely zivataros felhővé lesz. L. *Felhőalakok*.

Tornyosi Tamás, építész, szül. 1677., megh. 1732. Kassán munkálkodott s haláláig a céhnek negyedszázadon át volt mestere. Nagyon kiterjedt munkásságot fejtett ki Abauj- és Sáros megyében. Kassán egy kisebbzerű templomot épített a Vöröshegyen 1715, ugyanezen évben az eperjesi ferencrendiek-templomát, tőle való a kassai Mária szobor (1723), Bájón közreműködött a Patay-kastély építésén, 1731. építette Barkóczy László kázméri (Zemplénm.) kastélyát. V. ö. Magy. Mérn. és Épít. Egly. Közönye 1904.

Tornyosnémeti, kisk. Abauj-Torna vm. gönczi j.-ban, (1920) 943 magyar lak.

Tornyospálcza, nagyk. Szabolcs, megyes vizsai j.-ban, (1920) 2484 magyar lakossal, szeszyárral.

Tornyos szélmalom, l. *Szélmalom*.

Toroczkai Wigand Éde, építész és iparművész, szül. Budapesten 1870 máj. 19. Az Iparművészeti Iskolában kezdte, Münchenben és Párisban fejezte be tanulmányait. Közreműködött Steindl vezetése mellett az új Országház kiképzésében. Őt bízták meg a Szépművészeti Múzeum metszet-osztályának berendezésével is. Azután Budapest környékén egy sor nyári-lakot és családi házat épített s egy évtizeden át Marosvásárhelyen és környékén számos magyar népies ízi házat épített (népházak, népiskolák, gazdakörök stb.). Tőle való a marosvásárhelyi Iparkamara épülete is. 1923-ban az Iparművészeti Iskola tanárává nevezték ki. A Képzőművészeti Társulat építészeti nagydíját ő nyerte el az első alkalommal; azonkívül több kitüntetésben részesült. Műveinek jó része bel- és külföldi művészeti lapokban, azonkívül könyv alakban is megjelent: *Butor* (1900); *Négyféle művek* (1914); *Cserényes házak* (1916); *Öreg csillagok* (1916); *Hajdanába' régösreigen* (1916); *Régi kertek smívesi* (1916); *Hémesudvar* (1916) c. összefüggő, a magyar népies művészetre támaszkodó ciklus, továbbá: *Hogyan építsünk a Balaton partján*; *A kert* (1923).

Toroczkó (*Trăscău*), kisk. Torda-Aranyos vm. T.-i j.-ban, (1910) 1512 magyar lak. A esinos község, melynek lakói korábban vasbányászatot űztek, szép fekvésénél fogva (a Székelykő tővében) gyakran felkeresett hely. Lakói német eredetűek, (Árpádkori stajer telepítés), de teljesen elmagya-

rosodottak és öltöztetük szépségéről messze földön híresek. V. ö. *Orbán Balázs*, T. és völgyének ismertetése (Pest 1871); *Jankó J.*, Torda, Aranyos-szék, T. magyar (székely) népe (Budapest 1893); *Téglás G.*, T. és vidéke (Magyar Kárpát-egyesület IX. évk. 1882). (Tr. R.)

Toroczkógyertyános (*Vălișoara*), kisk. Torda-Aranyos vm. toroczkói j.-ban, (1910) 554 román lak. Itt kezdődik a *Kőköz* (l. o.) nevű sziklaszoros, amelyen át az út Toroczkóról Nagyenyedre vezet. (Tr. R.)

Toroczkói hegység, az Erdélyi Érc-hegységhez tartozó karsztos mészkőhegység Torda-Aranyos vmegyében az Aranyos folyótól K.-re. Több helyen találunk benne vasércet, legmagasabb hegye a Székelykő, 1130 m. magas. Az újabban elkészült torda-topánfalvi vasút tette a hegységet könnyebben hozzáférhetővé. (Tr. R.)

Toroczkói varrottas, l. *Házipar*.

Toroczkószentgyörgy (*Sângeorgiu-Trăscău*), kisk. Torda-Aranyos vm. toroczkói j.-ban, (1910) 983 magyar lakossal, Ferencndi szerzetesházzal. Közéleben *Toroczkó vár* (a Toroczkóyak várának) romjai vannak egy magas hegyen. 1897-ben emléktáblával jelölték meg Brassai szülőházát. A községtől Ny.-ra az Aranyos fölött esont- és cseppkőbarlang van, benne a barlangi medve esontjaira akadtak. V. ö. *Téglás Gábor*, Egy új esontbarlang Toroczkó vidékén (Math. és Term. tud. Közlemények 1884). (Tr. R.)

Toroczkó vára, l. *Toroczkószentgyörgy*.

Toro Farnese (ol.) a m. *Farnesei bíka*, l. *Apollonios*, *Dirke* és *Görög művészet* (szobrászat).

Torojága, a Máramarosi havasok egyik jelentékeny csúcsa Borsától É.-ra; 1939 m. magas.

Torok (*faux, fauces*), a garat (pharynx) ama része, amely a T.-szoros (isthmus faucium) útján van a szájtúrral egybekötve, vagyis az invitorlak után következő garattíri rész. L. *Garat* és *Száj*.

Torok (növ.), l. *Párta*.

Torokáldás, l. *Balázs* (szent).

Torokbetegségek. A toroktűreg betegségei igen gyakoriak és lényegileg két csoportba oszthatók: a toroktűreg *sajátlagos betegségeire* és olyan *általános szervezeti megbetegedésekre*, amelyek csak a toroktűregben v. főként abban nyilvánulnak meg.

A toroktűreg sajátlagos betegségei között a *heveny és idősült hurutos megbetegedések* a leggyakoribbak.

A *heveny garathurut* (*angina catarrhalis*) a nyálkahártya felületet rétegeinek hevenygyulladására. Nyelési fájdalmakkal, mérsékelt hőemelkedéssel kezdődik és rendszeren 4—6 napi tartam után visszafejlődik. Gyakran együtt jár heveny-náthával és gége-légesőhuruttal. A *tűszős mandulagyulladás* (*angina s. tonsillitis follicularis*) a mandulákra szorító sajátlagos betegség. A mandulák megduzzadnak, pirosak és felszínükön mákszemnyi, kölesnyi és nagyobb sárgás-fehér pontok és foltok keletkeznek, amelyek egymással összefolyhatnak. A betegség rendszeren magas lázzal (40 C°), általános levertséggel, törzs- és végtagfájdalmakkal és torokfájással kezdődik és 6—8 nap alatt megszűnik. Sokszor járnak nyomában izületi fájdalmak, nem ritkán komolyabb izületi

gyuladások és a szívvelhártya gyuladása is, ritkábban egyéb következményes bántalmak (vesebajok). Kétes esetekben a difteritiszolt a bakteriológiai vizsgálat által megkülönböztethető. A *terimbeles mandulagyulladás (tonsillitis parenchymatosa)*. Ezen bántalomnál a mandula gurmája lobosodik meg. Többnyire egyoldali, ritkábban két oldali a bántalom. Magas lázzal, kinos nyelési fájdalmakkal kezdődik, sokszor a beteg alig képes száját kinyitni. Az áll alatti mirigyek többnyire szintén beszűrődnek. Nem ritkán fejlődik fályog, főként a mandulát körülvevő kötőszövetben és ennek megnyitása vagy bemetszéssel való megnyitása után gyors gyógyulás következik be. Sokszor észlelhető a bántalom ismétlődése. Hevenytorokgyulladás észlelhető sok hevenyfertőző betegség (vörheny stb.) kezdeti szakában is és ezért mindig bizonyos óvatosság szükséges a hevenytorokgyulladások — különösen ha magas lázzal járnak — megítélésénél.

Az időseült torokgyulladás (Pharyngitis catarrhalis chronica) gyakori megbetegedés, rendszeren a gége hasonló bántalmával együtt jár (gégelob). Némely ember egyénileg hajlamos e bántalomra, másoknál különböző ártalmak (mértéktelen dohányzás, alkohol, por) tartják azt fenn. Sokszor az orr melléküregeknek genyedésével okozzák a bántalmat, a garatba lefolyó genyes váladék állandó izgatása folytán. Szennyes, fertőzött levegő is okozhatja (ipari üzemekben foglalkozóknál). A bántalom nem okoz nagyobb fájdalmakat, inkább kellemetlen kaparóérzést vált ki és sokszori krakogás, köpködés által válik kellemetlenné. A bántalmat előidéző ártalmak lehető kerülése legjobb gyógyszere.

A torokban nyilvánuló általános szervezeti betegségek közül a *bujakór* és a *gümőkór* szerepelnek leggyakrabban. A *bujakór* úgy a másodlagos, mint a harmadlagos szakában jellegzetes változásokat okoz a torok nyálkahártyáján is, sőt nem nagyon ritka az elsődleges fekély sem, főként a mandulákon.

A *gümőkór* egyrészt fekélyek alakjában, másrészt jellegzetes beszűrődések alakjában nyilvánulhat, mint részjelensége a szervezetet egyéb gümőkóros (tüdő, gége) megbetegedésének.

A torokban nem ritkák a *rossz indulatú daganatok* (főként rákos képződmények) sem. *Só indulatú daganatok* (rostos daganat) ritkábban észlelhetők.

Torokfű (nőv.). l. *Ruscus*.

Torokgáz, a nagyolvasztó távozó gázainak elnevezése, ezeket régen a szabad levegőbe vezették, ma azonban vagy a fűvókák levegőjének előmelegítésére, vagy gázmotorok táplálására használják.

Torokgerenda, fedélszerkezetekben az a vízszintes gerenda, amely egy szarufapárban a két szarufát a felső $\frac{1}{3}$ résznél összefogja és azokat megtámasztván, a behajlás ellen védi. Alkalmazása a fedélszekóknak egész külön nemét, a torokgerendás fedélszerkezeteket alkotja. L. *Fedélszerkezet*.

Torokgyékény, nagyobb gyékénykötés, amelyik úszva, a gyékényes háló zsákjának a száját a torokkövel együtt nyitva tartja.

Torokgyík, népies elnevezése a torok heveny gyuladásos megbetegedéseinek, ha azok nagyobb nyelési nehézségekkel járnak. Embereken főként a gyermekek difteritizét nevezik T.-nak, l. *Difteria*. — T. (állatorvostan), l. *Torokgyulladás*.

Torokgyíkfű (nőv.). l. *Scrophularia*.

Torokgyulladás, l. l. *Torokbetegségek*.

2. T. (*torokgyík*), az állatokban gyakran fordul elő, mint a garat és légyszájpad nyálkahártyájának és a manduláknak hurutos v. mélyreterjedő gyuladása. Gyakori a lovakban és a sertésekben, ritkább a többi állatokban. Önálló alakjában előidézői lehetnek: lenyelt idegen testek okozta sérülések, forró eleség, maró anyagok, nagyon gyakran meghűlés, továbbá fertőzés, amelyet előmozdíthat még az egyoldalú takarmányozás, rosszul szellőztetett, nagyon hideg istállóban tartás stb. Szintén fertőzéstől ered a különböző sajátos fertőző betegségekhez (mirigykór, lépfene, sertésvész, himló stb.) gyakran társuló torokgyulladás. Tünetei: óvatos evés, fájdalmas nyelés, a falatok kiejtése a szájból, a lenyelt víz visszafolyása az orrnyílásokon vagy a szájon keresztül, súlyos esetekben teljes étvágytalanság; további jelei: a fej előre nyújtott tartása, a toroktájék megduzzadása és sertéseken a bőr kipirosodása, orrfolyás, az áll alatti nyirokesomók megduzzadása, köhögés és esetleg hörögés, továbbá láz. Lovakon a nyelés, sertéseken a lélegzés zavara szokott erősebben jelentkezni. Sertések és macskák gyakran elpusztulnak, a többi állatok ellenben rendszerint 1—2 hét alatt meggyógyulnak; a súlyosabb esetekben azonban a lovak könnyen félrenyelnek, amikor azután a tüdő elüttszősödése öli meg őket. A gyógyításnál legjobb mellőzni az orvosságok beadását, hanem nedvdús zöld takarmánynak, növényi gumóknak v. pépeknek etetésére és a toroktájékra fölmelegedő borogatás helyezésére kell szorítkozni, közben pedig a betegeket egyenletesen és mérsékelt meleg helyen tartani. Kis állatok toroknyálkahártyáját összehúzó oldatokkal esetlenül lehet, ha a művelet nem izgatja fel őket.

Torokhang, énekeseknél gyakran megfigyelhető rossz éneklési mód, melynél a hang rezonanciáját nagyon mélyen képezik, egészen lent a nyeldekő alatt.

Torokhid az a híd, mely az ércelégítőt pajtát a nagyolvasztó torkával köti össze.

Torokhurut, l. *Torokbetegségek*.

Torokjárat, állatok fején az állkapocságak közötti rész, melynek mélyében a garat (az emésztő és lélegző utak kereszteződése) található. Lovon a torokjárat egyes fertőző betegségekben, pl. mirigykórban (esikókeh) és az orr takonykórja esetén megduzzad, esetleg kifakad.

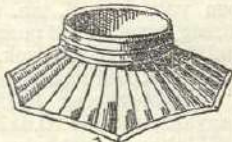
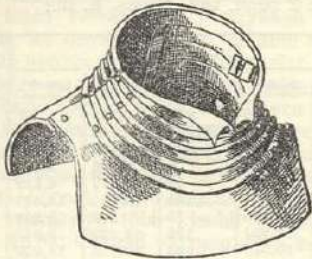
Torokkő, a gyékényes háló zsákjának száját súlyozó nagyobb kő.

Toroklábúak (állat), a lidérrákók (*Laemodipoda*) ma már alig használt neve. L. *Lidérrákók*.

Torokláng az a láng, amely a nyitott torkú nagy olvasztóból, a torokgázok elégeése következtében keletkezik.

Toroköblítő víz, l. *Gargarizáló szerek*.

Torokpajzs (franc. *colletin*, *hausse-col*, ang. *neck-collar*, német. *Halsberge-Kragen*), a vértetének egy része, amely a nyakat fődte. A felső részt francián *gorgerin*-nek, németül *Kehlstück*-nek

Torokpajzs.

nevezték. A T.-t azon időtől kezdve viselték mikor a burgundi sisakot használták. A zárt sisak alatt is viselték. (L. az *ábrát.*) L. még *Kör-gallér*.

Torokparás halak (*Pisces jugulares*, állat), ama halak gyűjtőneve, melyeknél a hátsó páros úszó (az ú. n. *hasúszó*) az elülső páros úszók elé, a toroktájakra húzódott.

Torokpárkány vagy *hajlatpárkány* fő alkotó része egy nagy homorú hajlás. Szobák belsejében a mennyezetet szokás T.-nyal a falsíkokkal összekötni.

Torokpenész, a difteria népies neve, lásd *Difteria*.

Torokpóta a. m. torokgyékény (l. o.).

Toroktisztófű (növény), l. *Sisymbrium*.

Torolya (növény), l. *Trollius*.

Torontál, vármegye a Duna-Maros szögében. **Határai**: É.-on Csanád vm., melytől a Maros választja el, K.-en Temes vm., D.-en Szerbia, melytől a Duna választja el, Ny.-on Bács-Bodrog vm. és Szlavonia, melyektől a Tisza, ill. Duna választja el. Állapota az 1920-i trianoni békeszerződés előtt:

Területe 9903 km². Az egész vármegye lapályos, tenger fölötti magassága mindenütt kevesebb 100 m.-nél (leszáll 73 m.-ig); csak a Berzava folyótól D.-re eső, nagy terjedelmű Deliblati homokpuszta (l. o.) v. Bielo berdo képez jóval magasabb fekvésű (157 m.), hullámos területű feltértséget.

Folyóvizekben igen gazdag; DNy.-i és D.-i részén a Duna képezi a határt, ennek partjait számos holtág és ér keresztezi; a legmocsarasabb

részt, az ú. n. pancsovai öblöt azonban újabb időben szárazzá tették. A Tisza Ny.-i határát jelöli a vármegyének, lassú, lomha folyású és gyakran kiáradó folyó, partjain mocsarakkal és tavakkal; É.-on a Maros határolja a vármegyét, belőle az Aranka-ág szakad ki, mely DNy.-i irányban öntözi T. vármegye É.-i részét. A többi folyóvíz mind ÉK.—DNy.-i irányban szeli a vármegye földjét; így a Béga, melynek lefolyása két csatornában (lecsapolási és hajózási csatorna) szabályozva van, a Temes és a szintén csatornázott Berzava, amely a Moravica- és Teréz-csatorna vizeit veszi magába. Nagyobb mocsarai az alibunári (l. o.) és ilancsai. Ásványos forrásai az iváncsai keserűvíz és a melenczei Ruzsanda-tó.

Éghajlata teljesen alföldi, D.-i részében igen forró; az évi közepes hőmérséklet Nagyikikindán 9,4, Nagybecskerekén 10,1 és Pancsován 11,6° C., a csapadék csekélységét részben az erdőknek csaknem teljes hiánya okozza.

Termények. T. vármegye ásványos kincsekben nagyon szegény; köve nincs, csak téglakészítésre alkalmas anyag fordul elő helyenkint. Növényzete annál gazdagabb. Termő területéből szántóföld 736,442 ha., kert 10,667 ha., rét 28,165 ha., legelő 126,706 ha., nádas 1729 ha., szőlő 13,510 ha. és erdő 8934 ha. A vármegye talajában a lész az uralkodó, melyet itt-ott alluvialis völgytalaj és tőzeges, mocsaras talaj vált fel. Általában véve azonban T. vármegye talaja igen gazdag s a vármegye egyike a legdúsabb búzatermő helyeknek. A gabonafajok közül a búza a fő termelési ág (1915-ben 3.817,462 q); kivül még a kukoricát termesztik igen nagy mennyiségben (1915-ben 4.951,341 q), míg zabot, árpat jóval kevesebbet, rozst és kétszerest csak elenyésző csekély mennyiségben termelnek. A gabonafajok mellett még repcét, burgonyát, kevés kölest, lent, kenderet, rizst és hüvelyes veteményt termesztenek. Aránylag jelentékeny a dohánytermelés, legkivált a törökkanizsai, csenei és zombolyai járásban. Rét és legelő bőven van, ami az állattenyésztést jelentékenyen előmozdítja. A szőlőművelés a szőlők felújítása óta elég jelentékeny; a termelt bor azonban csak helyi fogyasztásra szolgál. A gyümölcsstermelés a helyi szükségletet sem képes fedezni. Erdője igen kevés van, a faszükségletet legnagyobb részben Krassó-Szörény vm. óriási erdősegei fedezik, amelyekből a fa nagy része a Bégán megye le tutajokon s Pancsován és Törökbecsén kerül piacra. A Maroson is szállítanak fát.

Állattenyésztése igen virágzó. A vármegye állatállománya az 1911-ik évi felvétel szerint: 179,508 db szarvasmarha, 170,541 ló, 900 szamár, 21 öszvér, 303,191 sertés, 403,532 juh volt. A létenyésztés újabb időben szép virágzásnak indult; a szarvasmarha tenyésztése inkább stagnál; leginkább kedveznek a viszonyok a juhtenyésztésnek, a juhállományak azonban csak negyedrésze tartozik a nemesített fajhoz, a többi magyar vagy erdélyi juh. Nagyobb marhavásárai által Nagyikinda, Zsombolya (e kettő különösen lóvásárai által), Nagybecskerek és Perlasz tűnik ki. Szarvas állatokat a nagyobb városok környékén és a Béga-csatorna mentén fekvő községekben tenyésztnek nagyobb mennyiségben. Állati termé-

nyek közül szalonna és zsír jó forgalomba. A méhészet újabb időben szépen emelkedik. Igen jelentékeny a selyemtenyésztés, 202 községben 16,033 család foglalkozott selyemtermeléssel és 1913-ban 245,591 kg. gubót állított elő, miből 501,963 K keresete volt. A gazdaság érdekeit több egyesület szolgálta. Volt továbbá három ármentosító társulat és Nagyszentmiklóson áll. földművesiskola.

Lakóinak száma 1869-ben 546,428 volt, 1910-ben 594,343 lélek, miből 1365 katon. 1 km²-re 62 lélek jut. A lakosság nemzetiségére nézve igen kevert; 1910-ben volt 125,041 magyar, 158,312 német, 15,899

szentmiklósi) és 1 felső keresk. iskola (Nagybecskerek). A szellemi élet Nagybecskereken és Nagyikindán összpontosul.

Közigazgatás. T. vármegye 14 járásra oszlott, és volt benne 2 rend. tan. város, ú. m :

Járás, város	Kisföldterület	Lakosság 1910	E b b ö l					Házak száma
			magyar	német	tót	román	szerb	
Alibunári járás ...	10	29,392	588	755	988	14,982	11,798	6,170
Antalfalvai < ...	13	47,044	5,957	1,849	8,623	5,442	24,590	9,860
Bánlakai < ...	17	27,667	6,385	8,403	823	6,637	4,603	4,710
Csenei < ...	16	30,936	3,733	16,468	9	3,826	5,785	6,517
Módsói < ...	18	27,048	4,985	9,905	61	3,877	6,959	5,269
Nagybecskereki < ...	25	54,715	8,573	16,485	3,265	10,581	14,445	10,915
Nagyikindai < ...	12	33,009	7,298	9,875	5	298	15,351	6,756
Nagyszentmiklósi < ...	14	43,442	10,882	12,321	125	10,239	2,830	8,890
Pancsovai < ...	13	47,877	3,148	15,573	1,045	10,735	14,930	9,903
Párdányi < ...	13	27,171	6,098	7,153	13	4,007	9,708	5,369
Perjámosi < ...	11	30,334	1,352	16,692	80	8,218	3,416	6,835
Törökbecsei < ...	8	48,464	14,136	1,054	10	110	32,938	9,249
Törökkanizsai < ...	22	47,639	24,961	2,961	294	2,056	17,099	9,126
Zombolyai < ...	18	46,904	12,026	25,552	50	4,643	3,687	9,068
Nagybecskerek rtv. ...	1	26,006	9,148	6,811	456	339	8,934	3,688
Nagyikinda < ...	1	26,795	5,968	5,855	52	436	14,148	4,867
Összesen ...	212	594,343	125,041	158,312	15,899	86,168	191,036	117,192

tót, 86,168 román, 4068 horvát, 191,036 szerb és 18,819 egyéb, túlnyomóan bolgár. A magyarság 10 évi szapuralata 13,205 lélek, vagyis 11·8%. A nem magyar ajkúak közül csak 91,716 lélek (19·5%) beszélt a magyar nyelvet. Hitfelekezetre nézve volt 272,283 r. kat., 3603 görög kat., 277,281 görög keleti, 22,926 ág. evang., 11,556 ref., 5408 izraelita és 1286 egyéb. Foglalkozásra nézve ekként oszlott meg a kereső lakosság: östermelés 174,811, ipar 31,821, kereskedelem és hitel 7073, közlekedés 3248, közszolgálat és szabad foglalkozások 6541, véderő 1365, napszámos részl. nélküli 6336, házi család 6866, egyéb és ismeretlen foglalkozású 10,043. A lakosság legnagyobb része földműveléssel és vele kapcsolatban állattenyésztéssel foglalkozik; a városokban és nagyobb községekben az ipar és kereskedelem is élénk. Az ipar jelentékenyebb ágai: a téglagyártás, malomipar, szeszfőzés, építőipar és mészégetés; háziiparilag űzik a pamut- és gyajűszövetek, valamint kosarak és koestoldalak készítését. A kereskedelem és forgalom központjai Nagybecskerek, Nagyikinda, Pancsova, Zombolya és Törökbecse, a kereskedelem főbb cikkei gabona, élő állatok, fa, szalonna, zsír, nyers bőr, építőanyagok stb. A hitelügynek kielégítésére (1916) 103 bank és takarékpénztár és 137 szövetség állt fenn. A közlekedést első sorban a vasutak közvetítik, melyek minden irányban keresztülvezetik T. vármegyét; ezeknek hossza 865 km. Az állami utak hossza 276 km., a törvényhatósági utaké 624 km. (miből azonban 126 km. kiépítetlen), a községi utaké 1296 km. (de ebből 1052 km. kiépítetlen). Jelentékeny a hajóközlekedés a Dunán, Tiszán és a Bégán.

Közművelődés. 1910-ben a vármegyében a 6 éven felüli népességnek 35·3% a nem tudott sem írni, sem olvasni és a tanköteles gyermekek közül 9282 nem járt iskolába. A vármegyében tanítélet volt: 151 kisdóvó, 355 elemi népiskola, 176 általános ismételőiskola, 121 gazdasági nép-, 16 iparos- és 2 kereskedelmi inasiskola, 14 polg. iskola, 2 gimnázium (Nagybecskerek és Nagyikinda), 1 földművesiskola (Nagy-

A vármegyében volt 2 rend. tan. város, 169 nagy- és 42 kisközség, továbbá 344 puszta és telep. A községek általában véve nagyok, 2000-nél több lakója 112-nek van. Legnépesebbek: Nagyikinda 26,795, Nagybecskerek 26,006, Zombolya 10,893, Nagyszentmiklós 10,617, Melence 8989 és Mokrin 8835 lakossal. Székhelye Nagybecskerek volt. Az országgyűlésre T. vármegye 12 képviselőt küldött.

A trianoni békeszerződés T. vm.-ét majdnem egészen elszakította s részben a Szerb-Horvát-Szlóven államhoz, részben Romániához csatolta.

Lakosainak száma a megmaradt területen (258 km²), 1920-ban 15,811. A lakosság nemzetiségére néve 11,907 magyar (75·4), 1202 német (7·6) és 2606 szerb (16·5). A nem magyar ajkúak majdnem 68%-a beszélt a magyar nyelvet. Hitfelekezetre nézve van 12,754 r. kat. 265 ref. és 2652 gör. kel., a többi hitfelekezet elenyésző számban fordul elő.

Közigazgatás. T. vármegye megmaradt része két járásra oszlott, ú. m. :

Járás	Közs.	Népeség	Magy.	Ném.	Szerb	Házak száma
Nagyszentmiklósi	2	4,929	4,875	20	5	1,065
Törökkanizsai	7	10,882	7,032	1,182	2,601	2,566
Vármegyei összeg	9	15,811	11,907	1,202	2,606	3,631

A megmaradt csonka vármegyében van (1920) 7 nagy- és 2 kisközség, továbbá 17 puszta és telep. A községek általában véve nagyok, 2000-nél több lakosa 3-nak van. Legnépesebbek Kiszombor 4329 és Szőreg 3369.

Újabb közigazgatásilag Arad vármegye megmaradt részével együtt ideiglenesen Csanáddal egyesítetteti.

Története. T. vármegye Temes és Krassó-Szörény vármegyékkel együttesen oly kikerekített természetes határokkal bír, hogy e tartomány története az ősi idők óta a legújabb korig sok tekintetben egybefüggő egész. Első őslakói, akiket a történet felemlít, amaz agatirszok (l. o.) lehettek, kikről Herodotos feljegyzé, hogy a Maris mellékén laktak. A Kr. e. 1. sz.-ban a rómaiak birtokába

került e vidék is, majd a nemsokára megindult népvándorlások alatt a gótok, hunnokok, longobardok, avarok és magyarok egymást váltották fel itt az uralomban. A honfoglalás alkalmával szorosabb kapocs még nem fűzte e vidéket az új magyar haza többi részeihez. Bizonyossága ennek Ajtony esete, ki országrészét a bizánci császár főurasága alá akarta juttatni. Ajtonyt Szt. István győzte le s hogy az e vidéken lakó és vallása miatt Bizánc felé hajló népet a nyugati vallásra térítse, alapította 1030 táján a csanádi püspökséget (l. o.). Kezdetben az egész terület, amely a csanádi egyházmegyét alkotta, egyetlen egy vármegye, a csanádi volt. Jókora időbe kerülhetett, míg az ősi Csanád vármegye több kisebb vármegyére bomlott fel. Az ősi Csanád vármegyéből keletkezett 4 más vármegye mellett T. vármegye is; neve azonban csak egy 1326-iki oklevélben fordul elő legelőször. A középkorban ugyanazon szenvedéseken ment át, mint a Marostól délre fekvő többi vármegye. Legtöbbet szenvedett a XV. sz. től kezdve a török gyakori becsapása miatt. A mohácsi vész után Szapolyai országrészéhez tartozott. A nagyváradi béke megkötése és Szapolyai halála után T. vármegye Izabella tartománya lett és Erdéllyel lépett államjogi kapcsolatba s annak határvidéke volt. A Ferdinánd és Izabella között kötött díszjezi egyezség folytán (1551) T. vármegye is urat cserélt, de 1552. Temesvárt elfoglalván a török, vele együtt T. vármegye is ennek birtokába került. A török a Marostól délre eső vidéket külön ejaletté alakította s azt szandzságokra osztotta. T. vármegye területére három szandzság jutott. A hódoltság idején T. vármegye annyira elnéptelenedett, hogy még a neve is csakhamar feledésbe merült és volt idő a XVIII. sz. ban, mikor az udvari kancellária tivé tett érte mindent, hogy hol volt hát valamikor az a T. vármegye? A török uralom 1552-től névleg 1718-ig tartott, de már a zentai győzelem (1697) óta a mai T. vármegye is tényleg a királyi birtokához tartozott, mert 1697 óta a temesvári pászák csak annyiban szólhatott a maga tartományáról, amennyiben azt megvédeni bírta. A török 1716. Temesvárt is kifizetvén, az 1718-iki passzaróvi béke szerződésileg is III. Károly birtokába juttatá ugyan, de ezentúl még 63 éven át maradt T. vármegye elszakítva az anyaországtól, mert a Maros-Tisza-Duna-szögletét III. Károly Szavójai Jenő herceg tanácsára, *Temesi bántság* név alatt, egyedül a bécsi udvartól függő külön tartományná alakította. A bécsi kormány a temesi bántságot 13 kerületre, a kliszurai hegyvidékre és még külön hat katonai századkerületre osztotta. A mai vármegyék területét tartva szem előtt, e kerületek közül T. vármegyére esett a csanádi, becskeréki és panosovai kerület s ezeken felül a mokrinai, kikindai, franypovai, melencei és a bótosi századvidékek.

A visszafoglaláskor annyira néptelen volt T. vármegye, hogy egy 1717-iki összeírás szerint mindössze 81 falu, 1768 lakóház volt benne; de falunak vesz fel az összeírás alig 3—4 házból álló helyeket is és lakóháznak számítja a legnyomorúságosabb putrit is. Az egész T. vármegye az enyészet képét nyújtotta. A lakatlan táj mocsárrá változott. Az

ide telepített lakosságnak legnagyobb része az egészségtelen égalj áldozata lett. Így pusztultak ki a spanyolok, akiket III. Károly Barcelona vidékéről telepített ide, úgyszintén az első német és francia települők közül is igen sokan. Nem sikerült, lévén a kormánynak tiszta német települőkkel begyarmatosítani a vidéket, szívesen látta a szerbeket is, akik nagy számmal szállották meg T. vármegyét. Magyar települő aránylag kevés jött, a bécsi kormány lehetőleg távol igyekezett tartani őket. A magyar országgyűlések kezdetétől fogva nem akarták a Temesi bántságot (l. *Bántság* és *Temes* vármegye tört.) s kerületeit elismerni. Az új T. vármegye ünnepélyes felavatása és a megyei tisztviselői kar beiktatása 1779 júl. 13. és 14. ment végbe. A visszacsatolásnak a szabadságharc leveréséig örülhetett T. vármegye. A szabadságharc alatt T. vármegyének nevezetes szerep jutott, mert D.-i részeiben eleinte a szerb felkelők jutottak uralomra s kivált a perlaszi és tomaseváci táborokból ki-kitörve, sok kárt és bajt okoztak a vármegye lakóinak. Az újonnan alakított magyar honvédségnek Kis Ernő, Vetter A. és Damjanics alatt csak erős küzdelmek után sikerült őket ama fészkekből kivenni és Pancsovaig visszaszorítani. 1849-ben T. vármegye is elszakítottatott az anyaországtól s a felállított szerb vajdaság és Temesi bántságok lett kiegészítő része. Eleinte a megyék még megtartották régi határait, míg 1853. a tartomány öt es. kir. kerületre osztatott s ezzel a vármegyék nevei is megszűntek, T. vármegye az ú. n. nagybecskereki kerületet alkotta. Ez állapot tartott 1860-ig, amikor azt az októberi diploma megszüntette s az 1860 dec. 27-iki leirattal a Szerb vajdaság és Temesi bántság Magyarországhoz visszacsatoltatván, 1861 elején T. vármegye újlag megalakult. 1871 jún. 8. a magyar határvidék polgárosítottván, ennek alapján az 1873. XXXII. t.-c. megállapította a volt bánisági határvidék új beosztását; ennek értelmében T. vármegye területe a volt szerb bánisági ezred egy részével, valamint a volt német bánisági ezred első tíz századával gyarapodott. Ezekből alakult a vármegye 4 új szolgabírói járása, míg maga Pancsova városa önálló törvényhatósági joggal ruháztatott föl. Az 1876. XXXIII. t.-c. a kikindai szerb kerületet is, amely 1774 óta nagy kiváltságokkal bírt s az 1870. XLII. t.-c. szerint is közjogilag független és önálló törvényhatóság volt, végleg megszüntette és T. vármegyébe kebelezte. A trianoni béke okozta változást l. fentebb. V. ö. *Borovszky* Samu, *Torontál vármegye* (Magyarország vármegyéi és városai, Budapest, 1912).

Torontálalmás (*Jabuka*), nagyk. Torontál vm. panosovai j.-ban, (1910) 3315 német és román lak. (Tr. S zHSz.)

Torontáldinnyés (*Dinias*), nagyk. Torontál vm. párdányi j.-ban, (1910) 1665 szerb lak. (Tr. R.)

Torontálgyülvész (*Gyalvaz*), nagyk. Torontál vm. párdányi j.-ban, (1910) 1467 román és német lak. (Tr. R.)

Torontáli szőnyeg, l. *Házi ipar*.

Torontálkeresztes (*Cherestés*), nagyk. Torontál vm. módosi j.-ban, (1910) 974 magyar lak. (Tr. R.)

Torontáloroszi (*Ruszkó-selo*), nagyk. Torontál vm. zombolyai j.-ban, (1910) 3056 magyar, német és román lak. (Tr. SzHSz.)

Torontálszécsány (*Sečanj*), nagyk. Torontál vm. módosi j.-ban, (1910) 2176 német és magy. lak. (Tr. SzHSz.)

Torontálsziget (*Sakule*), nagyk. Torontál vm. antalfalvai j.-ban, (1910) 2917 szerb és német lak. (Tr. SzHSz.)

Torontáltorda (*Torda*), nagyk. Torontál vm. törökbecsei j.-ban, (1910) 4289 magyar lak. (Tr. SzHSz.)

Torontáludvar (*Itvarnok*), nagyk. Torontál vm. antalfalvai j.-ban, (1910) 2177 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Torontálújfalú, kisk. Torontál vm. bánlaci j.-ban, (1910) 663 magyar és német lak. (Tr. SzHSz.)

Torontálvásárhely (*Debeljaca*), nagyk. Torontál vm. antalfalvai j.-ban, (1910) 5180 magyar, szerb és német lak., kik baromftenyésztést és mezőgazdaságot űznek. Van takarékpénztára, élénk marhavásárai, vasútja, posta- és táviró-hivatala. T. lakói jórészt Veszprém vármegyéből költöztek oda. (Tr. SzHSz.)

Toronto, Ontario kanadai tartomány fővárosa, az Ontario-tó mellett, keskeny homokos félsziget által védett kikötővel, (1920) 512,812 lak. Jelentős ipara: fémöntés, bőr-, szesz-, sör-, papucs-, gazdasági gép- és kályhagyártás; kereskedelme igen élénk. Egyetemét 1827. alapították. Kiválóbb épületei: a bank, vámház, az anglikán érseki St. James-székesegyház, a Canadian Institute többféle gyűjteménnyel, a Metropolitan Methodist Church, a kat. püspöki Szt. Mihály székesegyház, a városháza, az olasz renaissance ízlésű törvényszéki palota, a tartományi parlament a Queens-parkban stb. Ezenkívül 3 színháza, fűvészkertje, számos klub-épülete, több szakiskolája van. A Don mellett van a Riverdale-, a Humber mellett, a High- és a város közepén a Queens-park.

Torony, hasáb-kúp vagy hengeres építmény, amely magassági méret és jelentőség tekintetében a környezetből erősen kiemelkedik. A görög-klasszikus építészetben kívül — amelyet a vízszintes tagozás jellemez — valamennyi népnél megtaláljuk s a legszebb, flynemű emlékművek a középkor oszlovas katedrálisainak tornyaiban maradtak ránk. Ezek közül nevezetes a bécsi Szt. István torony, a rheimsi, wormsi, kölni, strassburgi stb. székesegyház, a budai koronázó templom, a csőtörtőkhelyi kápolna, a kassai dóm stb.

Az olasz templomok mellé épített különálló T.-kat campanile-nak, a török mecsetek mellett állókat minarék-nek nevezik. A középkori várépítészetben dekoratív és védelmi célok szolgálatában áll. Az újabb időkben, a templom-T.-on kívül, többnyire technikai vonatkozású T.-kat építenek. Ilyenek a gyárak hűtő-T.-ai, a víz-T.-ok, a tengerparti világító T.-ok, a Marconi-állomások, csillagvizsgáló T.-ok stb. Nevezetes T.-ok a babiloni T., a pizai ferde T., az Eiffel-T., a visegrádi Salamon T. stb. A tetőre épített kisebb T.-ot huszár-T.-nak nevezik.

T. mint turistakifejezés a valamely éles gerinc éléből meredek falszerűen kiemelkedő kőszirtet jelzi. Ilyen pl. a Karbunkulus-torony a magas Tátrában stb.

Torony (snick), l. *Bástya*.

Torony, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1920) 443 magyar lak.

Toronya (*Velká Toroňa*), kisk. Máramaros vm. ökörmezői j.-ban, (1910) 1212 rutén és német lak. (Tr. Cs. Szl.)

Toronyerőd, l. *Erőd*.

Torony- és kardrend, portugál királyi rendjel, melyet V. Alfonz király 1459. alapított. VI. János király a rendet 1808 máj. 13. újjáalakította, nov. 29-én alapszabályokat adva neki. 1832 júl. 28. a brazanzai herceg ismét átalakította.

Toronyfecske (állat), a közönséges sarlósfecske (*Cypselus apus* L.) népies neve.

Toronyfejűség (*turrikefalia*), igen magas, csúcsos, cukorsüveg alakú koponyát jelent, mely korai varratelosztosodás következtében jön létre. Máskép csúcsosfejűségnek (oxykefalia, akrokofalia, thyrsokofalia, pyrgokofalia) is nevezik. Férfiaknál gyakoribb, mint nőknél.

Toronylelke, l. *Császárfal*.

Toronyverseny, l. *Cross country*.

Toropec, járásszékhely Pszkov orosz kormányzóságban, a Toropa folyó mellett, a Bologoje-Szjedlec vasút mentén, 6700 lak., nevezetes főtemploma, ebben egy Mária-kép van, amelyet egy bizánci császár ajándékozott 1170. egy orosz hercegasszonynak.

Torpedinidák (állat), l. *Rája-félék*.

Torpedó (teng.: a *torpedó* [villamos rája] hal-fajról nyerte nevét; l. a *Torpedó és torpedócsó* című képtáblát), oly vízalatti fegyver, amely a hajóhoz ütődve felrobban és a robbanás által abba léket üt, minek következtében a hajó többnyire elmerül. Sok haditengerészeten a vízi aknákat is (l. *Akna* 3. b) bele vonják a T. fogalmába. Többnyire azonban kizárólag az önműködőleg a víz színe alatt haladó, valamely hajóról v. parti T.-ütegből kilőtt T.-t nevezik így, vagyis az ú. n. *háltorpedót*, amelyet *Whitehead*-féle T.-nak is neveznek, bárha most már a legtöbb hadtengerészeti maga is gyárt attól eltérő, de hasonló célú, szerkezetű és működésű T.-kat.

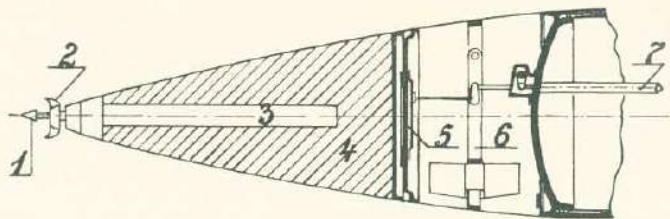
A háltorpedó előjárójaként tekinthetők, bár egészen más a szerkezetük és hatókörük, az ú. n. *rúdtorpedó* és a *Harvey*-féle *vontatott T. Rúd-torpedót* (ném.: *Spieren-T.*) már Fulton szerkeszteti; e fegyver az északamerikai polgárháborúban és később az orosz-török és francia-kinai (tonkingi) hádjáratokban némi eredménnyel működött. A rúdtorpedó egy 12–15 kg. lögyapót tartalmazó rézedényből állott, amely egy gözbárkában elhelyezett, 7 méter hosszú acélrúd végére erősítettet (l. a 6. ábrát). A támadásnál a bárka az ellenséges hajót megközelítette, a rudat a bárka elején kitalta és végét annyira lestülyesztette, hogy a robbanó edény 1 m.-re a víz színe alá került; mihelyt a rúd-T. az ellenséges hajó falazatához ütődött, felrobbant. Az ilyen támadás csak meglepetés esetén v. pedig olyan irányból jövet sikerülhetett, amely a hajógyűk által nem volt pásztaézva, mert különben a még akkor csak lassan tüzelő hajótűzéség is a bárkát összelötte, mielőtt emez a hajót 7 méternyire megközelítette volna.

A vontatott T., amelyet feltalálója után *Harvey*-T.-nak is neveztek, egy négyszögletű düllény

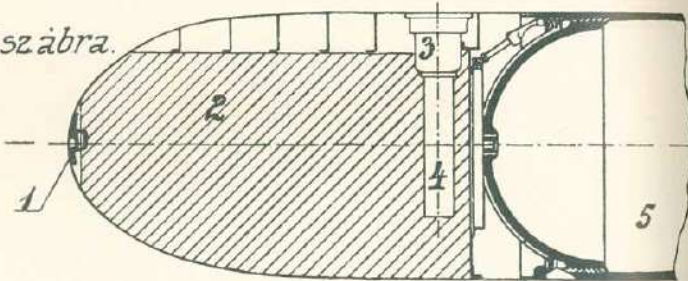
TORPEDÓ ÉS TORPEDÓCSŐ.

1.sz. ábra

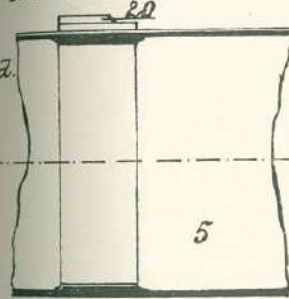

3. és 4. számú ábra. - Az 53cm-es torpedó feje és középső része a vezetőlécczel.

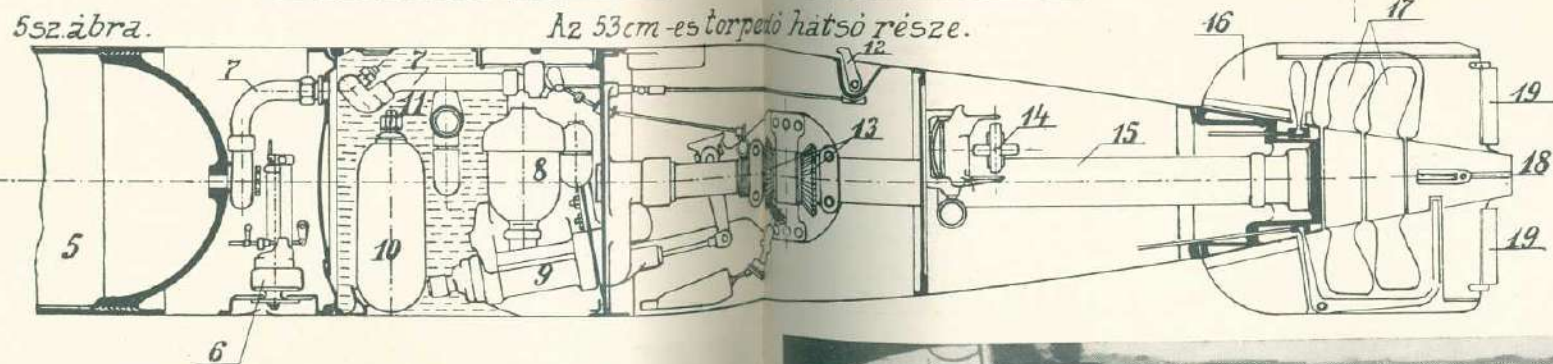
3.sz. ábra.

4.sz. ábra.

5.sz. ábra. Az 53cm-es torpedó hátsó része.

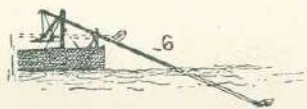
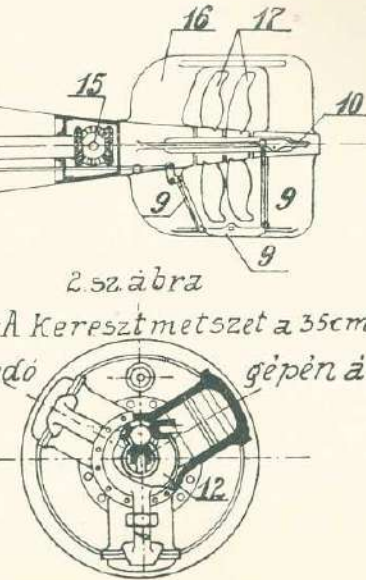

Az 53cm-es torpedó hátsó része.

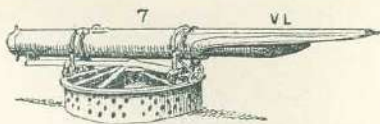
Az 53cm-es torpedó hátsó része.

2.sz. ábra

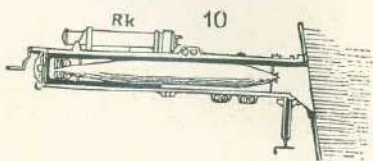
A-A Keresztmetszet a 35cm-es torpedó gépén át.

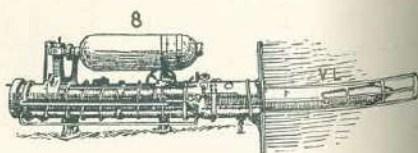
6. ábra. Naszád víz alá bocsátott rüdtorpedóval.

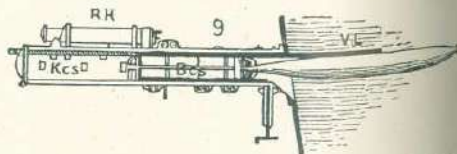
7. ábra. Forgatható torpedócső kis hajók fedélzetén, kilövés levegővel.

10. ábra. Vízalatti oldal-torpedócső, robbanással való kilövés előtt.

8. ábra. Vízalatti oldal-torpedócső, kilövés levegővel.

9. ábra. Vízalatti oldal-torpedócső, robbanással való kilövés közben.

Jelmagyarázat a 7-10. ábrákhoz. RK robbanó-készlet, Kcs Külső, fix cső. Bcs Belső, mozgó cső. VL Vezető lécczel.

11. ábra. Torpedó kilövése vízfeletti csőből.

alakú, fával burkolt és szintén robbanóanyaggal töltött rézedény volt, a melyet a hajó 20—30 m. távolságban a víz felszínén maga után vontatott. Belső szerkezete folytán, ha kemény tárgyba ütdődött, felrobbant. Tümadások a támadó hajó a vontató köteleit kissé meglazította, úgy hogy a T. víz alá merült és az ellenséges hajót megközelítette, azután élesen elfordult tőle, úgy hogy a T. a centrifugális erő folytán neki lódult az ellenséges hajó testének. Mindkét T. igen kezdetleges fegyver volt s már a XIX. sz. 70-es éveiben kiment a használatból, mert ekkor lépett fel a halortpedó és vele együtt a torpedónaszád.

Ennek, vagyis a tulajdonképeni T.-nak eszméje *de Lappis* osztr.-magy. fregatkapitánytól származik, aki azt *Whitehead* Róbert, Finnében letelepedett gépgyárossal egyetemben 1866. valósította meg. A feltalálók a T.-t a kormányknak ajánlották, amely azt sikeres kísérletek után megvette. A halortpedót hosszabb ideig csak a fiumei *Whitehead*-gyár készítette, de most már minden nagyhatalom maga készíti halortpedóit.

A halortpedó kezdetleges kivételől a mai magas tükélyű típusig a fejlődés igen számos fokán ment át, az alábbi leírás szerbeállítja az egyik legrégibb típust, a 35 cm.-es T.-t a modern 53 cm. átmérőjű T.-val.

A 35 cm.-es T.-nak (1. ábra) hengerded, szivaralakú, két végén csúcsban végződő teste van, mely az acéltól készült külső hüvelyből és a különleges célú, belül elhelyezett gépszerkezetekből áll.

A főalkatrészek a következők:

A csúcs a robbanótöltettel és gyújtókészülékkel, a mélységszabályozókammera, a légtartály, a gépkammera, a terhelékkammera a fej súlyát egyensúlyozó terhelékekkel és a T. farka a függélyes és vízszintes uszonyokkal és kormányokkal, a kormánykereszttel és a 2 hajtócsavarral.

A robbanótöltetbe (4), amely nedves lögyapotrétegekből áll, hosszában bele van fektetve a gyulasztótöltény (3), amely a gyújtócsapszegnek (1) az ellenséges hajótesthez való ütdődése által meggyullad és ez által az egész robbanótöltet robbanását előidézi. A gyújtócsapszeg egy szárnyas anyacsavarral (2) van ellátva, mely biztosítékul szolgál, amennyiben a T. gyújtását, illetve felrobbanását csak egy bizonyos távolság megtéves után engedi meg.

A robbanókammera mögött van a mélységszabályozó készülék (6), amelynek főalkatrésze a víznyomásos lemez (5). Ez homlokfelületével, a T. hüvelyében e helyiütt alkalmazott nyílásokon át, összeköttetésben áll a tenger vízzel.

A víz nyomása a hidrosztatika törvényei szerint változik a tengerszine alatti mélységgel. A víznyomásos lemez, amelynek másik felületére egy a betartandó mélységnek megfelelőleg szabályozható rúgó nyom, ezen nyomásváltozások hatása alatt jobbra-balra mozog és e mozgásai rúdátételt útján a mélységszabályozó másik főalkatrészére, egy súlyos, függélyes ingára (6) és erről ismét rúdátétellel (7) a légtartályon át a gépkammera alsó részében levő mélységszabályozó gépre (8) hatnak.

Ez a gép a légtartályban levő sűrített levegő által hajtatik és mozgásait rúdösszeköttetés (9)

által, amely a terhelékkammerán megy át, a vízszintes kormányra (10) átviszi. Ha a T. túlsékélyen jár, a kormánylap lefelé, ellenkező esetben felfelé billen ki, minek következtében a T. a helyes mélységet keresi fel és körülötte hullámos görbékkel írva le, átlag a beállított mélységben halad tova. Előfordul, hogy a T. valamely üzemzavar következtében, midőn a vízszintes kormánylapát lefelé billent helyzetben megakad, sekély vízben a fenékre furódik. Az ilyen T.-t *fenékjárónak* (ném. *Grundgänger*) nevezik.

A T. majdnem fele térfogatát a légtartály foglalja el. A légtartály egy nyúlánk, hengeralakú, erősfalazatú acélkammera, amely 2 végén légmentesen el van zárva. Ez a tartály azt a nagyfeszültségű (70 légköri súlyú) levegőt tartalmazza, amely a T. kilövése után mint hajtóerő szolgál.

A T. kilövésekor az indító kamó (13) hátra mozog, miáltal a légtartály és gépkammera közötti beömlési szelep megnyílik és a sűrített levegő a hajtógépbe beömlik és ezt mozgásba hozza.

A hajtógép (12) egy erős méretű, 3 hengerű, Brotherhood típusú gép (lásd 2. ábra keresztmetszet).

A hajtó gép a géptengelyt forgatja, mely csövezetekben (14) van és megfelelő kúpkerékáttétellel (15) a hajtócsavarokat (17) gyors forgásba hozza.

A T. farka v. hátsó része a vízesavarokból, a kormánykeresztből (16) és a már említett vízszintes kormányból (10) áll.

Az 53 cm.-es T. általában ugyanazon főalkatrészekre oszlik fel, mint a 35 cm.-es T. és főleg csak nagyobb méretei, nagyobb hatása, hosszabb pályája és ennek megfelelőleg bővebb gépberendezése által különbözik amattól.

A mellső rész (3. ábra) a 180 kg.-nyi robbanótöltettel (2) nem hegyes, hanem gömbölyű és egy emelőcsavarral (1) van ellátva. A gyújtókészülék (3) az indító tölténnyel (4) a robbanótöltet hátsó részén függélyesen be van fektetve.

A légtartályban (5) 175 légköri súlyú sűrített levegő van. Itt is a légtartály majdnem a T. fele térfogatát foglalja el.

Ezen légtartályból a levegő — csövezetekben (5. ábra 7) át, mely megfelelő be- és kiömlési szelepekkel van ellátva — a gépkammerába, ill. a gépbe (9) ömlik. A T. kilövésekor az indítóemelő (12) hátramoog, miáltal a légtartály és csövezetek között bekapcsolt kiömlési szelep megnyílik.

Ez a T. fűtőkészülékkel — fűtőkázán (8) és petróleumtartály (10) — van ellátva, mely a sűrített üzemlevegő feszültségének fenntartására, illetve fokozására szolgál. Ezáltal a T. pályahossza a kezdetleges 35 cm.-es T.-val szemben 600 m.-ről 10,000 m.-re növekszik.

A légtartály és gépkammera között van a mélységszabályozó készülék (6), amely a vízszintes kormányt (18) mozgatja.

A hajtógép (9) forgását rúd- és kúpkerékáttétellel (13) átviszi a főtengelyre (15). A tengely végén fel vannak szerelve a hajtócsavarok (17), melyek ellenkező csavarmenttel forgognak. A csavarok körül van a kormánykereszt (16) és ennek hátsó szélén az irányító kormány (19), me-

lyet az irány szabályozó (14) hoz működésbe. Az irány szabályozó, melyet csak kevésbé a T. alkalmazása előtt tesznek be, főleg egy pörgettyűből áll, amely Cardan-féle felfüggesztéssel minden irányban szabadon mozoghat. Nyugvó helyzetben a pörgettyű tengelye a T. tengelyéhez párhuzamos fekvéssel van rögzítve. A T. kilövésekor a pörgettyű — egy elektromotor bekapcsolása által — igen gyors forgásba jut. A szabad tengely fizikai törvényénél fogva a pörgettyű igyekszik tengelyét az eredeti iránnyal párhuzamosan tartani és az esetben, ha a T. abból letér, akkor az irány szabályozóval kapcsolatban levő gépberendezés az irányító kormánnyal lapátocskákat addig billenti ide vagy oda, míg a T. tengelyével ismét párhuzamos irányba jut az irány szabályozó pörgettyűjének tengelyével, vagyis visszatér az eredeti kilövési irányba.

A T.-test felső részén levő vezető léc (20 — 4. ábra) a T.-csőnek egy megfelelő hornyában mozog, míg a T. megfelelő távolságban a hajótesttől a csövet elhagyja.

A T.-t be lehet állítani egy meghatározott hosszúságú pályára befutására (időzés). A géptengely forgása akkép működte a vele kapcsolatos időző készüléket, hogy a befutandó pályához számának megfelelő forgásszám után a beeresztő szelepet elzárja, mire a hajtógép megáll és a T. béke idején a felhajtó erő következtében a felszínre felbukkan. Hőború idején azonban az időző készülékhez hozzákapcsolják a súlyesztő készüléket, amely a T.-t pályafutása végeztével, ha célját eltevesztette, elsúlyesztí, nehogy tovább úszva a vízszínen, esetleg a saját hajókat veszélyeztesse.

Az 1907. évi hágal békekonferencia határozatai szerint csakis oly T.-k használata van megengedve, amelyek ártalmatlanná válnak, ha céljukat eltevesztik.

A 35 cm.-es és 53 cm.-es T.-ra vonatkozó egyéb főadatok a következők: Előbbinek hossza 4 1/2 m., súlya 325 kg., a robbanó töltet súlya 30 kg., légnyomás a tartályban 70 atm, középsebesség 41 km., pályahossz 600 m. Az 53 cm.-es T. hossza: 7 1/2 m., súlya kb. 1000 kg., a robbanó töltet 180 kg., a sűrített levegő nyomása 175 at-on felül, átlagos sebessége 52 km., pályahossza a 10 km.-t megközelíti.

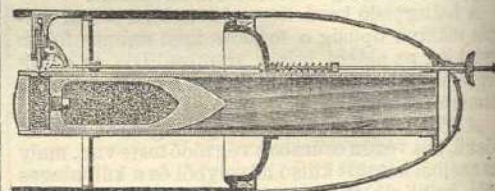
Az Egyesült Államok a Bliss-Leavitt-féle 53 cm.-es T.-t fogadták el, amely nem dugattyús gépekkel, hanem turbinás hajtógépekkel van ellátva. Ezek azonban csak kis távolságra adhatnak nagy sebességet a T.-nak. Néhány állam a 60 cm.-es T.-t rendszeresíti. (Japán állítólag egy 60 cm.-es T.-val kísérletezik, amelyet gazolin tűzemű robbanó motorok hajtának. 60 cm.-es T. rendszeresítése Franciaországban is kísérlet tárgya.)

Újítás a szögben letérő T. is (ném. Winkel-T.), amelynek irány szabályozója akkép működik, hogy a T.-t, miután egy ideig a kilövési irányban futott, egy bizonyos előre beállítható szög alatt oldalvást letéríti. Célja e berendezésnek az, hogy pl. a T.-t a komplikált, drága és vizfálati helyzetben exponált oldalcsövek helyett (l. Torpedócső) az egyszerűbb vizalatti orrcsővekből löjje ki, de

mégis végső iránnyal az oldal felé, mi a T.-val támadó járómű manőverét egyszerűsíti.

Az Egyesült-Államokban kipróbálták a lövedékes T.-t (ném. Geschoss-T.), amely az amerikai Davis találmánya. Ennek szerkezete, mint a szövegábra mutatja, abból áll, hogy a T. fejében egy rövid 20 cm.-es kaliberű ágyúcső van elhelyezve, amely a T. találatára pillanatában magából egy 133 kg. súlyú és 18 kg. igen brizáns robbanó anyaggal töltött gránátot lök ki 335 m.-nyi kezdő sebességgel az ellenséges hajó testébe, ahol áttitván még a modern hajók némileg vértezett kettős v. hármas fenekét is, esetleg nagyobb rombolást végez, mint a hajó külső felületén felrobbanó T.

Az Obrj-féle irány szabályozó feltalálása előtt már régen felmerült az az eszme, hogy a T.-t a szárazföldről vagy a hajóról villamos árammal mozgatni, kormányozni és a célig vezetni lehessen. Ilyen a Sims és Edison által szerkesztett T. A 9 m. hosszú, 1360 kg. súlyú szivar-

A Davis-féle lövedékes torpedó feje.

alakú test 450 kg. robbanó anyagot hordoz és egy a víz színén úszó testtel van összekötve. Az úszó testen egy messzire látható tájékoztató-jel van, amelynek segítségével a T.-t az indító állomásról az ellenséges hajó felé vezetik. A T. csavarjait elektromotorok hajtják, amelyeknek villamos árama a T.-t az indító állomással összekötő és magával vontozott huzalokon át jut a motorokhoz; a kormányzás az indító állomásról, valamint a gyújtás is villamos úton történik. E T. hátránya a hosszú huzalokban áll, valamint abban, hogy a tájékoztató jel a T.-t természetesen az ellenségnek is elárulja.

A Brennan-féle T.-nál, amelyet az angolok kikötővédelemre használtak, a hajtócsavarokat egy a T. testének tégereiben levő drótkeretes legombolyítósa forgatta. A gyors legombolyítást az indító állomáson felállított gőzgéppel eszközölték, ahonnan a T.-t kormányozták is.

A Herz-féle éterhullámok feltalálása és az ezen alapuló szikratávíró tökéletesítése óta többféle oly kísérletezések folynak, hogy a T.-t villamosítással, azonban huzalok nélkül mozgassák és kormányozzák. Ilyen a francia Gabet-féle T.

A T.-t kiegészítik és hatását biztosítják oly készülékek, amelyek hivatva vannak a hajókat T.-k ellen védő hálókat (l. Torpedó-háló) széjjel szakítani. Ide tartozik a hálóvágóólló (ném. Netzschere) is, ez a T. fejének hegyén van elhelyezve és robbanással működik.

A T. feltalálása nagy hatással volt a hajóépítésre és a tengeri harcászatra, sőt különösen a tengeralattjáró naszádok tökéletesítése óta a hadászatra is. A T.-tól eleinte csak az ellenséges

part közelében kellett tartani, most azonban, óta nemcsak a nagy hajók vannak T.-val ellátva, hanem a sík tengert járó T.-naszádok és a szintén sík tengert járó tengeralattjárók már az oceanon is fellépnek, T.-támadástól bármikor és bárhol is lehet tartani. Ezért a hajókat védelmi berendezésekkel látták el. Ide tartoznak mindenek előtt a gyorstízi kis- és középalkaliberű ágyúk, amelyekkel a T.-naszádok lektüzdésére minden hajó nagy számmal van ellátva. Ezt a célt szolgálják a 2-ös és 3-as hajófenékek — a legelső modern hajókban vízre van — a fenékek közti térnek felosztása cellákra (l. *Cellarendszer*) és az egész hajó felosztása több egymást elkülönböztetett részre vízálló falak által. Ez a berendezés a világháborúban a legtöbb esetben hatástalannak mutatkozott, talán főleg azért, mert a T. robbanása következtében a hajókon egyéb kazán- és löszorobbanások lépnek fel, ami a T. hatását fokozza. Éjjel a T.-naszádok felkeresésére villamos fényzőrök szolgálnak.

Mint hogy T.-val minden hajó el van látva és pályahosszuk már igen nagy, ez a körülmény is oda hatott, hogy a tengeri ütközetek jelenleg csakis nagy távolságokra vívatnak.

A T. feltalálása óta minden tengeri hadjáratban fellépett. Nagyobb szerepe azonban az orosz-japán háborúban volt, amelynek legelső haditénye egy nagyobb méretű T.-támadás volt. 1904 febr. 9-én 9-ére virradó éjjelen Togo japáni tenger-nagy a Port-Arthur kikötőben horgonyzó orosz hajóhadat egy T.-flotillával meglepőleg megtámadta, minek következtében 2 orosz sorhajó és egy nagy cirkáló harcoképtelenné vált, ami a japáni flotta fölényét egyelőre biztosította. A cusimai csatában, amely 1905 máj. 27. d. u. kezdődött, a nappali esata után, melyben a japán hajóvezérség tetemesen meggyőngyítette az orosz hajóhadat, japáni torpedónaszádok éjjeli támadások által 3 orosz sorhajót, 2 vértés cirkálót és több kisebb hajót merítették el, ezzel tökéletesen téve Togo tengeragy győzelmét.

Az 1914. k. tört. világháború tengeri eseményeiben a T. döntő szerepre jutott azzal, hogy a főkéletessített német és osztrák-magyar tengeralattjáró naszádok fellépése és a T.-találatok óriási hatása a roppant értékeket képviselő nagy csatahajókat és cirkálókat úgyszólván tetlen-ségre kényszerítette. Továbbá — vizonszul az angol kitéhetetési blokádra — a német tengeralattjárók ellenséges és dugárú szállító semleges kereskedelmi hajók ellen pusztító hadjáratot indítottak, ennek eredményeit l. *Tengeralatti naszád és Tengeri harcászat* címűk alatt.

A szárazföldi torpedó l. o.

Isidore, Sleemann, Torpedoes and torpedo-warfare, New York 1899; Gereke, Die Torpedowaffe, ihre Geschichte, Eigenart, Verwendung u. Abwehr, Berlin 1898; Plüddemann, Modernes Seekriegswesen, Berlin 1902; Bernstorff, Unsere Marine l. Abt.: Torpedos, München 1906; Noalbat, Les torpilles et les mines sous-marines, Nancy 1905, továbbá különösen a következő szakfolyóiratok: Mitteilungen aus d. Gebiete d. Seewesens, Marine-Rundschau, Rivista marittima, Nauticus.

Torpedóágyú, l. *Torpedócső*.

Torpedóanyahajó (ném. *Torpedomutterschiff*) oly hadihajó, amely torpedónaszádokból alakított kötelékekhez van mint kísérő, olykor mint

vezérhajó beosztva, hogy a naszádokat mindenemű tüzemanyaggal, kellékekkel (szén, olaj, élelmicikkek, torpedók, aknák stb.) ellátva, rajtuk kisebb javításokat eszközöljön, személyzeteket is kiegészítse. Búvárszerelékekkel is ellátva, hogy léket kapott naszádokat megmentsenek, fenékre fúródott torpedókat megkeressenek. A T.-kat olykor *torpedó-raktárhajóknak* (ném. *Torpedodepot-schiff*) is nevezik.

Torpedócirkáló (ném. *Torpedokreuzer*) olyan cirkáló, amelynek nagyobb számú torpedócsőve van. Már nem használatos típus és elnevezés. L. *Cirkálók és Torpedójárművek*.

Torpedócsőport, l. *Torpedónaszádcsoport*.

Torpedócső v. *torpedóágyú* (ném. *Torpedorohr, Torpedolancierrohr* v. *Torpedokanone*, l. a *Torpedó és torpedócső* c. képtábla 6—10. sz. ábráit) az az ágyúcsőszerű készülék, amelyből a haltorpedót kilöki, kilövi. A T. megadja a torpedónak a kívánatos irányt és annyi kezdősebességet, hogy a T.-t és evvel együtt a hajót biztosan elhagyhassa és víz alá bukják, miközben a torpedó indító emeltyűje beleütődve a T.-nek egy kiálló ütközőjébe, a torpedó gépe működni kezd és a torpedót ez az erő hajtja tovább a cél felé. A T.-nek és így a belőle kilövelt torpedónak is helyes irányát a mozgó céllal szemben a torpedótiszt v. torpedóittagparancsnok állapítja meg egy arányzókészülékkel (ném. *Lancierpeilinstrument*). A torpedó kilövése a T.-ből csekély feszültségű sűrített léggel v. pedig egy lőportöltet elütésével fejlődő gáz feszerejével történik. Megkülönböztethetők víz feletti és víz alatti T.-vek. A torpedó feltalálása után eleinte úgy a torpedónaszádokon, mint a T.-vekkal felszerelt hajókon kizárólag oly T.-vek voltak alkalmazva, melyek a jármű víz feletti részén voltak elhelyezve; a naszádokon a naszád orrában beépített egy v. két ilyen T. volt, irányán egyenesen a hajót irányában előre, a hajókon pedig ezeken kívül oldalirányban valamely fedélzetten felállított (2—4) forgatható T.-vel is, valamint egy tat-T. lőirányban egyenesen hátra. A vízszine alatti részeken elhelyezett T.-vek csak később jöttek alkalmazásba, mert szerkezetük különösen az oldalcsőveknél sokkal bonyolultabb, mint az előbbieké, sok helyet igényelnek és igen drágák. Többnyire két látesőszerűleg egymásba toltatható esőből állnak, közülök a belsőbe tolják be a torpedót. Az utóbbit még a hajó oldalából kitolható vezetőlapát hosszabbítja meg. A vízalatti T.-vek határozott előnye az, hogy az ellenséges lövegűzéknek nincsenek kitéve, tehát a torpedó felrobbanásától nem kell félni. Ha oldalt eltérő torpedók (Winkeltorpedó, l. *Torpedó*) vannak a hajón, akkor ezeket az orrcsőből lehet kilőni. Újabban ikeresővek, sőt hármas ikeresővek is alkalmaztatnak, amelyek párhuzamos tengellyel bírnak és közös talapzaton állanak. Előnyük az, hogy csekély súlytöbblettel több lövésre kész torpedó áll egyszerre rendelkezésre. A torpedó bevezetése a T.-be többnyire hátulról történik, azután a T. hátulsó závarajtaját lég- és vízmentesen bezárják; ezen ajtóban van elhelyezve a töltény, ha a torpedó kilövése lőporral történik; ha pedig a torpedó sűrített léggel lövetik ki, akkor a sűrít-

tett levegő a hajón lévő légsűrítő készülékek egyikéből a T. hátsó részébe ömlik azon pillanatban, midőn a kilövő szelep (ném. *Laucier-Ventil*) kinyitása által a torpedót kilövi. A képmelléklet 7. ábrája egy oldal-T.-vet, a 8. sz. ábra a torpedó kilövését sűrített léggel, a 9. és 10. sz. ábra löpörtölténnyel ábrázolja; a 11. sz. ábrán a kilőtt torpedó vízbebukása látható. *Rk* = robbanó kamra; *Kcs* = külső fix cső; *Bcs* = belső, mozgó cső; *Vl* = vezető lapát.

Torpedó-dőfőhajó, l. Torpedó-koshajó.

Torpedó-félek (állat), l. *Rája-félek.*

Torpedóflottilla, l. Torpedónaszádflottilla.

Torpedóhajók, l. Torpedójárművek.

Torpedóháló (ném. *Torpedoschutznetz*), egyik védelmi eszköze a hajóknak torpedók ellen. A T.-k erős acélrótkarikákból készülnek, amelyek kisszeműek, hogy a hálóvágó ollókkal ellátott torpedók is nehezen üthessenek rajta rést. A T. a hajó oldalait van hivatva védeni, a végből majdnem oly hosszú, mint a hajó maga és a víz színe alá oly mélyen merül, mint a hajó merülése. A T.-t rudak segítségével vetik ki és tartják több méternyi távolságra a hajó oldalától, nehogy a hálóba ütődő torpedó esetleges robbanása kárt okozhasson. A T.-t csakis horgonyozó v. pedig mozdulatlan v. igen csekély sebességgel haladó hajókon alkalmazhatják. Miután a torpedókat hathatós hálóvágó késekkel és ollókkal ellátták, a T. alkalmazását a legtöbb haditengerészet beszűntette, azonban a világháborút megelőző időben ismét rendszeresítették, mert az újabb, nehezebb és megerősített T.-k hatásosaknak ígérkeztek. Azonban a világháborúban ezek sem váltak be, legalább a legújabb és legmodernebb torpedókkal szemben nem; így pl. 1915-ben több angol és francia csatahajó elmerült a Dardanellákban, bárha T.-juk ki volt vetve.

Torpedójárművek vagy **torpedóhajók** (ném. *Torpedofahrzeuge* v. *Torpedoschiffe*), tágabb értelemben olyan könnyed, gyors hadihajók, amelyeknek főfegyvere a **torpedó** (l. o.). A nagyság szerint megkülönböztethetők **torpedó-cirkálók** (ném. *Torpedokreuzer*), **torpedó-avíz-hajók** vagy **torpedó-hírszerzőhajók** (ném. *Torpedoavisos*), **torpedó-ágyúnaszádok** (ném. *Torpedo-Kanonenboote*), továbbá a **torpedónaszádoknak** különféle nemei, úgymint a **torpedónaszádrombolók** v. **torpedóadásnaszádok**, **nyílt tengeri** és **parti naszádok**, a **tengeralattjáró naszádok** stb. Némely haditengerészetben szűkebb értelemben így nevezik a nagyobb, nem a torpedónaszádok különös alakjával bíró, hanem hajószzerű T.-et v. pedig a torpedónaszádok legnagyobb típusát, amelyek más tengerészetekben torpedórombolók vagy torpedóadásnaszád név alatt szerepelnek.

Torpedó-koshajó v. torpedódőfőhajó (ném. *Torpedorammschiff*), az osztr.-magyar flottában egy ideig használatban volt nevezése a «Kaiserin u. Königin Maria Theresia», «Kaiserin Elisabeth» és «Kaiser Franz Joseph I.» nevű védett cirkálóknak. Később a nagy és kis cirkálók közé sorolták.

Torpedo marmorata (állat), l. *Elektromos halak* és *Rája-félek.*

Torpedónaszádcsoport v. röviden **torpedócsoport** (ném. *Torpedobootsgruppe*), 2—4 torpedó-

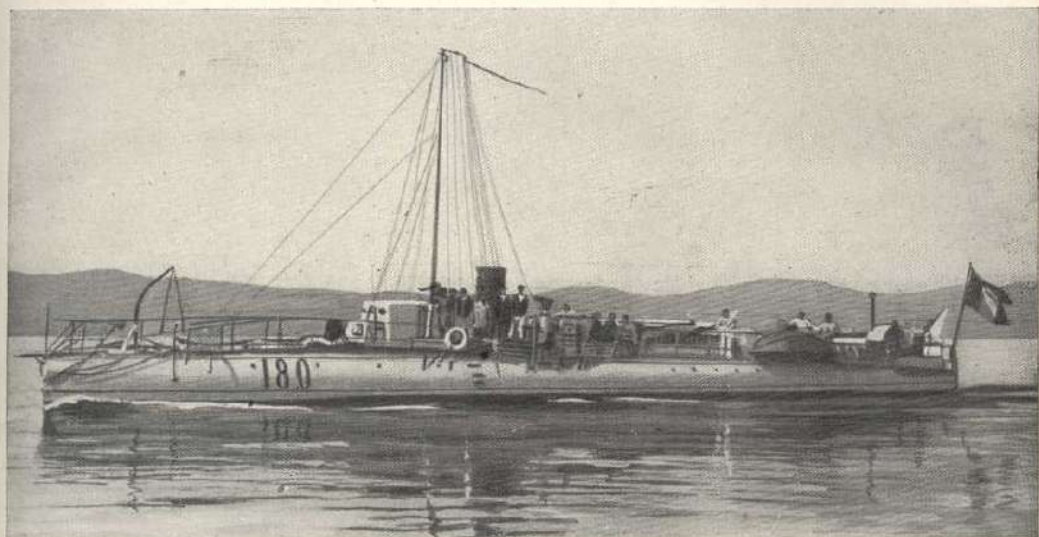
járóműből v. torpedónaszádból (l. o.) álló legkisebb harcászati kötelék, amely nagyobb kötelékekben (torpedóosztály és torpedóflottilla), mint egység szerepel.

Torpedónaszádflottilla v. röviden **torpedóflottilla** (ném. *Torpedoflottille*), oly torpedó-kötélék, amely nagyobb és önálló műveletekre alkalmas. Több torpedónaszádosztályból (l. o.) és beosztott cirkálók, anyahajókból áll. Újabban tengeri reptülőgépek (hidroplánok) egészítik ki e köteléket.

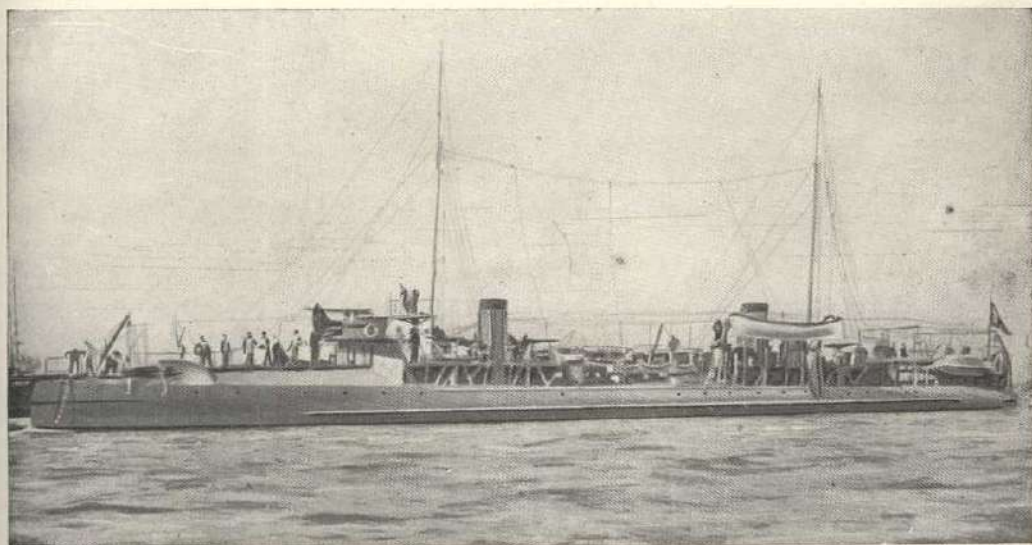
Torpedónaszádok (ném. *Torpedoboote*, ol. *torpediniera*, franc. *bateau-torpilleur*, ang. *torpedo-boat*, l. a *képmelléklet*), oly, viszonylag kisméretű, gyors és egészen különleges alakú és szerkezetű hadihajók, amelyek tulajdonképeni és főcélja a nagy hajókat az önműködő hal- vagy Whitehead-torpedóval (l. o.) megtámadni és elcsúlyesztani. Az első T. a múlt sz. 70-es éveiben készültek, midőn a haltorpedó már hasznavehető tengeralatti fegyvernek bizonyult. Alakjuk vagy inkább méretük akkor csakugyan naszádszerű volt. Hosszuk kb. 40 m., szélességük 4—5 m., merüléskük kb. egy m. volt; 60—80 tonna vizet szoritottak ki. Orrukban a fedél alatt, de még a víz-vonal felett egy v. két előrelejtő torpedócsövet hordoztak, amelyből haltorpedókat csakis egyenesen előre lehetett lőni. Többnyire két, egészen kiskaliberű ágyú szolgált az ellenséges T. elleni harcra; testük vékony acéllemezekből állt, 16—18 teng. mf.-nyi sebességgel haladhattak. E kezdetleges T. egyetlen célja volt a hajókat éjjel kb. 300—400 m. távolságból meglepőleg torpedóval megtámadni. Nappali harcra egyáltalán nem voltak hivatva, sem hosszabb tengeri útra, sem erős hullámjárás elviselésére nem voltak képesek, vagyis nem voltak tengerállóak, tehát csakis a partvédelemben s legfőjebb zárt tengeren — mint az Adria — alkalmazhatták. De rövid idő alatt nagy fejlődés mentek át a T. A mai torpedó pályahossza már a 10,000 m. körül jár és óriási hatású tengeralatti fegyverré vált. Az a hadászati követelmény továbbá, hogy ez a nappal és nagy távolságról is használható fegyver kint a nyílt tengeren ne csak a nagy hajókról, hanem a torpedónaszádokról is alkalmazható legyen, arra vezetett, hogy a T.-kat egyéb lényeges tulajdonságaik megtartása mellett nyílt tengereken is alkalmazható járóművekké alakították át. E feladat megvalósítását lehetővé tette a hajó-és gépépítészeti technikának az utóbbi évtizedekben beállt óriási fejlődése. A hajótestbe oly erős gépeket kellett beépíteni, hogy azokkal a naszád a mai gyors csatahajók és vértés cirkálóknál is jóval nagyobb, vagyis több, mint 30 tengeri mérföldnyi sebességet fejtsen ki, ezért a naszád méreteit is fokozni kellett. Minthogy a sík tengert járó nagy T. természetesen a part közelében is használhatók, így univerzális típus alkotnák (l. az 1. ábrát).

A T. méreteinek növelésére az a gondolat is lökemet adott, hogy a T. leküzdésére nagyméretű és fölényes sebességű, meg sok gyorstűzelő ágyúval ellátott T. lesznek a legalkalmasabb eszközök. Ezt legelőször Anglia valósította meg, ahol az ú. n. **torpedónaszádrombolók** (l. a 2. ábrát, ang. *destroyer*) már 1894 óta építik s azokat folyvást

TORPEDÓNASZÁDOK.

Torpedónaszád.

Torpedónaszáddromboló.

THE BRITISH MUSEUM

növelve és szaporítva, egy óriási flottává építettek ki. 1916 máj. végén 330 kész torpedónaszádrombolója volt Angliának. Ez a rombolóflotta A—M-ig osztályokra van osztva típusok szerint. A legrégebbi A jelzésű osztály a következő méretekkel bírt: hajótest hossza: 60'9, szélessége átlag: 5'9, merülése átlag: 2 m.; vízkiszorítása: 310—350 tonna; 3850—4400 lóerejű dugattyús gépei voltak vízesőves kazánokkal, ezek a gépek 26—28 tengeri mérföldnyi sebességre képesítették a rombolókat, amelynek személyzete 50 fő volt.

A fejlődés nyilvánvalóvá válik, ha ezt az A típust összehasonlítjuk a világháború alatt épült angol rombolókkal, amelyek 1900 tonnateralom mellett 29,000 lóerejű gőzturbinás gépekkel, 160 főnyi személyzettel, 6 drb 10 cm.-es gyorstűzű ágyúval és 3 drb fedélzeten felállított torpedócsővel vannak felszerelve.

Ez a fejlődési folyamat hamarosan átment a többi haditengerészetre is. Mind nagyobb és nagyobb méretű, gyorsabb, jobban felfegyverzett és önállóbb T.-at építettek mindentű. A vezérlő gondolat emellett nem volt azonos. Hol az angol eszmét követték, vagyis főleg azért építettek nagy T.-at, hogy ezekkel a kisebbeket leküzdjék és távol tartásuk az óriási nemzeti vagyont képviselő nagy csatahajóktól és cirkálóktól, hol a támadás volt a főcél, vagyis a T.-at arra képesíteni,

hogy nyílt tengeren, távol a saját parttól, vehessék fel a torpedóharcot az ellenség nagy hajóival. Olykor pedig mindkét célt egyesítették. Eszerint nemcsak más és más elnevezést adtak a nagy típusoknak, hanem másfajta fegyverzettel is látták el azokat. A francia «contre torpilleur» és a német «Torpedobootsjäger» (magyarul torpedóvadásznaszád) teljesen megfelel az angol «destroyer»-nek. Míg a francia «torpilleur de haute mer» és a német «Hochseetorpedoboot» oly típusok, melyek a nyílt tengeren hajók ellen támadni hivatnak. A torpedóflotta építési tervében világosan megnyilatkozik emellett, hogy az illető hatalom külpolitikájának imperialisztikus mészeható célzata van-e, avagy hogy inkább saját birtokának megvédésére szorítkozik-e. Az előbbi hatalmak mihamarább áttértek csakis nagy T. építésére (így pl. Anglián kívül Japán, Franciaország, az Egyes.-Államok). Ezekkel szemben Német- és Olaszország, valamint Ausztria-Magyarország tovább is építettek viszonylag kis típusokat a nagyok mellett. A németek ugyan már kezdettől fogva építettek egyes, a zömmel nagyobb naszádotok, amelyek, mint elnevezésük: «Torpedodivisionsboote» mutatja, arra voltak hivatva, hogy a kis naszádokból alkotott harcászati kötelékeket, a torpedónaszád-osztályokat vezessék. Később, midőn más céllal is építettek mind nagyobb típusokat, két részre osztották a naszádflojtát, ú. n. «nagy» és «kis» T.-ra (grosse und kleine Torpedoboote).

A volt osztrák-magyar flottában már a 70-es években fellép a torpedónaszád. Az első naszádok igen aprók és csakis a parti vizekben voltak használhatók. Ezeket fokozatosan nagyobbak követ-

ték, melyeket mint I. osztálybelieket különböztettek meg az előbbiektől, a II. osztályúaktól. Ezeket 1905—1914 közt 50 drb nyílttengeri naszádkövette két típusal; a nagyobbik 250 tonnás és 28 teng. mérföldnyi sebességű volt. Ezekkel párhuzamosan 1906—13-ig 19 drb ú. n. «torpedójárómű» (ném. Torpedofahrzeuge) épült, amely a másutt rombolóknak stb. nevezett típusnak felelt meg. A legutóbb elkészültek 850 t. vizet szorítottak ki, fegyverezték 6 drb 7 cm.-es és 2 drb 10 cm.-es ágyú, turbinás gépekkel kifejtett sebességük 32'5 tengeri mérföld, személyzetük 99 fő volt.

Azon flottákban, hol a rombolók vezéreszméje domborodott ki, az ehhez a tipushoz tartozó T. fegyverzetében a tüzérség lépett előtérbe. Másutt a T. tulajdonképeni hivatásának megfelelőleg a torpedófegyverzet dominált. Mint legnagyobb kaliberű gyorstűzű ágyú a 12 cm.-es említendő; ez az olasz rombolókon található. Az oroszok ikertorpedócsövekkel, sőt az Egyesült-Államok hármas ikercsővekkel szerelték fel a legújabb T.-at, hogy lehetőleg növeljék a torpedófegyverzet alkalmazhatóságát.

Alábbi táblázat a fentemlített haditengerészetek azon állományát mutatja ki — négy kategóriára osztva — amely 1916 máj. végén, Ausztria-Magyarországnál és Németországnál a világháború kitörése előtt állott fenn, beleértve az épülőfélben levő T.-at:

Torpedónaszád faja	Angolország	Franciaország	Olaszország	Japán	Oroszország	Egyesült-Államok	Németország	Ausztria-Magyarország
Torpedónaszádromboló	330	91	47	67	155	74	164 (nagy T.)	20
Nyílt tengeri torpedónaszád ...	24	16	66	.	24	.	.	50
1. oszt. torpedónaszád	128	.	16	9	17	47 (kis T.)	.
2. oszt. torpedónaszád	16	13	.	2	23	30

A T. harcmodora és harci alkalmazása. A T. első és mainapság is még főcélja az, hogy fölényes gyorsaságuk, viszonylag csekély nagyságuk és alacsonyáguk segítségével, amely őket kevésbé észrevehetővé teszi, éjjel meglepőleg torpedóval támadjanak meg nagyobb hajókat. A láthatóság tekintetében ugyanis előnyük van az utóbbiakkal szemben, mert a sokkal magasabb hajó fedélzetéről szemlélve a T. éjjel a tenger sötét színére rajzolódik le, amelytől nagyobb távolságra nem különböztethető meg. Holott az alacsony naszádról tekintve, a hajó éles körvonala magasan a tenger színe fölé emelkednek és az éjjel is világosan égre vetítenek. A T. éjjeli támadása lehetőleg elülről, a hajó irányával ellentétes irányban, mellette elhaladva történik, még pedig modern T. részéről, amelyeknek torpedócsövei jobbra-balra forgathatóan a fődélzetre vannak felállítva, párhuzamos menetvonalon, régi T. részéről pedig, hol a torpedócsövek mereven az orra vanak építve, egy a hajó irányát a hajó orra előtt részatosan szelő vonalban. A támadás mindkét oldalról és egymásután történik a torpedóosztag egyes naszádjai részéről, a végből, hogy ha egyik vagy

másik naszád fölfedeztetik, magára vonja az ellenség fényszóró kévét és tüzét, a többi észre nem vett és meg nem világított naszád pedig annál könnyebben érjen célt. A T. morális hatása is igen nagy, mert ha támadásuk nem is sikerül, már közelítik folytonos izgalomban tartja a hajók személyzetét s őket éjjeli nyugalmukban zavarva, kifárasztja.

Nappali támadásnál elesik ugyan a meglepetés momentuma, kivéve ha a csata folyamán zlrzavar állott be, de ha nagyobb naszádrajok egész hajórajok ellen tömegesen lövik ki már nagy távolságról torpedókat, akkor a hajóraj hosszának közepére célozva, nagy találati valószínűséggel dolgoznak. Már pedig csak egy nagy hajó elsüllyesztése is megéri egy egész T.-raj feloldozását. A T. az alkalmazása nappal és nagy tömegben érvényre jutott a skagerraki csatában (l. o.) 1916 máj. 31. és jún. 1., ahol úgy az angol, mint a német flotta nagyszámú T.-kötéleket vitt magával és vetett harcba.

A világháború folyamán a T. igen sokoldalú alkalmazást nyertek. Felszerelve tengeri aknákkal (l. *Akna* 3. b), szikratávíróval, fényszórókkal és egyéb kellékekkel, sok esetben a kis cirkálókat pótolták. Szerepeltek mint hajókötélekek, tengeri szállítmányok kísérő hajói, tengeralattjáró naszádok támadásai ellen. Felhasználták hírszerzésre és vállalatokra a partok ellen, amelyre csekély merüléstűk folytán kiválóan alkalmasak. Így az osztr.-magy. T.-ok az olasz hadtűzenet után, 1915 máj. 24. reggel az olasz part több pontját lődzték; szintűgy 1915 dec. 5. Horthy Miklós sorhajókapitány vezérlete alatt nagyszámú ellenséges gőz- és vitorlás hajót pusztítottak el ágyútűzzel San Giovanni di Medua albán kikötőben, hova azok élelmiszert és löszert szállítottak volt Montenegró számára. Viszont olasz T. is többször lődzték partjainkat, így Parenzót és Piránót 1916 jún. havában. A világháborúban alkalmazott T. harcoltak egymás ellen, tengeralattjárók, hajók, repülőgépek és léghajók ellen, lődzték parti szárazföldi építményeket, sikeresen raktak le aknasorokat az ellenséges part közelében és a kereskedelmi hajók zsákmányolását célzó cirkáló hadjáratban is eredményesen működtek közre.

Alkalmazásuk tehát oly sokoldalú lett, hogy e tekintetben csakis ifjabb testvérük, a tengeralattjáró naszád vetekedik velük.

Torpedónaszádosztály (ném. *Torpedobootsdivision*), torpedónaszádokból alkotott közbelső harcászati kötelék, amely többnyire 2 torpedónaszádosportból áll. Élén rendszerint valamely nagyobb torpedójármű vagy torpedónaszádromból áll.

Torpedónaszádrombólók, l. *Torpedónaszádok*.

Torpedo oculata (állat), l. *Rája-félék*.

Torpedó-repülőgép olyan repülőgép, amelynek törzse torpedó-alakú, l. *Repülőgép*.

Torpedószakma v. *torpedóügy* (ném. *Torpedoesen*), valamely hadtengerészet összes szervezeti berendezéseinek összége, amelyek a torpedó-fegyverre vonatkoznak. Ide tartoznak tehát a vonatkozó anyag, személyzet, műszaki és katonai hatóságok. A személyzetet a volt osztr.-magy.

hadtengerészetben a torpedó-iskola (ném. *Torpedoschule*) képezte ki, amely egy anyahajóból és több tengerjáró kisebb hajóból, torpedónaszádból állott.

Torpedószemélyzet, a haditengerészetek személyzetének az a része, amely a torpedószolgálatban különlegesen ki van képezve és arra van hivatva.

Torpedótiszt (ném. *Torpedooftizier*), az a tiszt, akinek hadihajón vagy hadszergyáran az egész torpedószemélyzet és hadianyag alá van rendelve és vezetésére van bízva. Nagy hajókon két T. is van.

Torpedóüteg (ném. *Torpedobatterie*), többnyire víz alatti torpedócsövekből áll, amelyek egy állványra felszerelve valamely kikötő bejáratainak védelmére szolgálnak. A T. egy parti figyelő állomással van összekötve, ahonnan a torpedók kilövése irányítatik.

Torpedó-vadásznaszádok (ném. *Torpedobootsjäger*, ol. *caccia-torpediniere*, franc. *contre-torpilleur*), l. *Torpedónaszádok*.

Torpidus (lat.) a. m. kábult, zsiibaft, érzéketlen; mozdulni nem akaró. *T. fekély* a. m. gyógyulni nem akaró fekély.

Torpor (lat.) a. m. kábultság, érzéketlenség. Rendesen beteges lelkiállapot megjelölésére használt kifejezés.

Torquato Tasso, l. *Tasso*.

Torquatus, l. *Manlius*, 2.

Torquay (ejtsd: torci), város Devonshire angol countyben, (1921) 39,432 lak., terrakottatárgyak készítésével. A nagyon enyhe klímájú város tengeri fürdő. Környékén van a híres kőkorszakból való tárgyairól ismert *Kent's Hele* barlang.

Torquemada, 1. *János* (máskép *Turrecremata*) bíbornok, kiváló kanonista, szűl. Valladolidban (mások szerint Turrecrematában) 1388., megh. Rómában 1468 szept. 26. Valladoliban a Domankos-rendbe lépett. Tudományos hírneve csakhamar elterjedvén, IV. Eugen pápa Rómába hívta és Magister sacri palatii méltóságra nevezte ki. A baseli és a firenzei zsinaton a pápai jogoknak rettenthetetlen védője volt. 1439-ben bíbornok lett. Munkái halála után jelentek meg: *Commentarii in Decretum Gratiani* (Lion 1519. 6 k.); *De eccl. et auctoritate Pont.* (Velenca 1562); *Expositio brevis super toto psalterio* (Róma 1740); *Questiones spiritualis convivi super evangeliiis* (u. o. 1777); *de poenitentia*; *de conc. Florentino*; *de consecratione*; *de unitate Graecorum* stb.

2. *T. Tamás*, Domankos-rendű pap, spanyol főinquízitor, T. János bíbornok unokaöccse, 1481—98. működött az újonnan megalakított inquízició élén, amely állásban igen sok eretneket égettetett el és ítél börtönre. Amellett Kat. Ferdinánd királynak gyóntató atyja volt. Megh. 1498 szept. 16. Avilában. Munkái közül az *Ordinationes* vel *Statuta* circa modum procedendi inquízitorum (Madrid 1527) említendő. V. 3. *Tarrida del Marmol F.*, Les inquíziteurs d'Espagne (Paris 1897). L. *Inquízició*.

Torques (lat.), ókori (római, gallus) sodrott nyakpercc vagy karperec aranyból, ezüstből v. bronzból, a katonák kintintetésül is kapták.

Torquetum, l. *Astronómiai műszerek*.

Torre Annunziata (ejtsd: —cítá), kikötőváros Nápoly-öböl tartományban, a Vezuv lábánál, a Nápolyi-öböl mellett, (1911) 31,324 lak., ásványvízforrással; halászat; makarónigyárakkal, állami fegyvergyárral; védett kikötőjében élénk hajóforgalommal. 1906 ápr. 8. a Vezuv lávája a várost érte, a hamu elborította T.-t.

Torre del Greco (ejtsd: —grako), város Nápoly olasz tartományban, a Vezuv alján, (1911) 36,608 lak., korallhalászat, korallsziszolász, kőtélverés, korallsziszoló-iskolával. Római thermák romjai, tengeri fűrdője és szőlőtermelése van. A várost 1737., 1794., 1857. és 1861. a Vezuv lávája, 1906 ápr. annak hamuesője elborította. Házai nagyrésze régi lánván áll.

Torre Gaveta, régi torony a Cap Miseno és Cumae között, a tenger mellett Servilius Vatia villájának romjaival. Nápollyal vasút köti össze.

Torre Maggiore (ejtsd: madzsóre), város Foggia olasz tartományban, (1911) 12,721 lak., egykori híres benedékszlovossal.

Torrens az olyan hegyi patak, amely igen hirtelen szokott megáradni s az árvíz levezetésére még nincs elégséges fejlett völgye.

Torrens, sóstó Délaustráliában a Spencer-öböltől 30 km.-nyire É.-ra. Homokbuckák veszik körül; csak az év esős részében van benne víz, egyébként kis mocsarakból áll. 1843-ban Frome fedezte föl és tanulmányozta át.

Torrens, *Robert*, angol közgazdász, szül. Írországban 1780., megh. Londonban 1864 máj. 27. Katonatiszt volt, képviselő, majd kereskedő, főhíve a Currency-elméletnek (l. o.), mérsékelt védővamos. Kiváló közg. írásaiban lefektette azokat a főelveket, amelyeket *Peel* (l. o.) törvényhozásilag megvalósított. Nagy irodalmi munkásgot fejtett ki.

Torreón, város Mexikó Coahuila államában, (1921) 54,271 lak.

Torre Pellice (ejtsd: pellicse), város Olaszország Torino tartományában, a valdensiek főhelye és kedvelt nyaralóhely, (1910) 5348 lak., várommal, több középiskolája, selyem-, fonóipara van.

Torres, szigetcsoport, l. *Új-Hebriák*.

Torresani (*von Lanzenfeld*), *Karl*, báró, német író, szül. Milanóban 1846 ápr. 19., megh. Torbolóban, a Garda-tó partján 1907 ápr. 12. Katonatiszt volt, 1866. az olasz háborúban vitézségével kitűntette magát. Regényeiben és elbeszéléseiben híven rajzolja a katonai életet. Nevezetesebb munkái, melyek több kiadást értek: *Aus d. schönem wilden Lieutenants-Zeit* (1889); *Schwarzgelbe Reitergeschichten* (1889); *Mit Tausend Masten* (1890); *Die Jucker-Comtesse* (1891); *Auf geretteten Kahn* (1890); *Der beschleunigte Fall* (1892); *Oberlicht* (1893); *Steierische Schlösser* (1897); *Ibi Ubi* (1894); *Aus drei Weltstädten* (1896); *Im Schatten des Rákóczy-Thurmes*. Összegyűjtött művei: *Sämtliche Werke* (Dresden 1907 óta 10 köt.).

Torres Naharro, spanyol költő, l. *Naharro*.

Torres Novas, város Santarem portugál kerületben, az Almonda és vasút mellett, (1910) 12,000 lak., nagy pamutfonás és szövés, bor- és gyümölcstermelés.

Torres-szoros, tengerszoros Ausztrália és Új-Guinea közt, az Indiai- és Csendes-óceánt köti

össze. 1606-ban Luis Vaz de Torres spanyol hajóskapitány fedezte föl. 1770. Cook utazott át rajta. A szoros mintegy 185 km. széles, de zátonyok, korallimpadok, homokdűnék és apró szigetek megnehezítik a rajta való átjárását. K.-i végét a nagy Barrière zátony zárja el, Ny.-i részén pedig csak az Endeavour úton lehet hozzájutni, s ezért a hajók inkább az 1803. Flinderstől fölfedezett Prince of Wales szigetek közti csatornát használják. A T.-ban igen sok a gyöngyházkagyló.

Torres Vedras, város Portugáliában, vasút mellett, 7000 lak., közelében vannak a Tajo folyóig érő sáncok, amelyeket T.-vonalnak v. a DNY.-ra fekvő *Ericeira* tengeri fűrdőváros után neveznek el. A sáncokat 1809. építették, itt tartóztatta fel Wellington 1810—11 telén Massénát.

Torr. et Gray, latin növénynev után *Torrey* J. new-yorki orvos (1796—1873) és *Gray* A. (l. o.) nevének jelzése. Észak-Amerika flóráját írták meg.

Torreya Arn. (osv.). A tiszafafélék családjába tartozó toboztermő, melynek négy faja közül kettő Kelet-Ázsiában, kettő Észak-Amerikában honos, kétfakú fa. A *T. nucifera* magjából Japánban ételhez való olajat készítenek.

Torriani, l. *Torelli-Viollier*, 2.

Torricelli (ejtsd: —cselli), *Evangelista*, olasz fizikus, szül. Piancaldoliban 1608 okt. 15., megh. Firenzében 1647 okt. 25. Galilei tanítványai közül a legnagyobb. Galilei halála után a toscanai nagyherceg a meghalt mester összes hivatalait és méltóságait T.-re ruházta és őt mint matematikust és filozófust Firenzében tartotta. T. legnagyobb felfedezése kétségtelenül a nevével elnevezett *kísérlet* (l. *T.-féle kísérlet*) feltalálása, mellyel a *légsúlymérő* (l. o.) felfedezése a legszorosabb összefüggésben van. T. optikával is foglalkozott; e téren kivált a mikroszkópok és teleszkópok javítása az érdeme. Munkái közül említendő: *Trattato del moto* (Firenze 1641 előtt); *Opera geometrica* (u. o. 1644); *Lezioni accademiche* (u. o. 1715).

Torricelli-féle kísérlet, a levegő nyomásának meghatározására való. Körülbelül egy méter hosszú, egyik végén beforrasztott vagy csappal elzárható eső, amelynek keresztmetszete 1 cm², tiszta higannyal megtöltve, nyílt végével higanyt tartalmazó edénybe helyezik. A csőben levő higany nem esik le a tág edénybeli higany szintjére, hanem körülbelül 760 mm. magasságú oszlopa függve marad. A csap kinyitásakor a higany az alsó edény szintjéig süllyed, jelölül annak, hogy a higanyt a levegő nyomása tartotta függve. Mivel a higany sűrűsége 13.59, a 760 mm. magas és 1 cm² keresztmetszetű higanyoszlop súlya 1.033 kg. s ilyen súllyal nehezedik a légköri levegő a tenger színén egy cm²-nyi területre. L. még *Barometer*.

Torricelli-féle ür, l. *Légűr* tér.

Torrigiani (ejtsd: —zzsáni), *Pietro*, olasz szobrász, szül. Firenzében 1472., megh. 1523. Michelangelo tanulótlarsa volt a San Marco kertjében és ő zúzta be pajtása orrát öklével. Fontos szerepet játszik azok közt az olasz szobrászok közt, akik a XVI. sz. elején Spanyolországba kerültek, mert polichromiás realisztikus terrakotta szobraival (*Madonna*,

Szt Jeromos, Sevillai muzeum ő mutatott a spanyol szobrászat fejlődésének utat. Angliában is, ahova VIII. Henrik király más olasz művészekkel együtt meghívta, nagy tevékenységet fejtett ki. Tőle való VII. Henrik király és neje síremléke a Westminster-apátságban (1512—19), Richmondi Margit fekvő bronzalakja u. o. és Dr. Young terrakotta-émléke a londoni Rolls Buildingsben.

Torrington, város Connecticut északamerikai államban, (1910) 16,860 lak., fémárú- és gépgyártással.

Torrisdals-elf, norvég folyó, l. *Otter-elf*.

Torsio (lat.), l. *Torzió*.

Torsio uteri, l. *Méhszavarodás*.

Torsk (állat), l. *Brosmius* és *Kabeljau*.

Torso (ol.) a. m. törzs, oly szobor elnevezése, amelynek feje, karjai és lábszárai hiányzanak. Átvitt értelemben általában megcsontított vagy abbamaradt művészeti, sőt irodalmi alkotások megjelölésére is használják.

Torstein, a Salzburgi mészkő-alpok 2946 m. magasságú hegye a Dachstein-csoportban.

Torstensson, *Lennart*, gróf, svéd hadvezér, szül. Forstenaban (Westergötland) 1603 aug. 27., megh. Stockholmban 1651 ápr. 17. Gusztáv Adolf seregében harcolt 1630 óta, 1632. Nürnbergnél Wallenstein fogságába került, de csakhamar kicserélték. 1642-ben a svéd sereg fővezérévé nevezték ki. Súlyos kösvénybaja miatt lóra nem ülhetett s hordászeken vitette magát. De így is a legrettegettebb ellensége lett a császáriaknak. 1642-ben Szilézián át Morvaországba tört és elfoglalta Olmütz várát. Innen Szászországba vonult és Breitenfeld mellett 1642 nov. 2. tönkrement a Piccolomini vezetése alatt álló császári sereget. Ezután a dánok ellen fordult s elfoglalta Holsteint, Schleswiget és Jütlandot. 1644 végén benyomult Csehországba és Jankau mellett 1645 márc. 6. újabb fényes győzelmet vívott ki Hatzfeld császári vezér felett. Ezután már Bécest fenyegette és I. Rákóczi György erdélyi fejedelmet, Svédország szövetségét, aki hadaival a Morva partján állott, gyors csatlakozásra szólította fel. *Rákóczi* küldött is egy 14,000 fónyi hadtestet a Brünnt ostromló T. segítségére, de mivel a török szultán őt a III. Ferdinánddal való megegyezésre kényszerítette, csakhamar visszavonta csapatait. Erre T. is kivonult Morvaországból. 1645 végén súlyos betegsége miatt átengedte a fővezérséget *Wrangel*nak. Erdemeiért Krisztina királynő 1647. grófi rangra emelte. *Oxenstierna* a kancellárral folytatott levelezését (1634—1649) *Sondén* adta ki (1897).

Torta, kerek és lapos, tálalakú sütemény, amelyet anyaga szerint dió-, mogyoró-, piskóta-, csokoládé-, hab- stb. T.-nak neveznek. A T. többnyire valami sima és száradó üteléssel nyer fényt és tüköröt, azonfelül cukorba főtt gyümölcs-csel és cukorvirággal díszítik.

Torticollis (*caput obstipum*), a fejferde állása a fejbiccentő izom egyoldali rövidülése folytán. Nyenkor az áll az egészségesoldali váll felé közelít. A fejbiccentő izom rövidülése lehet az izom összehúzódásának következménye, pl. csúznál, de lehet az izom heges v. világrohozott rövidülése is (ferdenyak.)

Tortizmus (növ.), a tropizmus sajtáságos alakja amelynél a görbülési mozgások torziót hoznak létre.

Tortola, egyike a nyugatindiai brit Szűz-szigeteknek, területe 64 km². Legmagasabb pontja a Mount Hope (542 m.). Fő terméke az ananász és cukornád. Főhelye *Road Town*.

Tortona, város és püspöki székhely *Alessandria* olasz tartományban, (1911) 19,935 lak., seiyem-, kalap- és borkőgyártás; székesegyházát (XVI. sz.) érdekes képek díszítik; romban heverő erősségében Barbarossa Frigyes is lakott. T.-t *Dertona* néven Kr. e. 148. a rómaiak alapították; 1155. Barbarossa lerombolta. A milánóiak újra felépítették, de már 1162. a ghibellin Pavia ismét felépült. A spanyol örökösödési háborúban többször cserélt nevet. 1799-ben a franciák erődítményeit lerombolták.

Tortosa, az ugyanily nevű járás és püspökség székhelye Tarragona spanyol tartományban, az Ebro bal partján, 15 km.-nyire a torkolatától, vasút mellett, (1921) 33,044 lak., élénk ipar és kereskedelem. Nagy erődítményei falakkal vannak összekötve. A szűk utcákból álló város székesegyháza egyike a legrégebbiekeknek Spanyolországban. T. a rómaiak korában *Dertosa* nevet viselt.

Torticidae (állat), l. *Ilonca*.

Tortrix (állat), l. *Ilonca*.

Tortuga (*Tortue*, a. m. teknősbéka). 1. *Haiti* egyik lakatlan szigete. Területe 303 km². A Cibao erdőborította hegylánc szeli át. Fő termékei a dohány és cukornád voltak. T. egykor a kalózok főfészke volt. — 2. *T.*, *Venezuela* egyik lakatlan szigete, tőle 85 km.-nyire, területe 220 km². Közéleben vannak a *Tortugillos* sziklaszigete-cskek.

Tortugas Cays (ajtsá: —kéz), Floridához tartozó korall-szigetecsoport a mexikói-öbölben.

Tortura, kínvallatás, kemény kérdés, a. m. a beismerés kicsikarása végett kínzás alkalmazása. L. *Kínvallatás*.

Torua, *Thorn* lengyel neve.

Torus (lat.) 1. a. m. tekercs, vánkos, ág; az építészletben erősen kidomborodó építészeti tagozat, melyet a nagy nyomás jelzésére oszlop- és pillérlábakon, talpazatokban alkalmaznak. L. *Oszloprendszer*.

2. *T.*, l. *Homlokcsont*.

3. *T.* (növ.), a sejttel vermes (udvaros gödörkés) vastagodása záróhártyájának megvastagodása. Régebben a várvagocoknak erősen kiemelkedő vacokkorongját, discus-át is T.-nak mondták (pl. Ruta).

Torus occipitalis a. m. nyakszirti duzzanat. A koponya nyakszirtpikkelyének közepe táján lévő igen erős haránt csonttaraj, amely a tarkóizmok nagyfokú fejlettségével kapcsolatos, amit viszont a fejlettebb, nehezebb, a fejet előre húzó arcsontok tesznek szükségessé, hogy a fej a gerincoszlopon egyensúlyban maradhasson. A mai emberen nem fordul elő, legfeljebb az ú. n. primitív rasszoknál (vedda, ausztrália), ott is csak igen szelíd formában. A neandervölgyi ősember koponyájának azonban jellegzetes sajtásága volt.

Torus palatinus, a oszont szájjad közepe a hosszanti szájjadi varrat (sut. palat. med.)

mentén fellépő különböző nagyságú esontduzzanat. Normális európai koponyákon ritka, elmebetegéknél, gonosztevőknél gyakoribb, ezért elfajulási jellegnek (degeneratio) tartják.

Torvaj, kisk. Somogy vm. tabi j.-ban, (1920) 1270 magyar és német lak.

Torys whig (többes számban *tories* és *whigs*), a jelenleg is szereplő két angol politikai fópárt elnevezése a XVII. sz. végétől a XIX. sz. közepéig. *Toryknak* nevezték az udvari párt híveit *II. Károly* (1660—85) uralkodása alatt, akik a király öccsének, *Jakab* yorki hercegnek trónörökösödése mellett foglaltak állást, míg az ellenzék, a *whigek*, annak kizárására szavaztak. Mindkét elnevezés eredetileg gúnynév volt. *Toryknak* hívták Cromwell ideje óta az ír rablókat, a *whig* szó pedig a skót parasztok népies neve volt. Kezdetben a toryk voltak hatalmon, de a dicsőséges forradalom (1688) után a whigek jutottak uralomra. 1711—60-ig megint a toryk kormányoztak, azóta rövidebb időközökben szabályszerűen váltották fel egymást a T. kormányok. A XIX. sz. reformküzdelmeiben a toryk voltak a konzervatívok, a whigek pedig a liberálisok. A reformok legmakacsabb ellenzői voltak a *túlzó toryk* (highs tories). A T. elnevezés a XIX. sz. második felében helyet adott a *konzervatív* (ma unionista) és *liberális* elnevezéseknek. V. ö. *Kezdet*, *History of torysm from the accession of Mr. Pitt to Beaconsfield* (London 1885).

Torz (eszt.), a formái szépséget jellemző összhang megrontásának, tehát a rútnak egyik faja. Eltorzítani a. m. rúttá tenni; pl. sebhely v. a fájdalom kifejezése eltorzíthatja az arcot. A művészet bizonyos jellemző vonások túlzott kiemelésével torzít. L. *Torzkép*. — T. az orvostanban l. *Torzszült*.

Torzáskezeg (állat), a ragadozó ón (*Aspius rapax* Leske) népies neve.

Torzfedél akkor jön létre, ha a tető gerince nem párhuzamos az ereszonallal. Épületszerkesztéseknél a T.-et lehetőleg el kell kerülni. Ez legtöbnyire egy felső, terraszszerű lapos fedél alkalmazásával történik.

Torzó (lat., elcsavarodás), az az alakváltozás, melyet rúd, drót, fonál stb. szenved, ha két végét ellenkező irányban elcsavarjuk. Ha a T. azon határon alul marad, amelynél a test már maradandó alakváltozást szenvedne, az ezen alakváltozással keltett feszültséget a test *torziós rugalmasságának* nevezik. Ez függ az anyag minőségétől, arányos a T. szögével, fordított arányban van az elcsavart tárgy hosszával s ha köralakú a keresztmetszete, egyenesen arányos a keresztmetszet sugarának negyedik hatványával. A T.-rugalmasságot előnyösen felhasználják igen kis erők mérésére s e célra a T.-mérleg szolgál. (L. *Csavarási mérleg*.)

Torziólengések. Ha függőlegesen lógó drótot alsó, szabad végén megterhelünk s aztán a drótot elcsavarva magára hagyjuk, szabályos lengéseket észlelhetünk, amelyekről könnyen megállapítható, hogy egyenlő idejűek (isochronok), vagyis egy-egy lengésre ugyanannyi idő kell, ameddig a drót hossza, vastagsága és anyaga ugyanaz. A lengési idő nem változik, ha az elcsavarást fokozzuk; ez annak a jele, hogy a keltett rugalmasság

arányos az elcsavarással. A T.-et a fizikában sokszor használják mágneses méréseknél, tétlenségi nyomatók meg határozásánál stb.

Torziómodulus. Valamely drót elcsavarásának szöge (φ) arányos a csavaró erővel (P), egyenesen arányos a drót hosszával (h), visszás arányban a keresztmetszet sugarának (r) negyedik hatványával; azonkívül függ a drót anyagától. Ha tehát K valamely, az anyagi minőségtől függő arányossági tényező, akkor $P = K \frac{r^4 \varphi}{h}$; K a torziómodulus. A $\frac{P}{\varphi}$ értéket nevezik torziós együtt-

hatónak. Ez számértékre nézve megegyezik azon csavaró erő nyomatékával, amely a drótvéget az egységnyi szöggel bírja elcsavarni. (Egységnyi szög: $57^{\circ}17'44''8''$.)

Torziónyomaték. Ha drótnak egyik végét megforgatjuk, a másik, szabad végnek bizonyos φ szöggel való elcsavarására erőpár (l. o.) szükséges, amelynek nyomatékát T.-nak nevezik. E helyett kevésbé szabatosan csavaró erőt is mondanak. A szög, amellyel az erőpár a drótvéget elcsavarja, a torziószög. L. *Torziómodulus*.

Torziós mérleg, l. *Forgó mérleg* és *Csavarási mérleg*.

Torzító izületi gyuladás (*arthritis deformans*), l. *Izületi bántalmak*.

Torzkép, *karikatura* (az olasz *caricare* a. m. túlozni szóból), a művészi ábrázolásnak az a faja, amely alakjait félreismerhetlenül jellemzően, egyes karakterisztikus vonásainak azonban túlozva ábrázolja. Tárgyai szerint a T.-nek két nemét különböztetjük meg aszerint, amint képzelt alakok általánosságban karakterizálja az emberiség erkölcsi és társadalmi tévedéseit, mint azt Hogarth tette a pazarlás, a divatos házasság, játékszenvedély stb.-vel; vagy pedig élő személyeket tesz neveltség tárgyává, mint azt a politikai T.-rajzolók teszik. Az olasz renaissance mesterei közül Leonardo foglalkozott szeretettel T.-rajzolással. A francia Callot is rajzolt T.-eket; az első specialista e téren azonban az angol Hogarth. Ugyancsak Anglia lett a múlt század közepén a politikai T. szülőhelye, amely innen terjedt el Európázerre s amelynek ma is hatalmas a szerepe a politikai pártusákban. A legkiválóbb angol politikai T.-rajzoló Cruikshank, aki a Punchban tette közzé rajzait. Franciaországban a nagy forradalom idejében és a júliusi forradalom után virágzott föl a T.-rajzolás; kiválóbb művelői voltak: Gavarni, Grandville, Daumier, később Cham és Grévin, majd Forain és Caran d'Ache. Az első német T.-ek a bécsi kongresszus idejéből gyöngye francia utánzatok. A T.-rajzolás Németországban csak a XIX. sz. közepén lendült föl; a politikai T.-rajzolókat közül Bani, Schröter, a berlini Kladderadatsch munkatársai, a világ félszűzsegeivel általánosságban foglalkozó T.-rajzolókat közül Hermann, Dycks, König, Löffler, újabban Harburger, Oberländer, Megendorfer s főképp W. Busch tűntek fel, az utóbbiak többnyire a Münchener Fliegende Blätter hasábjain. A német T. modern föllendülését főleg az 1896. keletkezett Jugend és Simplicissimus c. élclopnak köszönheti. (T. T. Heine, E. Thöny, B.

Paul). Magyarországon a T.-nek első kiváló mestere Jankó János volt, nagy reményekre jogosított korán elhunyt hasonló nevű fia is. Újabb T.-rajzolóink: Homieskő, Faragó, Linek, Jeney, Lakos, Janttyik, Garay, Vadász Miklós, Pajtás Ödön stb.

Prodalom, Champfleury, Histoire générale de la caricature, I—V. Paris 1885—80., VI. u. o. 1885; Wright, History of caricature and grotesque, London 1875; Flögel, Geschichte des Grotesk-Komischen, 1778, új kiadás Lipész 1886; Fuchs u. Krämer, Die Karrikatur der europäischen Völker vom Altertum bis zur Neuzeit. I—III. Berlin 1904—4.

Torzképződmények, I. Torzszülött.

Torzmutató, I. Plagioszkóp.

Torznégyzög, I. Négyzög.

Torzpók (Atypus, állat), I. Pókok.

Torzszülött v. szörnyszülött (monstrum). A teratológiában (I. o.) a felsőbb rangú emlősök és az ember fejlődésének kórtanát a legbehatóbban tanulmányozták s így a torzképződés produktumai, a T.-ek a magasabb rangú emlősöknél és az embernél legjobban ismertek. Emlősöknél a csirán a tulajdonképeni magzat és az azt környező magzatburkok és a tápláló készülék különböztethetők meg. A tápláló szerv (placenta, méhlepény) ismét embriói és anyai részből áll. Mivel ezek külön-külön megbetegedhetnek s torzképződéshez vezethetnek, azért a T.-ek feloszthatók: 1. olyanokra, amelyek az embrió fejlődési rendelleneséggel miatti, 2. olyanokra, amelyek a magzatburkok és a foetalis táplálókészülék és 3. olyanokra, melyek a placenta anyai részének megbetegedése miatt származnak. Az embrió torzképződései *egyesek v. többesek*, azaz olyanok, melyek egyetlen egyénen találhatók és olyanok, melyek két v. több egyén együttesülése következtében származtak. Az egyes torzképződések feloszthatók: a) *Monstra per defectum*, ezek az egyes testrészek teljes v. hiányos kifejlődéséből származnak. Így hiányozhatik v. hiányosan fejlett a szív (akardiakusz); csökevényes a koponya és agy (akrania, exenkefália, mikrocefália), hiányozhatik az egyik szem s a meglévő az orrgyök táján fektüldhet (kiklopia), hiányozhatnak v. csökevényesek a végtagok (amelusz, abrachiusz, apusz, monopusz). b) *Monstra per excessum*, ezekben egyes részek szám szerint v. nagyságban szaporodnak. Így több emlőt (polimasztia), több ujjat (polidaktília), több fogat, esigolyát találhatunk. c) *Monstra per fabricam alienam*, ha a belső szervek helyzetváltozást szenvednek; ide tartozik a *situs transversus* (I. *Dextrocardia*). d) *Hermaphroditaság* (I. o.) — A *kettős és többes T.-eknél* (monstra duplicia) az egész törzs v. annak részei kettős v. többes számúak. Annyi bizonyos, hogy kettős T.-ek egyetlen egy petőből, egyetlen egy csirahólyagon is fejlődhetnek, az eredeti egységes helyzeték két v. több részre hasad (hasadás elmélete), kezdetül fogva két v. több embriói helyzeték fejlődik egymás mellett és csak későbbben egyesül (egyesülés elmélete). Ha a törzs kettős, akkor két egyén származik, amely csak részben, de többnyire szimmetrikus helyeken függ össze. Az összefüggés helyén a testrészek egyes v. többes számban találhatók s utóbbi esetben többé-kevésbé összeolvadtak. A két egyén tengelye (többnyire párhuzamosan fekszik s v. a fejükkel (Janus-képződések) v. a mellkasukkal (torako- v. szternopagusz) v. a hasukkal (gastro-

pagusz) függ össze. Két fej összeolvadásakor az arc egyes v. kettős; többnyire két, ritkábban még egy harmadik fül is található, amely a két egymás felé tekintő fül összeolvadásából fejlődött. Egy v. két szájnnyílást, négy, három v. két szemet (tetroftalmusz, trioftalmusz) találhatunk. Két összefüggő mellkasnál két, három v. négy felső végtag, két egyesült medencénél pedig két, három v. négy alsó végtag található. Előfordul az is, hogy a két egyén tengelye egy vonalban fekszik s v. a két medence (iszkiopagusz) v. a két fej (kranioopagusz) nőtt össze; *piropagusz*, midőn két egyén a far táján nő össze. A legritkább esetekben a két tengely szögletet alkot v. kereszteződik. A két egyén mindig hasonnemű. Gyakran előfordul, hogy az egyik egyén csökevényesen fejlett s a másiknak csak függeléke. Így az egyik embriói helyzetékből néha csak egy végtag fejlődik ki és parazita gyanánt csúng a másik kifejlett magzaton. A legtöbb kettős T. nem életképes; rendszeren a nem csekély veszályllyal járó szülés alatt elhainak és csak ritkábban maradnak életben, mint pl. a számi ikrek (I. o.). A magzatburkokból és a méhlepényből kifejlődő torzképződések rövid idővel a megtermékenyítés után fejlődnek. A torzképződés okai gyanánt első sorban a bizonyos fokig már kifejlett embriót érő megbetegedések, vagyis a főtális megbetegedések említendőek, melyek a már kifejlett ember megbetegedéseivel azonosak. A nagyobb alaki eltéréseket mutató torzképződés azonban a fejlődés kezdeti stádiumában, vagyis az első három hónapban levő magzatok megbetegedésére vezetendő vissza s külső, avagy mechanikai okokból (rázóadás, zúzódás, nyomás, szűk magzatburkok) s belső okokból (minő az örökleténység) származik. Az *atarizmus* (I. o.) alig szerepel a torzképződés oka gyanánt.

A nőtlő született, de emberi alakkal nem bíró szörny a római jog szerint nem jogképes, ellenében a *portentummal* v. *ostentummal*, amelynek egyik-másik tagja hibás, de emberi alakkal bírva, jogképes. Paulus (fr. 14. D. 1. 5.) T.-eknek nevezi azokat: qui contra formam humani generis converso more procreantur.

Torzsa (nőv., *spadix*), a fűzvirágzatok alakja, amelyen a kocsánytalan virágok hűsös, vaskos tengelyen sűrűn egymás mellett foglalnak helyet, mint a kontyvirágon (I. o.). Más értelemben I. *Káposztafej*.

Torzsa, nagyk. Bács-Bodrog vm. kulai j.-ban, (1910) 3883 német, magyar, tót és rutén lakossal. (Tr. SzHSz.).

Torzsvirágzat (nőv.), I. *Torzsa*.

Torzsvika (nőv.), I. *Ranunculus*.

Torzszok, járási székhely Tver orosz kormányzóságban a Tverza partján, a Liloszlaol—Vjaszma vasút mellett, szép székesegyháza és Szt. Boris és Gleb tiszteletére alapított kolostora van. Nevezetes börgyártása s a háziliparként üzött viaszfehérítés, csipkeverés, élénk gabonakereskedelme van. Lak. 15.600. *Novotorzszok* néven már a XI. sz.-ban is említve találjuk a várost.

Tosa, olasz folyó, I. *Toce*.

Tóság v. tóhság, tavas vidék, ilyen pl. Észak-Németország glaciális eredetű tavakkal borított alföldje, az ú. n. Seenplatte.

Tösa-iskola. A japáni festőművészet egyik főiránya, mely a XI—XII. sz.-tól a legújabb időkig különös tekintélynek örvendett és a császárok udvarában hivatalos művészet volt. Alapítója Toba Sōjo (I. o.). A T. történelmi események ábrázolására, regények, elbeszélések stb. illusztrálására fordította erejét és az ilyen feladatoknak leginkább megfelelő, széles «makimono»-képfórmát kedvelte. Különös hatással volt a népies japáni fametszet stílusának kialakulására is.

Tósár (*Točnica*), kisk. Nógrád vm. gácsi j.-ban, (1910) 394 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tosca, l. *Trachit*.

Toscana (ejtsd: toszkána), egykori nagyhercegség (22,338 km² ter., (1861) 1.826,334 lak.), most olasz compartimento Liguria, Emilia, Romagna, a Markák, Umbria, Latium, a Tirreni és Liguri tengerek közt, területe 24,104 km², (1910) 2.787,765 lak. Tartományai: Arezzo, Firenze, Grosseto, Livorno, Lucca, Massa e Carrara, Pisa és Siena.

T. a régi *Etruria* (I. o.) v. *Tuscia*. A rómaiak uralmát a Kr. u. V. sz.-ban a keleti gótok, a görögök, a longobárdok és a frankok váltották fel. Nagy Károly alatt örgrófság volt. A leghatalmasabb örgrófja II. Bonifác (1052), a családjából származó Matild örgrófnő, a guelfek pártjának lelkes híve, T.-t 1115. a római szentszéknak engedte át. Az ebből kifejtett harcokban az egyes városok önállóságukat vívták ki és köztársaságokká alakultak. Firenze csakhamar élükre állt és a Medici-család uralma alatt ura volt egész T.-nak. V. Károly császár 1532. Medici Sándort Firenze örökös hercegevé nevezte ki; utódját I. Cosimót (1537—1574) a pápa T. nagyhercegevé. Az utolsó Medici halálával 1737. Mária Terézia férje I. Ferenc örökölte. Őt követte 1765. fia Lipót, 1790. annak fia III. Ferdinánd, akit 1799. a franciák elűztek. 1809-ben T. felett, mely *etruriai királyság* címet viselt, parmai Lajos uralkodott, míg az országot I. Napoleon Baeciochi Eliz nővérenek adományozta a T.-i nagyhercegnő címmel együtt. 1814-ben visszatért III. Ferdinánd és haláláig (1824) uralkodott. Utóda II. Lipót Fossombroni miniszter haláláig (1844) T. jötevője volt, azonban az osztrák reakció a tartományt a forradalomba kergette. 1849 jan. elűzték a nagyherceget és kikiáltották a köztársaságot. Ausztria segítségével II. Lipót 1850. visszatért, de az 1859-iki események őt is elseperték. Lemondott a trónról fia IV. Ferdinánd javára, de T. 1859 aug. 16-án a Szárdiához való csatlakozást proklamálta. 1860 ápr. 16. Firenzébe bevonult Viktor Emánuel. Egy évvel később T.-t az olasz királysággal egyesítették. L. *Olaszország*.

Toscanai gyémánt, *Florentiner*, l. *Gyémánt*.

Toscanelli dal Pozzo, *Paolo*, orvos, csillagász és geográfus, szül. Firenzében 1397., megh. u. o. 1482 máj. 15. Marco Polo és több más utazó megfigyelései alapján arra következtetett, hogy India nyugat felé hajózva is elérhető és így a föld gömb voltának hirdetője volt. Erről 1474. Kolumbusnak is említést tett, akit ezen közlés terveiben bizonyonnyal megerősített. V. 3. *Uzielli*, *La vita e i tempi di Paolo dal Pozzo Toscanelli* (Firenze 1894); *Vignaud*, *La lettre et la carte de T. sur la route des Indes par l'Ouest* (Páris 1901).

Toscanini, *Arturo*, olasz zenész, szül. Parmában 1867 márc. 25. Mint operadirigens nemcsak Európában, hanem egész Amerikában is nagy hírnevet vívott ki. 1919. a milanoi Scala színház operaiszázgatója lett. Szerzeményei dalok és románcok.

Toschi (ejtsd: toszki), *Paolo*, olasz rézmetsző, szül. Parmában 1788 jún. 7., megh. u. o. 1854 júl. 30. Bervie tanítványa volt, 1809-től Párisban tartózkodott, majd 1819. hazatérve, Rómában rézmetsző intézetet alapított, amelynek célja első sorban Correggio és Parmegianino műveinek sokszorosítása volt. Magától T.-tól való Correggio Madonna della Scodellájának rézmetszete.

Toselli, *Enrico*, l. *Lujza*, 5.

Tosi, *Pier Francesco*, olasz énekemester, szül. Bolognában 1647., megh. Londonban 1727. Híres műve: *Opinioni e cantori antichi e moderni o sieno Osservazioni sopra il canto figurato* (1723). 1904-ben jelent meg új kiadásban olaszul, 1906. angolul és 1874. franciául.

Tósnýárad (*Tűš Narašd*), kisk. Pozsony vm. galántai j.-ban, (1910) 594 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tósók, kisk. Veszprém vm. devecseri j.-ban, (1920) 529 magyar lak.

Tósokberénd, kisk. Veszprém vm. devecseri j.-ban, (1920) 595 német és magyar lak.

Tost Gyula, volt miniszter, szül. Bányavölgyön (Fejér vm.) 1846 nov. 16. Képviselői működés és a vallás- és közoktatástügyi minisztériumnál teljesített állami szolgálat után 1892. miniszteri tanácsos és közalapítványi kir. ügyigazgató, 1906 márc. 6. a Fejérváry-kormányban vallás- és közoktatástügyi miniszter lett, de a kormány visszalépésekor, 1906 ápr. 8., lemondott. 1890-ben nemességet kapott. Több tanulmányt írt, különösen a katolikus autonómia tárgyában.

Tostao v. testao, portugál ezüst váltópénz 412 f. értékben. Rio de Janeiróban = 100 reis = 468 f.

Tosti Boleszló herceg, I. Károly magyar király sógora. 1297-ben borszlói kanonok, 1321. Sebenico érdekében már mint megválasztott esztergomi érsek járt Velencében. 1328-ig volt érsek. Öccse *Meskó* 1313—22. a Szent-János-lovagrend tagja. 1318-ban annak magyarországi perjele volt, 1328. nyitrai, 1334. veszprémi püspök s e tiszteket mint a királyné kancellárja és híve viselte 1344. bekövetkezett haláláig. V. 3. *Monum. Strig.* III.

Tosti, l. *Francesco Paolo*, olasz dalszerző és énekpedagógus, szül. Ortonában 1846 ápr. 7., megh. Milanóban 1916 dec. 5. Az olasz, majd az angol udvarnál működött mint énekemester. Dalai nagyon népszerűek Európaszerte (*Canti popolari Abruzzesi*).

2. **T.**, *Luigi*, kat. egyháztörténetíró, szül. Nápolyban 1811 febr. 2., megh. Montecassinóban 1897 szept. 24. A Szt. Benedek-rendbe lépett 1832. XIII. Leo pápa alatt a vatikáni levéltár allelevéltárnoka volt, de 1887. a *La conciliazione c. irata* miatt, amelyet visszavont, lemondott hivataláról s a montecassinói kolostorba ment. Nevezetesebb munkái: *Storia di Bonifazio VIII e de'suoi tempi* (1846); *Storia del concilio di Constanza* (1853, 2 köt.); *Storia dell'origine dello seisma greco* (1856, 2 köt.); *Prolegomeni alla storia univer-*

sale della Chiesa (1861, 2 köt.). Összes munkáit kiadta Pasqualucci 17 kötetben.

Tószafisták, a Tószafót (I. o.) írói.

Tószafót (új-héb., a. m. toldalékok), Rasi (I. o.) talmudmagyarázatának helyreigazítása és kibővítése, amelyet a francia és német zsidó tudósok Rasi említett munkájának megjelenése óta vagy két századon át eszközöltek; a T., melyet rendszeren a talmudkiadások lapszélére szoktak nyomni, nem mindig Rasi alapján, hanem önállóan fejtegeti a talmudot. Ezen T.-on kívül még többféle T.-gyűjtemény létezett; róluk, valamint a T. szerzőiről (tószafistákról) v. ö. *Zunz*, *Zur Gesch. und Literatur* (Berlin 1845, 29—60. old.).

Tószefta (*Tószifta*, chald. a. m. kiegészítés), a misnához (I. o.) hasonló munka, melynek hat főrésze hatvan traktátusból és 452 fejezetből áll. Tartalmazza a hiteles misnából kihagyott haggadikus részleteket. A T. igazi kincsébányája a bibliai magyarázatok irodalmának és a keleti, különösen a zsidó archeológiának. Kiadták *Zuckermandel* (Pasowalk 1880), *Friedländer* (Pozsony 1889) és *Friedmann* (Paks 1889—1901).

Tószeg, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegye abonyi j.-ban, (1920) 3859 magyar lak., híres régészeti lelőteleppel.

Toszka, I. *Trachit*.

Toszkána, I. *Toscana*.

Toszk nyelvjárás, I. *Albán nyelv és irodalom*.

Tószét, I. *Toast*.

Tot, egyiptomi istenség, másképp *Thot* (I. o.).

Tót, nép, I. *Tótok*.

Tót Lőrinc, I. *Pokoljáró hősök*.

Tota, «a világ egyik legrövidebb lánya», 1198. Konstanciával, Imre király feleségével, II. Alfonz aragoniai király leányával jött Magyarországra. Pór szerint ő az a Melinda (I. o.), aki Katona Bánk bánjának felesége gyanánt szerepel.

Totalis (lat., a *totus* szóból) a. m. egész, teljes; *totalitás*, teljesség, összesség; *totaliter*, teljesen.

Totalizátor (*totalisateur*, franc. ejtsd: —zator), a versenypályának felállított nyilvános fogadóhely, ahol az egyes futamokban részvevő lovak győzelmére vagy helyezesére meghatározott összegű téteket (I. *Tét*) fogadnak el. A forgalomnak megfelelőleg rendszeren több hivatalnok vezetése alatt áll, élükön egy főnökkel, aki felügyeleti s ellenőrzési jogokkal van felruházva s kötelessége a T.-szabályok pontos megtartására figyelni. Minden T.-nél két, a közönséggel érintkező főosztályt lehet megkülönböztetni, t. i. ahol a fogadásokat lebonyolítják, vagyis az ú. n. tét- és helypénztárakat, továbbá a nyerő jegyek kifizetési pénztárait. A T.-nél a fogadást az egyes versenyekben induló bármelyik lóra lehet kötni, melynek számát a jelző táblára felhúzzák. Egyidejűleg s egyszerre több, sőt valamennyi lóra is lehet tenni, még pedig vagy győzelemre, vagy helyezésre. A fogadás megtörténtéről a fél nyugtát, ú. n. *ticket*-et kap, melyre a kelet, a futam és ló száma a tét összegével van rányomva s a nyerő tulajdonosoknak csakis ennek a jegynek visszaadása ellenében fizetik ki az osztalékokat. A föltett pénzek összegéből állami adó, kezelési illetékek stb. címén bizonyos százalékot levonnak (I. *Totalizátor-adó*)

s azután a nyerők számaránya szerint fizetik ki a jegyeikre jutó osztalékokat. Magyarországon minden nyilvános lóversenypályán van T., amelyeknél mindenütt a magyar lovar-egylet fogadási szabályzata irányadó. Franciaországban különben a totalizátort most már *opari mutuel*-nek nevezik.

Totalizátor-adó a versenyfogadásokra feltett összegekből az állampénztárba fizetett $4\frac{1}{2}\%$ -os járulék, amely a totalizátor-törvény értelmében lótenyésztés céljaira szolgál, valamint az ugyancsak az állampénztárba fizetett 8% , amely testnevelési, továbbá 2% , amely pénzügyi, népjóléti és egyéb jótékony célra használandó fel. (1913. XIII. t.-c., 1921. II. t.-c. 7. §., XXXIV. t.-c. 11. §.)

Totalizátor-jövedelem, 1. a fogadásokra feltett összegekből levont 6% ; 2. a nyerő jutalékának kiszámításakor mutatkozó koronán aluli töredék (vagyis a fillérosszegek); 3. a verseny megtartásától számított 8 nap alatt fel nem vett nyerelemények. Mindezek a T.-törvény értelmében a versenyegyleteket illetik és a totalizátor költségére, a versenypálya fenntartására és versenydíjakra fordíttatnak. *Tűgabb* értelemben a tétek főösszegéből levonható teljes összeget (az 1. pont alatti 6% , továbbá $4\frac{1}{2}\%$ és 8% a kincstár részére (I. *Totalizátor-adó*) és 2% jótékony célokra) is T.-nek nevezik.

Totalizátor-törvény, az 1894. XXIX. t.-c. és ennek az 1913. XIII. t.-cikkben foglalt módosítása szabályozza a lóversenyeknél az üzletszerű, vagy nyilvános fogadásokat s a kölcsönös fogadások közvetítését és intézkedik a totalizátor jövedelmének felosztásáról. Módosítja az 1921. II. t.-c. 7. és az 1921. XXXIV. t.-c. 11. §-a és az 1924. III. t.-c.

Tótalmád (*Jablonic*), kisk. Zemplén vm. homonnai j.-ban, (1910) 425 szlovák, német és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Totálreflektométer, Kohrausch szerkesztette készülék kristályok törésmutatójának meghatározására. Félhengeres tüvegédény, melynek egyik határlapja sík tüvegédény. Az edénybe olyan folyadékot tesznek, amelynek törésmutatója nagyobb, mint a meghatározandó testé, pl. brömmaftalint, mely nagyon erős törőképességű. A sík lemez előtt kis távolságra elhelyezve. A folyadékba feltűrlő bemerülő forgatható tartón a megvizsgálandó lemez úgy van megerősítve, hogy a forgási tengely annak elülső síklapjába essék, mely oldalról szétszóró fényvel van megvilágítva. A lemezre eső fénysugarak között olyan is van, amely a lemez normálisával a teljes visszaverődés (I. o.) határszögét alkotja. Ezt a határszögét figyelik meg a lemez kétféle helyzetében. A lemez ama fele, amelyre a sugarak a határszögnél nagyobb szög alatt esnek, a teljes visszaverődés miatt világosabbnak látszik, mint a másik fele, amelyen a teljes visszaverődés még nem következik be. A távolságot úgy kell beállítani, hogy a lemez két felét elválasztó határvonal a látómező közepére essék. Mivel a határszög sinusa egyenlő a törésmutatóval, ez a meghatározott határszögből kiszámítható.

Totana, város Murcia spanyol tartományban, (1910) 14,000 lak., köztük sok cigány. Vászón-

szövés és agyagipar. Közéleben salétrombányák vannak.

Totaninae (állat), l. *Cankók*.

Totanus (állat), l. *Cankó*.

Totanus ochropus (állat), l. *Molnársneff*.

Tót árpa (növény), l. *Árpa*.

Tótbab (növény), l. *Bükköny*.

Tótdió (*Orešany*), kisk. Nyitra vm. galgóczi j.-ban, (1910) 336 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Totem, l. *Totemizmus*.

Totemizmus, általános elterjedtségű vallási elem, mely bizonyos természeti fajok, osztályok (állat, növény v. élettelen tárgyak: csillag, szikla) tiszteletében áll. A T. neve a *totem* szóból ered, amely a kanadai oszibve indiánok kézjegyének neve; tágabb értelemben törzsjelet értenek rajta, amelyből későbbi folyamat eredményeképp a családi és országcímmer is fejlődött. A totem rendszeren az illető törzs nevét, s minthogy a törzsek többnyire valamely állat nevével jelölik magukat, az illető állatnak a kezdetleges képét ábrázolja. A totem szerzése különös módon történik; pl. a had feje ihletett állapotban valamely élő v. élettelen tárgyat választ a törzs totemévé. Vagy egy másik eset, amely már a T.-nak a lélekvándorlással való egybefüggését is illusztrálja: a had feje halálos ágyán kinyilvánítja a hadnak, hogy ő halála után pl. csukába fog költözni s megígérte övével, hogy többé nem bántják és nem eszik a csukát. Mäskor meg éppen ez állatfaj híjának élvezése a boldogságot ígérő. Vagy módon az elköltözött össel való egyesülés remélhető. Ezért *Wundt* kétféle T.-t különböztet meg: tartózkodót és élvezőt (entsagender und geniessender T.). A T.-nak az őstársadalom szervezkedésében fontos szerepe volt. Ennek volt az eredménye pl. a törzsek és családok elnevezésének nagy része, a tilos és megengedett ételnek megkülönböztetése, az exogámia (l. o.), sőt a *tabu*-tilalmak jelentős része is. A közös totemmel bírók vérokonnak tekintik egymást, a házasság közöttük tilos, az öröklés rendszerint női ágon történik. A görög-római mitológiából általánosan ismert isten-állatok (pl. *Zeusz* sá) szintén a T. emlékei. A T. alapján áll az észak-szibíriai népeknél s a japánországi ajnóknál, valamint némely amerikai indián törzsnél még ma is igen elterjedt, az ókorban pedig a görögöknél is kimutatható *medvetisztelet*, mely több finnugor népnél (vogul, osztyák, lapp, finn) majdnem napjainkig teljes virágában fennmaradt s ö réven bennünket magyarokat közelebről érint. V. ö. I. G. *Præzer*, Totemism (1887); The Golden Bough (3 kiad., 1910—13); Totemism and Exogamy (1910); *Hornyánszky* Gyula, Totemisztikus nyomok a görög történetben (Phil. Közl. 1907); *Bán A.*, Medvetisztelet a finnugor népeknél (Ethnogr.).

Totesd (*Totesti*), kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1910) 363 román lak. (Tr. R.)

Tótfalu, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 375 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Tótfalud (*Täut*), kisk. Alsó-Fehér vm. magyarigényi j.-ban, (1910) 665 román lak. (Tr. R.)

Tótfalusi Kis Miklós, a leghíresebb magyar nyomdász s egyszersmind író, szül. Alsómszótótfaluban (Szatmár vm.) 1650., megh. Kolozs-

várt 1702 márc. 20. 1683-ban Amsterdamban ment ösztöndíjjal. Ott megtanulta a betűmetszést s a nyomdászat egész mesterségét és mivel hazulról pénzt nem kapott, 1689 óta saját költségén és saját metszésű betűkkel kiadta Amsterdamban a Bibliát (1685), az Új-testamentomot (1687), továbbá külön a Zsoltárokat két kiadásban (1686). Úgyessége a betűmetszésben európai hírnevet s vagyont szerzett neki. Hollandiában nagy jövőt várt rá; de ő 1690. Kolozsvárra jött s 1693. átvette a ref. koll. nyomdáját, melynek betűit újra metszette és öntötte s magának is külön nyomdája volt. Önerzetes föllépése meg a Biblia nyelvén és helyesírásán tett javításai miatt sok összeütközése volt az egyházzal, s a vizsgáltnövelte *Apologia Bibliorum* c. (1697) saját védelmére írt műve, ehhez járult 1698. *Magya személlýének Mentsége* c. műve, melyet 1698. Enyeden kénytelen volt nyilvánosan a templomban visszavonni s megsemmisíttetni. Emiatt mélabúba esett s élete azóta lassú halálkísértés volt. Értékes nyelvészeti munkája a *Ratiocinatio de Orthographia* (az *Apologia* III. része). Emlékére írta Párizs-Pápai Ferenc *Erdélyi Féniks* c. verses művét s Bod Péter kiadta jegyzetekkel 1767. Eddig összesen 84 kiadványa ismert, köztük az említettekön kívül Haller, Pápai, Verböczy, Gyöngyösi, Comenius, Balassa és Rimai munkái. V. ö. *Ferenci Zoltán*, *A kolozsvári nyomdászat története*; *Décsi Lajos*, *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. sz.-ban*.

Tótgurab (*Slovenský Grob*), kisk. Pozsony vm. szenczi j.-ban, (1910) 982 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tóth, 1. *Agoston (felső-szopori)*, 1848—49-i honvédezredes és hadtudományi író, szül. Marczaliban (Somogy vm.) 1812 márc., megh. Grazban 1889 jún. 9. A császári seregből mint a 34. gyalogezred századosa lépett ki 1848 okt., azután őrnaggyá nevezték ki a 31. (szilágysági) honvédszázalajhoz, amelyet ő szervezett Zilahon. 1848 dec. Kolozsvár, majd 1849 febr. mint ezredest Beszterce katonai parancsnokává nevezte ki Bem s nagy tevékenységet fejtett ki Felső-Erdély katonai védelmében. 1849 jún. meghasonlott Bemmel s a déli hadsereghez helyeztette át magát. Itt előbb a volt Perczel-féle IV. hadtest parancsnoka, azután Vetter fővezér vezérkari főnöke lett. Aug. elején Aradra ment s Görgey seregében tette le ő is a fegyvert Világosnál. Az aradi haditörvényesség kötélt általi halálra, majd kegyelemből 18 évi várfogságra ítélte, ebből 7 évet töltött ki Olmützben. 1856 júl. szabadult ki s egyideig mint gazdatiszt és bérlő élt. 1867 júl. a közlekedéstügyi minisztériumba nevezték ki főmérnöknek és a topográfiai osztály szervezésével bízták meg, 1869. pedig az újonnan felállított m. kir. honvédségben ezredesi rangot kapott. Topográfiai tudományos munkásságának elismeréséül a Magyar Tud. Akadémia 1871. lev. tagjául választotta. Művei: *A magyar katonai nevelés és a Ludovicum felállításának ügye* (Pest 1869); *A helyszínrajz és földképekészítés történelme, elmélete és jelen állása* (u. o. 1860). Naplója (Egy élet élvezett fáradásai) és becses térképei még kiadatlanok.

2. *T. András*, szobrász, szül. Pusztasimándon (Arad m.) 1858 szept. 8. A mintázást Aradon kezdte

tanulni, a budapesti Iparműv. Iskolában folytatta és Stróbl mesteriskolájában fejezte be. Tőle való a máramarosszigeti Szilágyi István és a selmecbányai Honvédszobor (1899), a nagykőrösi, nagyszalontai és clevelandi (Északamerikai Egyesült-Államok) Kossuth-szobor (1900—1902), a debreczeni Szabadság-szobor (1902), Kazinczy Lajos negyvennyolcas vértanu szobra Széphalmon (1910), a kismarjai Bocskai-szobor stb.

3. *T. Árpád*, író, szül. 1886. Impresszionista lírai költő. Önállóan megjelent költemei: *Hajnali szerenáid*; *Lomha gályán*; *Az öröm illan* (1922). Nevezetesebb műfordításai: Wilde, A readingi fegyház balladája (1921); Flaubert, Bouvard és Pecuchet (1921); Milton kisebb költeményei (1921).

4. *T. Béla*, szépirodalmi és hírlapíró, T. Kálmán költő és Majthényi Flóra íróno fia, szül. Pesten 1857 okt. 20., megh. u. o. 1907 ápr. 3. Pesten a gimnáziumot elvégezte, természettudományokkal foglalkozott, majd bejárva a Balkánt és Egyiptomot, újságíró lett s előbb a Függetlenségénél, majd a Budapesti Hírlapnál, végül a Pesti Hírlapnál dolgozott. Európai műveltsége, nagy nyelvismerete, tudományos érzéke s az a lelkiismeretes gond, mellyel az egyes kérdések tanulmányozásába elmélyedt, hírlapíró munkáinak legértékesebb munkásai közé emelték, emellett nagy nyelvérzékével, finom és fejlett stílművészetével is kitűnt társai közül. Különösen tárcákat, rajzokat írt, részint úti, részint, főként később, társadalmi tárgyúakat választékos prózában, finoman élelített szellemmel. Ilyen gyűjteményei: *Konstantinápolyi emlékek* (1877); *Tollhegygyel* (1882); *Tárcálevelek* (1892); *Oroszországi úti vázlatok* (1898); *100 esti levél* (1903). Ez utóbbi gyűjteménye a Pesti Hírlapba *Esti levél* c. alatt írt és nagy érdeklődést keltett tárcáinak javát foglalja össze; nem ismeretterjesztő cikkeket, hanem gyakorlatiak: a köz- és magánélet visezásságai, hazugságai ellen küzd ritka ötletességgel, az igazság erejébe vetett hittel, de keményen, sőt szenvedélyesen is. Írt novellákat is (gyűjteményei: *Török históriák*, 1887; *A boldogasszony dervise* 1897; *Vasárnapok* 1898), sokat s nagy gonddal fordított franciából, olaszból, dolgozott a Nyelvőrbe, összegyűjtötte a magyarság szálló igéit (*Szájról-szájra*, 1895, bővítve 1901., újra *Szálló igék lexikona* c. 1906), a világtörténet furesságait (*Mende-mondák*, 1896, még kétszer), a *Magyar vilkaságokat* (1899, másodszor 1907) s *A magyar anekdotakincs* c. alatt (1898—1903) hat nagy kötetben a magyar nép adomáit. Egyéb művei közül nevezetesek: *A mi urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv* (1893 s még kétszer) és *Gül Baba* (dizsmű 1907).

5. *T. Ede*, népszínműíró, szül. Putnokon (Gömör) 1844 okt. 4., megh. Budapesten 1876 febr. 26. Szegénysorsú atya taníttatni akarta szép tehetségű fiát, de Iglón gyenge bizonyítványt kapván, boltosinasnak adta Putnokra, majd Pestre. T. bőrtönnök érezvén az üzleti életet, folytatni akarta tanulmányait, anyja segítségével megnyerte atya beleegyezését, Sárospatakra ment, 1862, a VI-ik osztály elvégzése után anyja halála miatt megint felé kellett szakítania iskolai pályáját. Hivatásérzete a színészi életre vitte s *Lantos*

név alatt különféle vidéki szintársulatoknál évekkig küzdött, nyomorgott, szenvedett; sebes beszéde, kifejezéstelen arca, igénytelen termete miatt sehogy sem boldogult s kisebb szerepekkel és fizetéssel volt kénytelen beérni. Már ekkor írogatott kisebb költeményeket, melyek itt-ott megjelentek és színműveket vidéki színpadok számára. Ilyen napi életű kísérletek voltak: *Az ottár előtt*, *Schneider Fáni*, *Kerekes András*, *Onkéntes tűzoltók*, *Bécsi krach*. Helyzete időjártaival javult, mint rendező vagy titkár nyert alkalmazást a társulatoknál. 1873-ban vagyoni ügyei rendezésére Putnokon időzött s itt koncepcióta *Falurossza* c. népszínművét, amelyet a következő évben átdolgozva benyújtott a Nemzeti Színház népszínműpályázatára s az nemcsak elnyerte 24 versenytársa közül a 100 aranyas jutalmat, hanem 1875 jan. 15. Blaha Lujzával, Tamássyval és Ujházyval a főszerepekben fényes sikert aratott. A pártalan diadal kiemelte a szegény vándorszínészt az ismeretlenségből. Szigligeti a Nemzeti Színháznál jelmeztári felügyelőül alkalmazta, színműve megkötött magyar alakjaival bejárta az országot, sőt németre és finnre is lefordították. A költőt elfogta az alkotás vágya, az 1875-iki népszínműpályázaton újra az ő *Tolonc* c. műve nyerte el a jutalmat, 1876. pedig *A kintornás család* c. népszínműve került nagy tetszéssel színre. *A Tolonc* nagyszerű fogadását (1876 máj. 26.) azonban már nem érte meg, anyjától öröklött baja ugyanis, a tüdővész, minden gyógyítás, fürdőzés ellenére kora sírba vitte. Művei közül a legjobbak ma is élnek a színen s új életre kelte a már hanyatló népszínművet, a magyar dráma fejlődésében nagy szerepet játszottak. *A Falurossza* és *A Tolonc* e műfaj legértékesebb gyöngyei. Három nagy műve nyomtatásban is megjelent (1875, 1878, 1875), ezenkívül a *Névtelen hősök* c. operaszövege (1880); *Költeményei* (1881); *Összegyűjtött művei* 3 kötetben é. n., *Válogatott munkái* Váradi Antal kiadásában 1902. jelentek meg. V. ö. Pap Károly, T. élete és művei (1894).

6. *T. Endre*, költő, szül. Petriben (Szabolcs), 1824 nov. 30., megh. Vattán (Borsod) 1885 jún. 5. Középiskoláit elvégezvén, jogot hallgatott Egerben, 1845. ügyvédi vizsgálatot tett, majd Borsod-megye tisztelethelyi ügyésze lett. Küzdött a szabadságharcban, leverése után pedig bujdosott; Vattára vetődve, ott nőt vett Okolicsányi Krisztinát s a vele kapott kis földbirtokon élt. Verseivel még a szabadsághare előtt tűnt föl, majd egyike lett az 50-es évek kedveltebb és termékenyebb lírikusainak. Nem állott a kor divatja szerint Petőfi követői közé, nem népieskedett, hanem az ábrándos, érzelmes stílus műdalát képviselte. Később keveset dolgozott; a közönség izlése is más irányba fordult, tehetsége is elsenyvedt. A Petőfi-Társaság alakulása után tagjai közé iktatta. Művei: *Zengő bokor* (1853); *Újabb költemények* (1855); *Angyal Bandi* (költői beszély 1856, egyetlen népies műve); *Harangvirágok* (1862). V. ö. Szász Károly, Vasárnapi Ujság (1885).

7. *T. Ferenc* báró (*François, Baron de Tott*), magyar származású francia tábornok és hadmérnök, szül. Chamigny birtokon 1733 aug. 17., megh. Tarcsán (Vasm.) 1793. A Vas megyében birtokos

székelyi Tóth családból származott s fia volt *T. Andrásnak*, aki a kurucfelkelésben Beresényi Miklós hadsegéde, utóbb nyitrai várkapitány volt, majd Franciaországban a Beresényi-huszárok ezredese, 1747. pedig tábornok és báró lett s Rodostóban halt meg 1757. Férenc 1755. sógorával, *Vergennes* gróffal Konstantinápolyba ment, ott megtanult törökül és kitűnő szolgálatokat tett a francia diplomáciának. 1767—68-ban a krími tatár khán udvarában volt követ. 1770-ben III. Musztafa szultán reábizta a Dardanellák védelmét a közeledő orosz hajóhad ellen. E feladatának ügyesen meg is felelt, mire a szultán megbízta a Dardanellák maradvány megerősítésével. T. új erővel és tütegekkel mesterien megerősítette a tengerszorosot, amely a bevehetetlenség hírébe jutott. Ezután nagyobb utazást tett Kis-Ázsiában és Egyiptomban s már ő ajánlotta a szultánnak a *szuezi földszoros átvágásának* tervét. XVI. Lajos uralkodása elején visszatért Franciaországba s a forradalom kitérőrekor Douai városnak parancsnoka volt. Az emigránsokkal együtt ő is elhagyta Franciaországot s előbb Svábjában telepedett le. 1793-ban hazajött és Tarcsán, Battyányi Tivadar grófnál talált szíves fogadtatásra, de nemsokára meghalt. Francia nyelven írt Emlékiratát (*Mémoires sur les Turcs et les Tartares*) egymásután három kiadásban jelent meg (Amsterdam 1784, Paris 1785 és Maestricht 1786). E műve angol, német és dán nyelvre is le van fordítva. V. ö. *Jankó János*, Báró T. Ferenc utazása Egyiptomban 1771-ben (*Földrajzi Közöny* 1889, VII. füz.); *Pekár Gynla*, T. báró brigádéros, a Dardanellák első megerősítője (Budapesti Hirlap, 1915 szept. 28).

8. *T. Ferenc*, ref. püspök és író, szül. Vörösbereányban (Veszprém) 1768 nov. 19., megh. Pápán 1844 szept. 2. Előbb hittanár volt 1801-től a pápai ref. kollégiumban; 1817. pápai lelkész, 1823. esperes, 1827. a dunántúli egyházkerület püspöke. A göttingeni egyetem 1840. teológiai doktori oklevéllel tüntette ki; 1836. nemességet kapott. Mint püspök keresztültvitte (1834) egy jogi tanszék alapítását s Pápán a kollégiumnak könyvtárnyomdát szerzett (1838). Kiválóbb művei: *Homiletika* (Komárom 1802, 2. kiad. Győr 1814); *Keresztény hit-tudomány* (Győr 1804); *Lelkipásztori gondviselés* (u. o. 1806); *A helvét hitv. túladunai püspökök élete* (u. o. 1808); *A pápai református eklézsia története* (Komárom 1808); *A magyar és erdélyországi protestáns eklézsia története* (u. o. 1808., terjed a linzi békéig); *Liturgia* (u. o. 1810); *A helvét hitvallású túlatiszai református püspökök élete* (Győr 1812).

9. *T. Gáspár*, jogi író, szül. Érsekújváron 1848 jan. 1., megh. Csejten 1902 máj. 27. Előbb Selmeczbányán ügyvéd, utóbb városi tiszti ügyész volt. 1899-ben a budapesti ítélőtáblához bírónak nevezték ki. Munkái: *A magyar házassági jog rendszeres kézikönyve* (Budapest 1896); *A polgári bíróságok szervezete* (u. o. 1887); *A hollézi törvények* (u. o. 1892; másokkal).

10. *T. Gyula*, kémikus, szül. Győrött 1859. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte s vegyész-mérnöki oklevelet nyert. Pályáját a diósgyőri vasgyárban kezdte, ahonnan Budapestre a m. kir. kémiai intézetbe nevezték

ki. Ez intézetben 35 évig működött s mint aligazgató vonult nyugalomba, ekkor gazdasági főtanácsosi címet kapott. Számos nagyobb munkája és szakdolgozata jelent meg magyar, német és francia nyelven, főleg az analitika, a mezőgazdasági kémia, nagy gyakorlati értékű megállapítások a dohány- és élelmiszevizsgálat köréből.

11. *T. Imre*, T. 16. fia, szül. Budapesten 1857 okt. 29. A színművészeti iskola elvégzése után 1876. a Nemzeti Színházhoz szerződötték. 1884-ben a színház rendezője, 1896. főrendezője lett, s ebben az időben különösen Shakespeare és a magyar klasszikusok műveinek és a modern francia színműveknek újszerű rendezésével vonta magára a figyelmet. 1906-ban a Nemzeti Színház örökös tagjává nevezték ki, 1908. pedig annak igazgatója lett és 1917-ig vezette. A Nemzeti Színház új játékközlésének megteremtésével és a Shakespeare-ciklusok s a magyar drámatörténeti ciklusok rendezésével új irányt adott a Nemzeti Színház művészi működésének. 1917-ben az Orsz. színművészeti akadémia igazgatója lett. Ugyanaz évben m. kir. udvari tanácsossá nevezték ki.

12. *T. István*, szobrász, szül. Szombathelyen (Vas) 1861 nov. 9. A bécsi akadémián Zumbusch iskolájában 1882—89-ig végezte tanulmányait. 1890-ben telepedett le Budapesten. Első emlékszerű műve a nagyváradi Szent László-szobor volt, melyet Schlauch bíbornok megbízásából készített, ugyancsak az ő bőkezűsége folytán készítette a váradi székesegyház főoltárát karraral márványból, úgyszintén a radnai templom főoltárát, továbbá a Szaniszló-szoboremléket, az állandó országházhoz 5 király- és 7 allegorikus szobrot. Hunyadi János emléksobrát 1908. a budai halászbástyán helyezték el. 1907-ben leplezték le Szombathelyen Horvát Boldizsár szobrát, 1910 u. o. a Szily-emlékszobrot, 1914. a szentesi Kossuth-szobrot. *Bosszú* c. szoborművét a Szépművészeti Múzeum őrzi. 1920-ban megkapta az állami kis aranyérmes *Déli pihenő* c. szoborművére.

13. *T. István*, orvostanár, szül. Szatmárnémetiben 1865 dec. 12. Budapesten 1889—1909. Tauffer tanár oldalán működött mint tanársegéd, majd adjunktus. 1899-ben egyetemi magántanári képesítést nyert, 1908. c. rk. tanár, 1910. a Szt. Rókus-kórház nőbetegosztályának főorvosa lett, 1917. átvette, mint helyettes tanár a budapesti egyetemi 2. számú női klinika vezetését, 1919. nyilv. rendes egyetemi tanárrá s a jelzett klinika igazgatójává nevezték ki. 1902—1914. a Gynaekologia c. folyóiratot szerkesztette. Számos közleménye jelent meg orvosi szaklapokban magyar és német nyelven; önállóan Taufferrel együttesen: *A nőgyógyászat kézikönyve* (1916, 2 kötet).

14. *T. János*, kat. áldozópap, egyházi író, szül. Nagysurányban (Nyitra) 1856 júl. 26., megh. 1912. Pappá szentelték 1879. 1881-ben a bécsi Augustineumba küldték, hol 1884. teológiai doktor lett. 1885. szept.-től az egyházjog és történelem tanára a nyitrai papnevelő intézetben, egyúttal a több mint 60,000 kötetes nyilvános Roskoványi-könyvtár kezelője. Számos tudományos értekezésén, úti tárcáin és francia, angol, olasz, spanyol és orosz nyelvből fordított elbeszélésein kívül önálló művei: *Callista* (angolból, Budapest 1883); *Nyit-*

ráról *Lourdesba és Párisba* (Nyitra 1887); *Az egyház Észak-Amerikában* (Budapest 1892).

15. *T. János*, politikus, szül. Türkevén 1864. 1892-től 1918-ig mint a függetlenségi párt híve állandó tagja volt a képviselőháznak, amelynek egyideig háznagya is volt. A koalíció kormánya alatt 1906. államtitkárnak nevezték ki gróf Apponyi Albert kultuszminiszter mellé. 1908-ban v. b. titkos tanácsosi méltóságot kapott. 1910-ben a koalíció megszűntével lemondott az államtitkárságról. 1917-ben Wekerle kabinetjében ismét vallás- és közoktatástügyi államtitkár, 1918 jan.-ban pedig belügyminiszter lett, de rövid idő múlva lemondott. 1921-ben kinevezték az Országos Földbirtokrendező Biróság elnökévé.

16. *T. József*, színész, szül. Szentesen 1823 júl. 5., megh. Budapesten 1870 márc. 1. Iskolai tanulmányait Szentesen végezte, ahol nagy kedvet és tehetséget érezve a színészet iránt, 1848. színészsé lett. Sok nélkülözés közt játszott a vidék kisebb-nagyobb városaiban 1850-ig, mikor is a budapesti Nemzeti Színházhoz szerződtek. A jellem- és cselszövő szerepekben tűnt ki, legkivált óriási erejével és páratlan egyszerűségével. Nagy szorgalommal tanulmányozta az idegen nyelveket. Shakespeareet eredetiben olvasta, több művét le is fordította. Egyike volt legjelesebb színészeinknek, kiknek a magyar színészet sokat köszönhet. Neje, *Kovácsy Mária*, a Nemzeti Színház volt tagja, 1918 márc. 7. halt meg 93 éves korában Leányfalun.

17. *T. József*, tanfelügyelő, szül. Mezősason (Bihar vm.) 1842., megh. Budapesten 1912 aug. 22. Gimnáziumi és jogi tanulmányok, majd nevelőkésés után 1877. Pestmegye tanfelügyelője lett s 30 évig irányította e megye népnévelés-ügyét. Élénken részt vett minden művelődéstügyi mozgalomban, írt a Néptanítók Lapjába és a Magyar Tantárgyba. Önálló műve: *Közzoktatási törvények és rendeletek tára* (Budapest).

18. *T. József*, ügyvéd és író, szül. Nagykőrösön 1851 márc. 17., megh. u. o. 1903 okt. 20. Középsikoláit szülővárosában, a jogot Pesten végezte, 1876. ügyvédi oklevelet szerezve, negyedszázadon túl volt gyakorló ügyvéd szülővárosában s nagy szerepet játszott annak társadalmi s egyházi életében. Megindította 1876. s haláláig szerkesztette a *Nagy-Kőrös* (utóbb *Nagy-Kőrösi Hírlapok*) c. helyi lapot, írt a fővárosi lapokba s több ifjúsági elbeszélést. Nevezetesebb önálló művei: *Ejféli órákban* (elbeszélések, 1873); *A mit mindnyáján éreztünk* (beszélyek, 1880); *A nagyvilági nő* (regény, 1880); *A fehér ember* (tört. elb., 1884); *A falu nőtái* (elbeszélések, 1885); *A nőták szegényei* (elbeszélések, 1886).

19. *T. Kálmán*, költő, szül. Baján 1831 márc. 30., megh. Budapesten 1881 febr. 3. Már gyermekkorában kedvvel olvasgatta a magyar költőket, főként Kisfaludy Sándort és Vörösmartyt, majd Pécsent, hol gimnáziumi tanulmányait folytatta, Petőfi versei lelkesítették és adtak megfelelőbb irányt költői hajlamainak, amelyet egy bajai szép zsidó leányka, Spitzer Nina iránt érzett szerelme érlelt költészetté. Alnév alatt már akkor írt az Életképekbe. A szabadságharc Pesten találta; mint a bácskai hadosztály önkéntese részt vett több ütközetben,

Világos után otthon rejtőzködött, majd 1851. Pesten a Hölgyfutárnál nyert alkalmazást. Ettől fogva nagy tevékenységet fejtett ki az irodalomban. Dalos természete ritka termékenységgel szolgált meg; dalai a lapokban, majd önálló kötetekben sűrűn követték egymást s T. csakhamar egyik legnépszerűbb lírikusa lett az országnak. Kivált a szerelem édes epedését és gyöttrő lemondását foglalta népdalszerű, könnyed hangú strófákba, melyek eleinte élénken mutatták Petőfi hatását. Később azonban egyre sajátosabb és igazabb hangot nyertek. Első kötete, *Kinizsi Pál*, 10 énekes népies elbeszélés (1853), amely Arany Toldijára emlékeztet, nem tett hatást, de a ponyván máig is fennmaradt; nevéét lírai gyűjteményei tették híressé: *Szerelmi vadrózsák* (1853 és 1854); *Költemények* (1854); *Száz új költemény* (1856, újra 1861); *T. Kálmán összes költeményei* (1860). Számos dalát (Fütyül a szél..., Sírjon-ríjon a hegedű...) a nép is eltanulta, más érzelmes dalait a művelt női közönség szerette meg s egy párt máig sem felejtett el (Minek is van szív...). Hazafias lírája (Előre! Ki volt nagyobb?) s történeti balladái (Losonczy özvegye, Szilágyi Erzsébet) az 50-es évek szomorú napjainak férfiakat, nőket egyaránt lelkesítettek. Az 50-es évek elején megismerkedett az előkelő, szép Majthényi Flórával (l. o.), aki szintén írt költeményeket; megszerették egymást, de a leány családjának ellenkezése miatt csak 1856. kelték egybe. Ez a szerelmi történet, amely csakhamar szakítással s 1868. válással végződött, sugallta a költő szerelmi dalainak második ciklusát, amelyet később még kettő követett. Tehetsége, hatása ekkor, a 60-as évek derekán, állott tetőpontján. Tárgykörze bővült, megszólalt lantján a fiú és atyaféres s újult erővel a szerelem; érzelmeinek skálája ugyan nem nagy, a szenvedélyig ritkán emelkedik, de az epedés és bánat körében nagy változatosságot fejt ki. Kedélyének melegése, közvetlensége s formáinak könnyedsége a Petőfi utáni lírikusok közt kiváló helyre emelte. Érdemeiért az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság 1861. tagsággal tisztelte meg. Időközben a drámai költészet terére is átállt. Első kísérletei történeti színművek voltak (*Az utolsó Zúch*, tragédia, 1857; *Egy királyné*, 1858; *A harmadik magyar király*, 1860; *Dobó Katka*, 1862); biztató fogadásban részesültek, sőt egyik akadémiai jutalmat is nyert, de igazi hatást csak két vígjátéka tett, a történeti tárgyú *A király házasodik* (1863) és a társadalmi tárgyú *Nők az alkotmányban* (1871), melyek mai napig élnek a színpadon. A két utolsó (*Az ördög párnája*, 1876 s a *Kis hőbortos*, 1878) már nem arattak sikert. A közszellem ébredése indította arra, hogy megalapítsa a *Bolond Miska* c. politikai élclapot (1860), mely az osztrák politika és bürokrácia baklövésait tévén nevetségessé, csakhamar roppant népszerűsége emelkedett. Főalakja Kipfelhauser volt s *Kipfelhauser versei* 1861 c. kiadott füzeté 10,000 példányban kelt el. (Tréfás verseinek másik gyűjteménye *Bolond Miska költeményei*, 1866). Még egy nagy lapalapítás fűződik nevéhez: 1863. megindította a *Fővárosi Lapokat*, az első szépirodalmi napilapot, mely nemesak anyagilag igen jól jövedelmezett, hanem

csakhamar igen nagy népszerűsége és tekintélyre emelkedett. Az alkotmányos idők beálltával a politikai pályán is szerepelt, 1865—1878-ig Baja várost képviselte az országgyűlésen. Újabb művei ez időből: *Újabb költemények* (1868); *Huszonöt év után* (1873); *Salamon* (1873); *Irka-firkák* (emlékezések, elbeszélések, 1877); *Osszegyűjtött költemények* (1878); *Osszes költeményei* csak halála után jelentek meg (1888, újra 1902). Élete utolsó szakában súlyos kór lepte meg, míg másfél évi szenvedés után végre a halál megváltotta. A Kisfaludy-Társaságban Vadnay Károly, az Akadémiában Császár Elemér tartott fölötte emlékbeszédet, szülővárosa pedig 1894. emlékszoborral örökítette meg emlékét. V. ö. T. Kálmán emlék-albuma (1894), benne *Vadnay* emlékbeszéde is; *Szana* Tamás, M. Helikon I. évf. 3. k. 37. sz., *Prém* József, Koszori, V. k.; *Császár* Elemér, T. Kálmán, Akad. Értesítő 1915; *Alszegehy* Zsolt, T. K. drámaköltésze, Egyet. Phil. Közl. 191.; u. a. T. K. lírai fejlődése, Irod. tört. Közl. 1915.

20. T. *(Könyves) Kálmán, I. Könyves Tóth.*

21. T. *Károly, T. 23.* Ikerestvére, egyetemi tanár, szül. Kiskunhalason 1876 szept. 28. Sub auspiciis Regis jogidoktorrá avatás, külföldi tanulmányút és rövid bírósági szolgálat után 1905. a debreczeni jogakadémián a perjog ny. r. tanárává választották, 1912. a budapesti egyetemen magántanár, 1918. pedig a kolozsvári egyetemen a polgári törvénykezési jog ny. r. tanára lett; 1921—22. ez egyetem jogtudományi karának dékánja volt. Önálló munkái: *Önkormányzat* (Budapest 1904); *A váltó fogalma* (u. o. 1905); *A magánjogi jogvédelem a kereskedelmi jogban* (I. rész, Általános tanok, Debrecen 1907); *Polgári törvénykezési jog. Alapismeretek.* (I. köt. Törvénykezés önhatalommal; II. köt. Törvénykezés államhatalommal, u. o. 1910, 2. kiadás 1923); *A kereseti jog terminológiai fogalma* (a Groschmied-emlékkönyvből, Budapest 1912); *Adalékok a polgári törvénykezés fogalmához* (a Farkas Lajos-emlékkönyvből, Kolozsvár 1914).

22. T. *Lajos, államtitkár, orvos-író, szül. Kiskőrösön (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) 1856 jún. 11.* Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1879—1880. díjas gyakornok volt az élettani intézetben, majd Schulek mellett a szemészeti klinikán működött, azután az egyetemi gyógyszer-tani tanszék tanársegéde lett. 1890-ben a kolozsvári Ferenc József egyetemre ny. r. tanárnak nevezték ki, majd a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba rendelték be, a hol min. tanácsos, majd államtitkár lett. Erdemeiért a szegedi és a debreczeni egyetem, valamint a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi kar tiszteletbeli doktorrá avatta. Művei: *A hevenyferőző betegségek tanának átalakulása* (1884., a Balassa-díjjal jutalmazott pályamű); *Orvosi műszólár* (Balogh Kálmánál 1886); *Kísérletek chloroformnak bőr alá fecskendezésével* (1887); *Megjegyzések az idült morphiummérgezés magyarországihoz* (Orv. Hetilap 1890). A Magyar Gyógyyszerkönyv 2. kiadásában (1888) Balogh Kálmánnal a gyógyszerismereti részt írta.

23. T. *Lajos, T. 21.* Ikerestvére, egyetemi tanár, szül. Kiskunhalason 1876 szept. 28. Sub

auspiciis Regis jogidoktorrá avatás után 1904. a debreczeni jogakadémián a magánjog tanára lett. 1910—11. a debreczeni főiskola akadémiai igazgatója volt, 1910. a budapesti egyetemen a magyar magánjogból magántanárként habilitálták. A debreczeni egyetem felállításakor (1914) az egyetemen a magyar magánjog ny. r. tanárává nevezték ki, 1921/22. ez egyetemen a jog- és államtudományi kar dékánja volt. A debreczeni Tisza István tudományos társaság főtársa. Főbb munkái: *A vérség őtalmá* (Debrecen 1905); *A növedékjog* (u. o. 1908); *Az öröklési jog fogalma* (u. o. 1911); *Előkészítő jogviszony* (Budapest 1912); *Magyar magánjog* (2 köt., Debreczen 1914 és 1922, 1923); *Vélemény a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez* (u. o. 1914).

24. T. *Lajos, zongoraművész és zeneíró, szül. Csurgón (Somogy) 1871., megh. Sümegyen 1907 jún. Metz Alberttel írta a *Nappal és éjjel* c. baletet, mely 1895. került bemutatásra az Operaházban. 1897-ben a Nemzeti Zenede tanárává választotta. Írt számos zongoradarabot és magyar táncokat.*

25. T. *László (ungvárnémeti), költő, szül. Kistokajon 1788 febr. 17., megh. Bécsben 1820 aug. 31.* Miskolcra gimnáziumot, Sárospatakon teológiát végzett, majd Eperjesen tartózkodott s itt megismerkedett Kazinczyval, aki barátságára méltatta. Az orvosi pálya iránti hivatásérzete 1814. a pesti, 1818. a bécsi egyetemre vonta; anyagi gondokkal küzdve fáradhatatlanul tanult, de épen mikor megszerezte oklevelét, hirtelen valami kolera-féle bajban meghalt. Ifjú kora óta verselt, kitűnően tudván görögül, egész költészetére görög szellemet lehel. Nemesak lírai költeményeket írt egészen a görögök módján — köztük pindarosi ódákat, e műfaj első és egyetlen képviselőit irodalmunkban — és egy görög szabású vigjátékot (elvesztett) s egy tragédiát (*Narcissz*) karénekkal, hanem eredeti görög verseket is, amelyek nevét külföldön is ismertté tették. Magyar versei 1816. jelentek meg, a görögök verses magyar fordításukkal 1818. V. ö. *Rákóczy* Géza, U. T. L. (1912).

26. T. *László, festő, szül. Budapesten 1869 júl. 15., megh. Majna-Frankfurtban 1895 máj. 27.* A Mintarajziskolában, 1886-tól Münchenben tanult s két év múlva kiállította a Múcsarnokban *A legjobb növedék* c. képét. Azután néhány évig Firenzében és Rómában dolgozott, ahol egy sor tanulmányon kívül különösen szép akvarelleket is festett. 1893-ban *Szépség, pénz, szellem* c. hatalmas méretű triptichonjára megkapta a Múcsarnokban a Röck Szilárd-jutalmat. Ezt a művet a Szépművészeti Múzeum örzi. Illusztrációkat is rajzolt képes lapokra.

27. T. *László, író és hírlaprőr, T. Imre fia, szül. Budapesten 1889 dec. 22.* Egyetemi tanulmányait Budapesten, Jenában és Párisban végezte. Budapesten jogi doktorrá avatták. Újságírói pályáját mint a Budapesti Hírlap párisi levelezője kezdte 1913., később több lapnál dolgozott; 1922. a Nemzeti Ujság felelős szerkesztője lett. Szépirodalmi dolgozatai 1907 óta jelentek meg különböző lapokban. Önállóan megjelent: *Verseik* (1922); *Mjújsza,*

verses színjáték (1923), amelyet megelőzőleg a Nemzeti Színház mutatott be.

28. *T. Lőrinc*, jogtudományi és szépirodalmi író, szül. Komáromban 1814 dec. 17., megh. Budapesten 1903 márc. 17. 1838-ban ügyvédi oklevelet szerzett, majd 1839. tanulmányutat tett Nyugat-Európában. Hazatérve, a 40-es évek országgyűlésein mint a távollevő főrendek követe szerepelt s a korabeli hírlapok országgyűlési tudósítója is volt. Az irodalomban főként a költészetet művelte, írt tiszta formájú, de hideg lírikus költeményeket (*Szűvhangok* (1833), több történeti drámát; Vörösmarty hatása alatt inkább a dikcióra, mint a cselekvényre fordítván gondot, műveit líraiság jellemzi s nem igazi drámai erő. Közülük *Átok* (1835); *Ekebonó Borbála* (1836); *Vatha*, (erősen Shakespeare hatása alatt, 1836); *Az atyáknak, Ronow Agnes, Alkonyatkor, Hunyadi László* (1839); *A kénytelen király*, (1840); *Pesti vőlegény, A mérég*) több nyert akadémiai jutalmat vagy dícséretet, de a színpadon nem arattak sikert. Ezután közrebozsátán még 6 kötetben *Úti tárcáit* (1844), majd elbeszéléseit *Úti novellák*, (1851), újra *Sötét időkből* c. (1882), egészen a jogtudomány művelésére tért (késő öreg korában 1882. még egy verskötetet adott ki, *Méhek* c. epigramm-gyűjteményét). A 47. és 48-iki országgyűléseknek tagja volt s Deák mellett az igazságügyminisztérium tanácsosa; a szabadságharc után egyideig bujdosott, majd elfogatván, halálra ítélték, de Haynautól kegyelmet kapott. Az ügyvédkedéstől eltávolítván, az Akadémia pénztárnoka lett, majd Pest vármegye árvászékeinek elnöke. Az alkotmányos élet megindultával folytatta politikai és közéleti szereplését, 1865. képviselő, 1868. igazságügyi miniszteri tanácsos lett, 1869. a semmitűzők, majd a Kúria bírójá s annak 1883—94. tanácselnöke, 1895. főrendiházi taggá nevezte ki a király. Tagja volt a Magyar Tud. Akadémiának (1836. levelező, 1858. rendes), a Kisfaludy-Társaságnak, tiszti tagja a Petőfi-Társaságnak. Életének a második, szabadságharc utáni felében irodalmi működése jóformán egészen az Akadémiában folyt le, főként jogtudományi munkákat írt, önállóan megjelentek: *Az ősiség* (1853, másodszor 1854, az Akadémia Marczibányi jutalmát nyert mű, németül is); *Az ausztriai polgári perrendtartás* (1853); *A párba* (1865); *A szóbeliség, közvetlenség, nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben* (1876); *A magyar felsőház reformja* (1882); *Fegyhazi tanulmányok* (I. 1885, II. 1888); *A visszaesés okairól és óvszereiről* (1889); *Rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések* (1891). Szerkesztette a Jogtudományi és Törvénykezési Társ. Jogtudományi Szemle, Új Törvényhozás, Ujabbkori ismeretek Társ. folyóiratokat, valamint 1858. a Magyar írók arcképei és életrajzai c. gyűjteményes kötetet. V. ö. *Szász* Károly, T. L. (Vas. Ujs. 1882); *Kozma* Andor, T. L. (Nemzet 1891, 337. sz.); *Jogtud. Közlöny*, 1894, 26. sz.; *Vécsey* Tamás emlékbeszéde az Akadémiában 1903. (Akad. Emlékbeszédek, XI. k. 12. sz.); *Bausz* Teodorik, T. L. (Komáromi gimn. értesítő 1904—05).

29. *T. Mihály*, ref. lelkész és hittanár, szül. Debreczenben 1807 szept. 15., megh. u. o. 1879

dec. 27. Tanulói pályáját szülőföldjén végezve, külföldi tanulmányai után Pesten lelkésszé avatták és 1836. Losoncra hívták meg lelkésszék s az ottani liceumban a jog hallgatóknak egyháztörténelmet is tanított. Munkálkodását itt félbeszakította az 1849 aug. 7—10-iki Losoncot felperzselt orosz dúlás. 1857-ben a debreczeni kollégiumba választották meg a gyakorlati lelkészettan tanárává s haláláig e tanszéken munkálkodott. Nevezetesebb művei: *Losonc a forradalom előtt*, a Losonci Phönix című emlékkönyvben (Losonc 1852); *Ünnepi és vasárnapi egyházi beszédek* (u. o. 1851); *A magyar prot. egyházszónoklat történelme* (a reformációtól a XVII. sz. végéig, u. o. 1864). V. ö. *Balogh* F., T. életrajza (a debreczeni Prot. Hetilap 1880. 1. sz.); *Márki* Sándor (az Abari-féle Figyelő 1880. IX. köt.); *Sz. Kisse* Károly, Új Magyar Athenás (VIII. füz., Budapest 1886).

30. *I. (Könyves) Mihály*, I. *Könyves* Tóth.

31. *I. Míke (Mihály)*, Jézustársasági tanár, író, szül. Órban (Ung vm.), 1838 szept. 25., megh. Szatmáron 1923. Tanár volt már Kalksburgban és Kalocsán, midőn a teológiára 1865. Innsbruckba ment. 1878-ban szentelték pappá. Ezután kevés megszakítással Kalocsán tanított, nyugalmába vonulása után a szatmári házba költözött. Nagyarányú hitbuzgalmi irodalmi tevékenysége mellett természettudományokkal és műtörténeti tanulmányokkal is foglalkozott. Főbb művei: *A fényképészet tükrei* (1875); *A zárda* (1877); *A magyar sákság jövője* (1878); *Fő veszedelmünk* (1879. több kiadást ért); *A mikroszkóp őstörténete* (1881); *Magyarország ásványjai* (1882); *Lelki kalauz* (1896); *Középeurópai műéptelmények* (1898); *Az ásványok és az élet* (1903); *Szerzetesrendek és társulatok Magyarországon* (1904); *Spanyolország* (1910). Fordított több ájtatossági művet és ifjúsági elbeszélést.

32. *T. Riza*, I. *Kempelen* (3.).

33. *T. Róbert*, mérnök, I. *Tóth*.

34. *T. Sámuel*, ref. teológiai tanár, szül. Tiszalökön 1838 jun. 27., megh. Debreczenben 1899 ápr. 18. Külföldi egyetemi tanulmányai után 1866. debreczeni teológiai tanár lett s haláláig ez állásban működött. 1872—97-ig a tiszántúli egyházkerület főjegyzője volt. Főbb munkái: *Adalékok a tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez* (2 füz. Debreczen 1894); *Bécsi tanácskozás a magyarországi protestáns egyház szervezete ügyében* (u. o. 1894); *Egyházi törvények az evangéliom szerint reformált magyarországi keresztény egyházban* (Budapest 1899). Szerkesztésében jelentek meg: *Az egyházakat s belhivatalnokokat legközvetlenebbül érdeklő országos törvények, kormányrendeletek, egyházkerületi rendszabályok és intézkedések kivonatos gyűjteménye* (Debreczen 1875); *a Debreczeni Protestáns Lap* (1881—1886).

35. *I. Tihamér*, kath. teol. író, szül. Szolnokon 1889 jan. 14. A teológiát Budapesten és Bécsben végezte, mint az Augustineum felsőbb papnevelő intézet tagja. Bécsben hittudományi doktorrá avatták. Főszentelték 1912. Előbb hitoktató, 1913—1918. az egri hittudományi főiskola tanára volt, 1918. a budapesti központi papnevelő tanulmányi

felügyelője lett, 1924. a budapesti Pázmány-egyetemen magántanárrá habilitáltak, 1925. ny. rendes tanárrá nevezték ki. Tanulmányokat írt különböző folyóiratokba. *Levelek diákjainkhoz* e. ifjúsági jellemnevelő munkái nagy figyelmet keltettek, e sorozat 1. füzeté, a *Tízta férfú-ság*, 1924. a 8. kiadást érte meg; *Dohányzol?* (4. kiad. 1923); *Ne ígyál!* (4. kiad. 1923); *A művelt ifjú* (3. kiad. 1924); *A jellemes ifjú* (3. kiad. 1924); sajtó alatt *a vallásos ifjú*. Egyéb főbb művei: *A magyarországi egyház joga vagyona-hoz és a szekularizáció* (Eger 1914); *Az élet értelme és a szenvedése* (Budapest 1914); *A kath. egyház tudósító* (u. o. 1916); *De toestanden in Hongarije* (holland, Venlo 1920); *Az intelligencia lelki gondozása* (Budapest 1923. 2 köt.).

36. *T. Vilmos* (*Paulinyi-T.*), tót író és politikus, szül. Szeiczén (Nyitra vm.) 1826 júl. 3., megh. Turócszentmártonban 1877 máj. 6. Teológiát és jogot végzett Pozsonyban, majd a körmozgályai ág. ev. iskolában tanított, de mert irataiban a magyarok ellen izgatott, Beniczky Lajos kormánybiztos elfogatta; erre, hogy meneküljön, beállt honvédek s részét vett több csatában, de Windischgrätznek a fővárosba való vonulásakor elmaradt csapatától, aztán Hurbán csapatába állt be; ennek feloszlásakor császári szolgálatba állt, 1852. szolgabíró lett, 1861. Budára helyezték át, ahol a Crnoknažnik élelaptop és a Sokol irodalmi lapot alapította, mint a tót párt organumát. 1863-ban Szakolczára vitte lapját, 1866. pedig a Matice alelnökéül választván Turócszentmártonban, oda költözött. 1869-ben nemzetiégi programmal a bácsodrogvármegyei Kulpinban orsz. képviselőnek választották meg. Műveit inkább magyarellenes politikai irányzatnak, mint irodalmi értékük jellemzi. Művei: *Vék svobody* (költ., Besztercebánya 1848); *Jánošik* (Wien 1862); *Besiedky* (elb., Szakolcza 1867—70, 4 köt.); *Ovl a Parizi* (vigj. 1 felv., 1872); *Basne* (költeményei, 1877, kiadta leánya, Valasek Mária). Több színművet fordított; két eredeti szindarabja kéziratban maradt.

37. *T. Vilmos*, a főrendiház volt elnöke, szül. 1832 aug. 28., megh. Nyitraivánkán 1898 jún. 14. Az 1861-i országgyűlésen a felirati párt híveként jelent meg, 1867. a belügyminiszteriumba lépett, rövid idő múlva államtitkár lett, 1871—1873. belügyminiszter volt. 1879—1895. a közös állami számvevőszék elnöke; 1896. a főrendiház elnökévé nevezték ki.

38. *T. Zoltán*, egyet. magántanár, muzeumi ör, szül. Budapesten 1888 dec. 9. A katonai Ludovika-akadémia növendéke volt, de a katonai pályát abbahagyva, a budapesti egyetemre ment s tanári és doktori oklevelet nyert. 1912-ben kinevezték a Nemzeti muzeum tisztviselőjének, 1921. a közepkori hadtörténelem magántanára lett a budapesti egyetemen. Történelmi tanulmányai tudományos folyóiratokban jelentek meg; önállóan: *I. Mátyás hadügyi politikája* (Budapest 1912); *Az államterület biztonságára* (u. o. 1917); *Mátyás király idegen hadserege* (A fekete sereg, u. o. 1925).

Tóthalom (*Kopec*), kisközség Trencsén vm. illavai járásában, (1910) 242 szlovák lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Tótháza (*Tóthaza*), kisk. Kolozs vm. moesi j.-ban, (1910) 428 román lak. (Tr. R.)

Tóthegyemeg (*Slovenské Zahorany*), kisk. Gömör- és Kishont vm. rimaszombati j.-ban, (1910) 178 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tóthfalussy, 1. *Béla*, kat. áldozópap, egyházi író, szül. Budapesten 1857 márc. 28., megh. u. o. 1904 júl. 6. Pappá szentelték 1880., 1894-ben Budapest-erzsébetvárosi plébános lett. 1892—94-ben szerkesztője volt a Szt. István-Társulati Értesítőnek. Önállóan kiadott művei: *A katolikus hitoktatás kézikönyve* (fordítás, 3 köt., Budapest 1891); *Katolikus papok kézikönyve* (1900); *A keresztény és zsidó vallás összehasonlítása* (1900); *Különbég a katolikus és protestáns vallás közt* (1901); *Reggeli és esti imádságok* (1903).

2. *T. Imre*, orvos, sebész, szül. Budapesten 1884 febr. 18. Tanulmányait u. o. végezte, 1906. elnyerte a doktorátust; 1907 óta sebészettel foglalkozik. 1911—12-ben külföldön járt, közben egy esztendeig Boroszlóban Hüttner tanárségéde volt. 1914 óta az egyetem II. sz. sebészeti klinikáján tanárségéde, 1922. magántanári képesítést nyert a hastregi sebészettől. A világháború tartama alatt a harcstéren mint ezredorvos teljesített szolgálatot. Tudományos dolgozatai a gyomorsebészet körébe tartoznak, nagyobb munkája: *Die Hasenscharte*, (Breslau, 1913).

Tóth-Szabó Pál, történetíró, szül. Hidvégárdón (Abauj vm.) 1872 jan. 28. Prémontrei rendű főgimn. tanár volt Nagyváradon, 1907 óta a budapesti Norbertinum tanára és egyetemi magántanár volt. A rendből kilépve, 1912. Budapest székesfőváros levéltárosa lett. Művei: *A magyar főpapság a rendi alkotmányban* (Budapest 1898); *Magyarország a XV. sz. végén* (u. o. 1903); *Giskra* (u. o. 1904); *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában* (Nagyvárad 1904); *Jászó a főkegyúri jog történetében* (Budapest 1905); *Szathmári György primás* (u. o. 1906); *A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon* (u. o. 1918) e. munkája 1910. jutalmat nyert.

Tóti (*Toti*), nagyk. Bihar vm. margittai j.-ban, (1910) 1554 magyar lakossal. (Tr. R.)

Totila, a keleti gótok királya, Ildibad király unokaöccse, akinek meggyilkoltása után 541. a trón örököse lett, két év alatt visszazserezte a tőlük Belizártól elhódított Itáliát, 546. hosszú ostrom után Rómát elvesztvén, 549. azt újra megvívta. Később Szieliát, Szardiniát és Korzikát is meghódította, de 552. júliusában Narsesszel szemben Taginae (Gualdo Tadino) mellett elesett.

Totius christianitatis clipeus (lat. a. m. az egész kereszténység pajzsa), így nevezte Magyarországot az oszmánság elleni küzdelem idejében II. Pius pápa (Aeneas Sylvius Piccolomini) 1459. III. Frigyes császárhoz intézett levelében.

Totjma, járási székhely Volgoda orosz kormányzóságban a Szuchova partján, 4562 lak., közlemben nagy sófőzés folyik.

Tótkecsége (állat), a rózsás márna (*Barbus vulgaris* Flemm.) népies neve.

Tótkelecsény (*Kl'acany pri Modrom Kamenti*), kisk. Nógrád vm. gácsai j.-ban, (1910) 261 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tótkeresztúr (*Križevci*), kisk. Vas vm. mura-szombati j.-ban, (1910) 1162 vend lak. (Tr. SzHSz.)

Tótkisfalu (*Malá Vicska*), kisk. Nógrád vm. gáosi j.-ban, (1910) 130 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tótkomlós, nagyk. Békés vm. orosházi j.-ban, (1920) 10.420 tót és magyar lak.

Tót közművelődési társulat, 1. *Magyarországi tót közművelődési társulat*.

Totleben (*Todleben*), *Eduard Janovics*, gróf, orosz hadvezér, szül. Mituban 1818 máj. 20., megh. Soden-fürdőben 1884 jul. 1. Mérnök-kari tiszt lett s 1854. mint alezredes vett részt Szilisztria ostromában. Ezután a krími háborúban szerzett nagy hírnevet Szecbasztopol mesteri megerősítésével és védelmével. Érdemeiért a cár főhadsegéde lett, 1860. pedig a hadügyminisztérium mérnöki osztályának élére állították. 1877 őszén a török harctérre küldték s ő vezette *Plevna* ostromát. Ennek kapitulációja után grófi rangra emelte a cár. 1879-ben Odessza, 1880. Vilna főkormányzója lett. Múve: *Défense de Séwastopol* (Szent-Pétervár 1869—72, 5 köt.). V. ö. *Brialmont*, Le général comte T. (Bruxelles 1884).

Tótmegyér (*Slovenský Med'er*), nagyk. Nyitra vm. érekujvári j.-ban, (1910) 3603 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Tótmész, 1. *Tnutmosis*.

Tót nyelv és irodalom. A tót nyelv a szláv nyelvcsalád nyugati ágához tartozik. Legközelebbi rokona a cseh s ezért sok filológus a cseh nyelv dialektusának tartja, míg mások helyesen önálló nyelvnek ismerik el. A cseh és tót nyelv közt a lexikális eltéréseken kívül vannak hangtani, nyelvtani, sőt mondattani eltérések is. Három főbb nyelvjárást különböztetünk meg: keletit, középsőt és nyugatit. A középső tótot nagyjában *Zólyom*, *Turóc*, *Liptó*, *Nógrád*, *Bars* és *Hont* megyékben beszélik. Ez a legtisztább tót. A többi felvidéki vármegye tót nyelvjárásan a szomszédos szláv népekkel való érintkezés, sőt a magyar hatás nyomai is erősen jelentkeznek. A nyugati tótnak sok cseh elemmel, a keletiben sok rutén és lengyel elemmel találkozunk. A tótoknál a XIX. sz. közepéig a husziták által behozott ócseh (az ú. n. bibliai) volt az irodalomnak a nyelve, a nép azonban megőrizte saját anyanyelvét. Idővel a cseh nyelv az irodalomból teljesen kiszorult, mivel a középső tót nyelvjárást tették az irodalom nyelvévé. Az 1874. felosztatott *Matica* tóti irodalmi társulat nyomtatványait ezen a nyelven adta ki. A tót irodalom tehát tulajdonképpen csak hét évtizedes multra tekint vissza. A tótot irodalmi nyelvtől *Bernolák* (1762—1813) kezdte először használni. Ő írta az első tót nyelvtant (*Grammatica Slavica*, Pozsony 1790) és szótárt (*Slowar Slovenski česko-latinsko-nemecko-uherski* 6 köt. Buda 1825—27). *Bernolák* és követői, *Palkovič* (1769—1850), *Hollý* (1785—1849) s más kat. tótok nyugati dialektusban írtak, az evangélikus írók némelyike azonban ragaszkodott az ócseh irodalmi nyelvhez. A tót nyelv önállósítása érdekében folytatott küzdelemben főképpen *Stúr*, *Hurban* és *Hodža* vettek részt és diadalmaszkodtak. Kiváló írók és költők tántak föl, akik szeretettel és művészettel ápolták a nyelvet. Említést érdemelnek: *Sladkovič Ondriš* (1820—1872), *Chalupka*

Samo (1812—1883), *Botto Janko* (1829—1881), *Kubány L.* (1830—1869), *Kalinčák J.* (1822—1871) és *Kukučín Martin* (szül. 1860). A legnagyobb és legtehetségesebb tót írók *Vajanský Hurban Svetožár* (l. o.) és *Hviezdoslav Országh Pavel* (l. o.). V. ö. *Vlček Jaroslav*, *Dejiny literatury slovenskej*, 1890; *Czambel Samo*, *Bukovaty spisovnej reči slovenskej* (A tót irodalmi nyelv kézikönyve), 1902; u. a. *Slovenská Reč*, 1906.

Tótok. Az 1000 éves Magyarországtól elszakított, ma *Slovensko* név alatt szereplő Felvidéket lakják. Az etnográfiai határ D.-en benyúlik a Duna balpartján elterülő színmagyar Kis-Alföldre, K.-en az *Ipoly* völgyéig, majd EK.-i irányban az Erdős-Kárpátokig terjed. Kiseb-nagyobb tót szigetek vannak *Csonka-Magyarországon* is. A török hódoltság alatt elpusztult lakosság helyébe ugyanis a magyar földesurak a XVIII. század elején sok helyen T.-at teleptettek. Ilyen telepek főképpen *Nógrád*, *Pest*, *Békés*, *Esztergom* és *Komárom* vármegyékben keletkeztek. Az 1910. évi népszámlálás szerint Magyarországon 1.960.000 ember vallotta magát tótnak. A Felvidék elszakítása után, a legújabb népszámlálás szerint 141.882 tót maradt Magyarországon. A tót etnikum áttejt a régi Magyarország Ny.-i határán túl is, a *Morva* folyó jobb partjára, ahol az úgynevezett morva-tótság lakik (300.000 lélek 2918 km² területen). Vallásra nézve a T. túlnyomó részben róm. katolikusok (több mint 70%), utánuk az ág. ev. vallásiak következnek (25%).

A tót nép főfoglalkozása a földművelés és az állattenyésztés. A kevés termőföld azonban, főként az E.-i hegyes vidéken, nem nyújt elegendő megélhetést a népes családoknak s ezért a tót nép már régtől óta más foglalkozás és kereset után is nézett. A háztartásnál és a gazdaságnál szükseges eszközöket a tót gazda többnyire maga készíti, emellett különösen a vászon- és a halinaposztószövé, csipkeverés, himzés (főleg *Nyitra* és *Pozsonymegyékben*) fejlődött. Az árvamegyei gyolcsosok, a trencsénmegeyi és szépeességi drótosok s az ablakos T. bejártak az egész országot, sőt a szomszédos külföldet is.

Mikor telepedett le a tót nép a Kárpátok alján, ez a kérdés ma is vitás. *Safarik* cseh író szerint a Kárpátoktól a Dunáig már jóval Krisztus előtt szlávok laktak. Ezzel szemben *Czambel* tót nyelvész kimutatta, hogy a Felvidék legismertebb hegy- és folyóneveinek (*Tátra*, *Fátra*, *Poprád*, *Vág*, *Nyitra*, *Garam* stb.) szláv eredetét nem tudjuk etimológiailag bebizonyítani s hogy ezek a nevek oly néptől származhattak, amelynek történelmi múltját nem is ismerjük. *Sasinek* tót történetíró szerint a Kárpátokon túli szlávok csak a hunn birodalom megszűnése után kezdték lassan ide bevándorolni a *Fekete-tenger* és a *Visztula* vidékéről. Bizonyosnak vehető, hogy a beözönlő tótság a *Felföld K.-i* és *Középső* részét szállotta meg legkésőbb, mert hiszen a Felvidéket még a XII. sz.-ban is erdőrengetegek borították. Nagyobb összefüggő település képét csak a *Morva* folyótól a *Garam* alsó folyásáig elterülő rész mutatta; de semmi bizonyíték sincs, hogy *Svatopluk* morva-szlávjai a T. ősei lettek volna. Az állandó bevándorlás folytán a Felvidék etnográfiai képe mind